

Kjenn din kropp, kjenn din tid

En bokhistorisk analyse av *Kvinne kjenn din kropp* (1975–2013) i et
feministisk perspektiv

Ingrid Mette Gjerde

Masteroppgave i Litteraturformidling
Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk
Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Vårsemester 2019

Kjenn din kropp, kjenn din tid

En bokhistorisk analyse av *Kvinne kjenn din kropp* (1975–2013) i et feministisk perspektiv

Copyright Ingrid Mette Gjerde

2019

Kjenn din kropp, kjenn din tid

En bokhistorisk analyse av Kvinne kjenn din kropp (1975–2013) i et feministisk perspektiv

Ingrid Mette Gjerde

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Webergs Printshop

Sammendrag

«Denne bog er skrevet af kvinder til kvinder, fordi det er nødvendigt, at vi selv kender vores krop» (K. Vinder, 1975). Slik er ambisjonen formulert i klassikeren *Kvinde kend din krop* fra 1975, den første i en rekke utgivelser under samme tittel. Denne masteroppgaven redegjør for prosjektets opprinnelse med den amerikanske utgaven *Our Bodies, Ourselves* (1970), spredningen av verket internasjonalt og den sentrale rollen Tiderne Skifter og Pax Forlag har hatt i å introdusere danske og norske kvinner for det, etter hvert, globale prosjektet. Foruten utgaven fra 2013 har alle danske utgaver blitt oversatt til norsk. Ved utgivelsen av den første norske utgaven av *Kvinne kjenn din kropp* i 1976 hadde ikke kvinner i Norge rett på fri abort, og boken var et revolusjonært prosjekt. I dag utkommer det stadig nye bøker på det allmenne markedet som tematiserer feministisk historie og kvinnehelse. Oppgaven utforsker hva statusen som feministbibel innebærer, og hvordan det forholder seg til løfter og forventninger om aktualitet. Er feminismen den samme i dag som i 1970, og på hvilken måte har kvinnekampen endret seg i tiårene mellom den første og siste utgaven?

Oppgaven kartlegger og analyserer variasjonene i materialiteten og det feministiske prosjektet ved de fem danske og fire norske utgavene. Verkets fysiske manifestasjoner befester det ideologiske prosjektet, og undersøkelsen av materialiteten som meningsbærer er sentral i oppgavens analyse av primærmaterialet. Endringene mellom utgavene avdekker utviklingen av verkets politiske profil og spenningen mellom verkets identitet som feministisk kampskrift og medisinsk oppslagsverk.

Takk

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder Anne Birgitte Rønning for innsiktsfulle og inspirerende innspill, og for god hjelp til å holde stø kurs gjennom hele skriveperioden. Jeg vil takke Marianne Egeland for å ha loset meg trygt gjennom årene som masterstudent ved UiO, samt alle mine medstudenter på Litteraturformidling.

Takk til forskningsprosjektet *Literary Citizens of the World* for kjærkomment stipend og muligheten til å delta på avslutningskonferansen for prosjektet. Takk til Elisabeth Bjelland, Birgit Bjerck, Irene Iversen og Janneken Øverland for innsikt i og informasjon om deres arbeid med *Kvinne kjenn din kropps* ulike norske utgaver. Takk til Sara Hornum for svar på spørsmål om K. Vinders Fond og deres arbeid. Takk til Guro Solberg og Ida Wammer. En stor takk til Torgeir Holljen Thon for grundig gjennomlesning og kommentarer, og til Marte Olea Borg for korrektur og mange gode råd underveis. En spesiell takk til Vera Fiveland. Til slutt vil jeg takke venner og familie for oppmuntring og støtte og for å ha vist interesse for prosjektet.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	VII
Takk.....	IX
Innholdsfortegnelse.....	XI
INNLEDNING.....	1
1.1 Om prosjektet og oppgavens struktur	3
TEORI OG METODE	6
HISTORISK KONTEKST	10
1.2 Å oversette feminisme	10
1.3 Our Bodies, Ourselves.....	11
1.4 Pax Forlag.....	16
ANALYSE AV UTGAVENE	19
1.5 1970-tallsutgavene – kvinnehelse som radikalfeministisk prosjekt	19
1.6 1980-tallsutgavene – aktuell i ny kontekst	26
1.7 1990-tallsutgavene – tilpasset nye syn på kjønn og individualisme	33
1.8 2000-tallsutgavene – en moderne klassiker.....	38
1.9 Den danske 2013-utgaven – og prosjektet i dag.....	45
OPPSUMMERENDE REFLEKSJONER.....	51
LITTERATURLISTE.....	53
1.10 Primærlitteratur (i kronologisk rekkefølge)	53
1.11 Sekundærlitteratur	54
Appendiks 1: Bibliografisk oversikt over danske og norske utgaver 1975–2013	57
Appendiks 2: Forside, kolofonside og innholdsfortegnelse danske og norske utgaver 1975–2013	58

INNLEDNING

I 2017 ga Nina Brochmann og Ellen Støkken Dahl ut *Gleden med skjeden. Alt du trenger å vite om underlivet* (Aschehoug, 2017). Boken er solgt til 28 land og var sentral i bølgen med bøker om feminisme og kvinnehelse. Som kommentar til egen seksualopplæring sier Brochmann i et intervju i Aftenposten at «Da vi vokste opp, ble vi henvist til *Kvinne kjenn din kropp*, som var vår mødregenerasjons store bibel. Jeg fikk den da jeg kom i puberteten, og husker den som tørr, tung og lang. Vi håper vår bok er mer tilgjengelig og mer aktuell» (Øystein Aldrigde 2017). Hvis eksemplaret Brochmann hadde for hånden var hennes mors fra 1976, er det kanskje ikke rart at den opplevdes som utdatert. *Kvinne kjenn din kropp* har imidlertid utkommet i ny, bearbeidet utgave hvert tiår siden den gang. Fra 1975 til 2013 har hver nye danske utgave blitt oversatt til norsk og tilpasset norske lesere. Unntaket er utgaven fra 2013, som ennå ikke foreligger på norsk. *Kvinne kjenn din kropp* er en feministisk bok om kvinnehelse, som gir svar på alt man trenger å vite fra første menstruasjon til overgangsalderen. De forskjellige utgavene av verket forteller om arbeidsliv, prevensjon og bryster, om amming, seksualitet og feminisme. Ved utgivelsen av den første norske utgaven i 1976 hadde ikke kvinner i Norge rett på fri abort, og boken var et revolusjonært prosjekt. I dag utkommer det stadig nye bøker på det allmenne markedet som tematiserer feministisk historie og kvinnehelse. Hva innebærer statusen som feministbibel, og hvordan forholder det seg til løfter og forventninger om aktualitet? Er feminismen den samme i dag som i 1970, og på hvilken måte har kvinnekampen endret seg i tiårene mellom den første og siste utgaven?

I *Hva er FEMINISME* presenterer forfatter Cathrine Holst problemstillinger og forklarer begreper innenfor fenomenet feminisme. I den reviderte utgaven fra 2017 er det lagt til diskusjon om feminismens *fjerde bølge*, og hvorvidt vi egentlig kan snakke om en fjerde bølge. Den første bølgen av feminisme preges av to kvinnebevegelser: den borgerlige kvinnesaksbevegelsen og arbeiderkvinnebevegelsen. Den borgerlige kvinnesaksbevegelsen kjennetegnes som *liberalfeministisk* og kjempet for statsborgerlige rettigheter og friheter, slik som stemmerett, organisasjonsfrihet, arverett, eiendomsrett og næringsfrihet (Holst, 2017: 42). Den andre bølgen, eller den nye kvinnebevegelsen, satte inn på 1960- og 70-tallet. Arbeiderkvinnebevegelsens *sosialistiske feminisme* fikk stor oppslutning. Kvinner kjempet for reformer som skulle gjøre det mulig å kombinere lønnsarbeid og høyere utdanning med morsrollen. De familiære problemstillingene ble viktige, slik som likelønn, familiepolitikk og retten til selvbestemt abort. *Radikalfeminismen* oppsto under den andre bølgen med slagordet «det personlige er politisk», og feministene gjorde opprør mot patriarkalske strukturer som

var gjennomgripende på alle nivåer av en kvinnes liv (Holst, 2017: 49). Den tredje bølgen er ifølge Holst vanskeligere å definere. Likhetstanken som hadde stått sterkt i den feministiske ideologien under den andre bølgen, ble erstattet med et ønske om mangfold, hvor individet ble viktigere. Den tredje bølgen handlet om toleranse, individualisme og mer liberale ideer innenfor feminisme. *Nye begreper*, slik som multikulturell, flerkulturell og postkolonial dukket opp. Det diskuteres nå om den tredje bølgen er blitt erstattet av en fjerde i løpet av de siste tjue årene. I en eventuell fjerde bølge vektlegges de samme problemstillingene som kjennetegner den tredje bølgen, slik som individualisme og postkolonialisme. Men i motsetning til den tredje bølgen hevdes det at feminismen i den fjerde bølgen igjen ser mot 1970-tallets feministiske bevegelse og retter seg mot praktisk mobilisering og aktivisme (Holst, 2017: 51). Begrepet *interseksjonalitet* har inspirert feministisk forskning og debatt i flere land siden 1990-tallet, særlig etter 2000. I praktisk politikk anvendes begrepet på likestillings- og antidiskrimineringsfeltet, og overskrider grensene for likestilling kun mellom mann og kvinne. Interseksjonalitet viser hvordan ulike diskrimineringsgrunnlag kan virke sammen, slik som mellom kjønn, etnisitet, religion, sosial klasse, funksjonsevne eller seksuell orientering.

I Morgenbladet 3. mars 2017 betegnes inndelingen av feminismens historie i bølger eller generasjoner imidlertid som «et snedig forsøk på å trekke et skille i sanden, snarere enn harde fakta» (Morgenbladet «Den fjerde bølgen» 2017). Den nye bølgen settes i sammenheng med oppsvinget av utgivelser av ny, feministisk litteratur. I 2015 ga Forlaget Manifest ut Marta Breen, Jenny Jordahl og Madeleine Schultz' *F-ordet. 155 grunner til å være feminist*. Boken er en humoristisk og politisk selvhjelpsbok hvor forfatterne presenterer typiske argumenter og klisjeer i debatten om likestilling, samtidig som de forsøker å «peke ut en retning for dagens feminisme» (Breen, 2014). Forlaget Oktober utga i 2018 *Vi var mange. Kvinneaktivister fra 70-tallet forteller*, som gir oss en historisk innføring i kvinnekampen i Norge på 1970-tallet. I kjølvannet av *Me too*-kampanjen som startet høsten 2017 utga Kagge Forlag feministantologien *Det skjer nå* (2018). Boken er en samling personlige beretninger om trakassering og overgrep, og hva det vil si å være kvinne. De tre utgivelsene er en del av en større bølge feministiske bøker rettet mot allmenntilgjengelig markedet.

Utgavene av *Kvinne kjenn din kropp* er formet etter tiåret de utkom i, både når det gjelder politikk, lovendringer, sosiale normer og forskningstrender. Gjennom å undersøke utviklingen fra 1975 til 2013 ønsker jeg å kartlegge hvordan verket endrer seg fra utgave til utgave, både som materielt objekt og som et uttrykk for feministisk ideologi. Inspirert av den nye bølgen med bøker om feminisme og kvinnehelse skal jeg undersøke de fem danske og

fire norske utgavene av *Kvinne kjenn din kropp*. En av oppgavens to hovedlinjer er analysen av utgavenes perspektiv på kvinnehelse. Kvinnekollektivet for den nye danske utgaven fra 2013 har et bevisst forhold til bokens historie og den sosiale virkeligheten som var utgangspunktet for den første redaksjonsgruppens arbeid: «Alt for længe hadde et forstokket medisinsk system haft monopol på viden om kvinders kropp. Men hvor var kvindernes egne erfaringer og viden representert? Ingen steder» (Elsberg, 2013: 13). Den andre hovedlinjen er undersøkelsene av verkets materialitet i en bokhistorisk kontekst. Variasjonene i materialitet er vesentlige for manifestasjonen av verkets ideologiske prosjekt. I forordet til 2013-utgaven står det at boken «står i riktig mange kvinders bogreol», men hvilken utgave som står i bokhyllen er avgjørende for hvordan leseren møter verket *Kvinne kjenn din kropp*. Håndbokidentiteten har vært viktig i verkets mange utgaver, og kvinnekollektivet i 2013 viser en bevissthet om dette, «Du kan læse bogen fra ende til anden. Du kan slå bestemte emner op i stikordsregisteret og læse personlige beretninger fra en masse andre kvinder. Du kan bruge bogen lige på den måde, der passer dig» (Elsberg, 2013: 13).

Det er ikke tidligere gjort en akademisk undersøkelse av *Kvinne kjenn din kropp*. Materialet er beskrevet i Ida Hove Solbergs prøveforelesning «Translating feminism in Norway. The role of Pax publishing house» (2018), men en helhetlig analyse av utgivelseshistorien til de danske og norske utgavene av *Kvinne kjenn din kropp* er ikke tidligere gjennomført. Det amerikanske prosjektet *Our Bodies, Ourselves*, som både de danske og norske utgavene springer ut av, er undersøkt i Kathy Davis' bok *The Making of OBOS: How Feminism Travels Across Borders* (2017). Denne oppgaven har alle de fem danske og fire norske utgaver som sitt primærmateriale.

1.1 Om prosjektet og oppgavens struktur

Hensikten med oppgaven er å undersøke hvilke paratekster og materielle variasjoner som finnes mellom de forskjellige utgavene av *Kvinne kjenn din kropp* i Danmark og Norge, og på hvilken måte disse variasjonene manifesterer verkets ideologiske prosjekt.

Dette vil jeg gjøre ved å undersøke den historiske og politiske konteksten for hver utgave, samt hvor bøkene plasserer seg i tradisjonen for feministisk kritikk. Spørsmål jeg i andre rekke stiller meg er: Hvilke strømninger innen feministisk tenkning har påvirket revideringene mellom utgavene? Hvilke historiske og politiske forhold ligger til grunn for variasjonene mellom utgavene? Hvordan oppsto prosjektet, og hvilken sammenheng finnes mellom de danske og norske utgavene og det globale prosjektet?

Over har jeg presentert de fire bølgene av feminisme, samt oppsvinget av bokutgivelser om feminisme og kvinnehelse. I det følgende vil jeg gjøre rede for hvilke bokhistoriske og feministiske teorier og metoder jeg bruker som grunnlag for min kartlegging og analyse av primærmaterialet. Jeg tar utgangspunkt i Klaus Nilsens *Bogen og værket* (2017) og hans utlegning om samspillet mellom verk, tekst og dokument, samt Tore Rems artikkel «Materialiteten» (2008), hvor han skriver om boken som fysisk objekt og på hvilke premisser leseren møter verket. For å forklare hvordan elementer som omgir teksten, slik som omslag, illustrasjoner, eller forlagsnavn, virker med hovedteksten, bruker jeg Gérard Genettes definisjon av paratekster. Til sist ser jeg til Toril Moi og hennes innledende essay til Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* (2000). Moi beskriver sammenhengen mellom språkbruk og undertrykkende samfunnsstrukturer hos Beauvoir, og hvordan definisjoner av «femininitet» og «kvinnelighet» er skadende for kvinnens frigjørelse, både som individ og som del av en gruppe. I kapittelet «Historisk kontekst» redegjør jeg for forhistorien til den første danske utgivelsen, samt opprinnelsen til prosjektet *Our Bodies, Ourselves* (i pakt med prosjektet refereres boken til som *OBOS*) i Boston, USA, på 1960-tallet. Jeg bruker Ida H. Solbergs definisjoner av «å oversette feministisk» som inngang til historiekapittelet.

Første ledd i arbeidet har vært en bibliografisk undersøkelse av *Kvinne kjenn din kropp*, systematisert etter utgivelsesår, tittel, redaktør, oversetter, sted, utgiver og permer. Denne informasjonen er gjengitt i appendiks 1. I appendiks 2 gjengis forside, kolofonside og innholdsfortegnelse for de ni utgavene. Oppgaven skriver seg inn i bokhistorisk tradisjon for tekstanalyse. Jeg benytter de bokhistoriske begrepene som er presentert over i undersøkelsen av variasjoner i materialiteten, samt forholdet mellom verk, tekst og dokument. Oppgaven består også av tekstanalyse hvor jeg trekker frem særegenheter ved hver utgave, litteraturvitenskapelige trender og politisk klima for det gjeldende tiåret. Undersøkelsen vil sette det danske og norske prosjektet i sammenheng med det globale prosjektet *Our Bodies, Ourselves* (1973).

Hoveddelen av oppgaven er strukturert etter de fem danske og fire norske utgavene av *Kvinne kjenn din kropp*, utgitt i perioden mellom 1975 og 2013. Hovedvekten ligger på undersøkelse av variasjoner i materialitet mellom utgavene, samt særegenheter ved hver enkelt. Oppgaven vil favne om bøkens felles struktur og utforming, samt det ideologiske utgangspunktet og det uttalte feministiske prosjektet. Jeg vil redegjøre for Pax Forlags politiske profil og forlagspraksis. Både Tiderne Skifter og Pax Forlag velger å utgi den første utgaven av verket direkte som pocket-utgave, i et lite format med myke permer. Materialiteten har sammenheng med visjonen om at boken skulle være en håndbok som var

billig, tilgjengelig og lett å bære med seg, og vitner på den måten om et politisk prosjekt. Jeg vil rette oppmerksomheten mot faktorer som forlagsvirksomhet, redaksjonelt arbeid, arbeid med oversettelse, innbinding og omslag, illustrasjoner og oppsett, samt hvilke lesere forlagene retter seg mot. Jeg skal undersøke hvordan sammenhengen mellom verkets materialitet, teksten og dens sosiale posisjon, vitner om et feministisk prosjekt.

Undersøkelsen avgrenses i tid og rom av de ni utgavene som utgjør mitt primærmateriale, metoden og de anvendte begrepene vil være bokhistorisk, og analysen gjøres i et feministisk perspektiv. Av hensyn til plass vil ikke oppgaven inneholde en fullstendig sammenlikning av alle bøkene, og jeg har derfor valgt å løfte frem kapittelet om abort. Dette fordi graviditet er en fysisk tilstand som naturligvis ikke endrer seg i tidsrommet bøkene utkommer. Abort er et medisinsk inngrep hvor kvinnen er i kontakt med helsevesenet, en kontakt som løftes frem og problematiseres i hver utgave. I undersøkelsen av dette kapittelet vil det nødvendigvis også være beskrivelser av medisinske inngrep og prosesser. Til sist er abort et betent politisk tema, som i skrivende stund fortsatt diskuteres på regjeringsnivå i Norge. Det har også kommet flere lovendringer om abort, både i Norge og Danmark, i tidsrommet mellom 1975 og 2013. Kampen for selvbestemt abort har vært og er fortsatt en fanesak for feminister og er blitt et symbol på kvinnekamp, og kapittelet rommer både medisinske, sosiale og politiske utfordringer som kvinner har stått overfor i tiårene bøkene utkom. Det vil derfor egne seg godt som sammenlikningsgrunnlag. Avslutningsvis oppsummeres utviklingen av prosjektet fra den første til den siste utgaven, hva som har endret seg, samt årsakene til dette og hvilke konsekvenser det har for formidlingen av verkets ideologiske utgangspunkt.

TEORI OG METODE

Bokhistoriker og litteraturteoretiker Klaus Nielsen gir i *Bogen og værket* (2017) en innføring i bokhistorie som litteraturteori. Nielsen legger frem det han betegner som det *bokhistoriske trekløveret* – verk, tekst og dokument. Et grunnleggende premiss for bokhistorisk teori er at vi aldri møter verket isolert fra den ytre verden, men alltid i form av en tekst, som finnes i et dokument (Nielsen, 2017: 24). Et verk er en størrelse som overskrider enhver materiell manifestasjon, enten det er på papir eller digitalt. Verket er ikke identisk med den teksten vi har fremfor oss, men flere tekster kan derimot være knyttet til samme verk, uten å være like. Som leser er vi derfor ikke i direkte kontakt med teksten, vi møter den gjennom et fysisk dokument. Gjenstanden vi møter teksten gjennom, påvirker hvordan vi leser og fortolker den. Nielsen skriver at verkets abstraksjon er uløselig knyttet til de ulike tekstenes materialitet, og verket består som sådan av en relasjon mellom alle sine fysiske manifestasjoner (Nielsen, 2017: 19–20). Med utgangspunkt i denne teorien skal jeg undersøke *Kvinne kjenn din kropp* som materielt objekt, som tekstlige variasjoner og som et verk med en 44 år gammel historie. Undersøkelsen vil være av verkene i både romlig og tidsmessig forstand, som punktnedslag i hver enkelt utgave og av verkets historiske utviklingslinje fra oppstarten og frem til i dag. *Verket* brukes som samlebetegnelse på alle de forskjellige utgavenes materielle manifestasjoner. Med denne tilnærmingen vil hver nye danske eller norske utgave av *Kvinne kjenn din kropp* representere verket i en bestemt kontekst, som ifølge Nielsen vil være vesentlig for forståelsen av hver enkelt utgave for seg og av selve verket (Nielsen, 2017: 26).

Bokhistorisk metode har boken som fysisk objekt som sitt forskningsobjekt. Tore Rems mål med artikkelen «Materialiteten» (2008) er, i likhet med Nielsen, å demonstrere bokhistorien som et litteraturvitenskapelig fortolkningsparadigme. Rem forklarer hvordan et verks materialitet gir informasjon om tekstens institusjonelle og kulturelle status, om dens teknologiske forutsetninger, og om de kretsløp den har skrevet seg inn i. Verkets materielle egenskaper synliggjør også tekstens forbindelse med markedet og er med på å skrive teksten inn i særskilte sosiale kretsløp (Rem, 2008). I oppgaven undersøker jeg hvordan *Kvinne kjenn din kropps* materialitet henger sammen med den sosiologiske og politiske konteksten hver utgave er blitt til i. Tore Rem hevder at verkets materialitet er en sentral del av teksters historiske forankring. Undersøkelsen av *Kvinne kjenn din kropp* vil sette materialiteten og bokens historiske forankring i sammenheng for å belyse hvordan utgavene henger sammen med feminismens utvikling fra 1970- til 2010-tallet. Videre hevder Rem at det som kan avleses som tekstens implisitte kommunikasjonskontrakt nedfeller seg i dens fysiske form.

Leseren vil alltid møte teksten i en materiell virkelighet, hvor både tekstteknologien og publikasjonsformen er nødvendige premisser, og på samme tid meningsbærende.

Verket omgis av elementer som er i kontakt med teksten i større eller mindre grad, enten i eller utenfor dokumentet. Gérard Genettes begrep om paratekster innbefatter alle tekstlige elementer som ikke utgjør utgivelsens *hovedtekst*, men snarere dens innramming eller grensesoner. Genette skiller også mellom *epitekst* og *peritekst*. Peritekst beskriver de paratekster som er i direkte kontakt med teksten, slik som for eksempel tittel, forfatternavn, forord, noter eller register. De ni utgavene har alle register av varierende størrelse. Paratekster som befinner seg utenfor selve teksten, men fortsatt har å gjøre med den, kategoriseres som epitekst. Gjengivelsen av forleggers navn på omslaget eller plasseringen av forfatterportrettet på baksiden eller innbretten, sender signaler om hvor utgivelsen befinner seg i det kulturelle hierarkiet, og bidrar til det Pierre Bourdieu ville kalt «symbolsk produksjon». *Kvinne kjenn din kropps* materialitet endrer seg mellom utgavene, og forandringen fra håndbok til medisinsk oppslagsverk er betydningsfull for verkets plassering i et politisk og sosialt landskap. Genette presenterer noen spørsmål man bør stille når man ønsker å identifisere paratekster: Når og hvor oppsto parateksten? Hva er paratekstens eksistensmåte, er den verbal eller eksisterer den på andre måter? Hvordan kan man karakterisere parateksten? Hvem er sender og mottaker? Hva er målet med meldingen? (Genette, 2001: 4). Selv om noen av spørsmålene er forenklet, mener Genette at de nesten i sin helhet tar opp i seg metoden og derfor vil være nyttige for å identifisere paratekster. Dette gjelder spesielt paratekster som har en materiell form, og som nødvendigvis eksisterer på et bestemt sted til en bestemt tid, som har en relasjon til selve teksten, i eller rundt den. Paratekster forklares enkelt som en tekst som ikke tilhører hovedteksten, men som står ved siden av og akkompagnerer den. I tillegg til å skille mellom epitekst og peritekst, skiller Genette mellom fire typer paratekster: *tekstlig*, *ikonisk*, *materiell* og *faktisk (factual)*. Tekstlig er det som inngår i selve teksten, ikonisk er illustrasjonene, materiell er tekstens materialitet, slik som typografi, papir og innbinding, og faktisk er vår biografiske kunnskap om avsenderinstansen, hvilket kjønn forfatteren har, død eller levende, historiske- og familiære forhold. Alle disse faktorene legger seg som et filter mellom teksten og fortolkningen (Genette, 2001: 5). Avsenderinstansen for mitt materiale er redaksjonsgruppene som har arbeidet med tilpasningen av de ulike utgavene, de to forlagene Tiderne Skifter og Pax Forlag, samt Aschehoug som har utgitt den norske 1985-utgaven. Undersøkelsen av det faktiske vil avvike noe fra Genettes definisjon. Ettersom det ikke finnes én forfatter å undersøke biografien til, vil undersøkelsen heller være av forlagenes profil og det arbeidet de

har gjort i samarbeid med redaksjonsgruppene. Skillet mellom form og funksjon er et grunnleggende begrepspar i Genettes forståelse av paratekster. Når jeg i undersøkelsen av *Kvinne kjenn din kropp* identifiserer et form-element, må jeg stille meg spørsmålet om hvilken funksjon elementet har. Genette påpeker at det finnes forfattere både med og uten biografi, altså om forfatterens liv er kjent i offentligheten, og at dette spiller inn på hvordan vi oppfatter verket. Selv om ikke *Kvinne kjenn din kropp* har én forfatter, spiller den informasjonen vi har om Tiderne Skifter, Pax Forlag og de forskjellige redaksjonsgruppene, inn på hvordan leserne møter verket.

Jeg skal også undersøke primærmaterialet i en feministisk kontekst. Feministisk teori er kritisk teori og derfor nødvendigvis politisk. Hvordan vi bruker språket er vesentlig for bevisstgjøringen om undertrykkende samfunnsstrukturer, og begreper som «patriarkalsk» og «feministisk» er å foretrekke fremfor «mannlig» og «kvinnelig». Som feminist kjemper vi for å endre de kulturelle tradisjonene som vi selv er motsetningsfylte produkter av. I det innledende essayet til den norske oversettelsen av Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* (2000) skriver Toril Moi om mytebegrepet. Beauvoir kritiserer den naturaliserte ideologi, altså tankemåter som fremstiller sosiale relasjoner som om de var naturlige, som senere også skulle bli sentrale tanker hos Bourdieu. Moi setter Beauvoirs mytebegrep i sammenheng med det hun kaller heterosexisme, og hevder at ingenting er mer ødeleggende for kvinners frihet til å definere sin egen seksualitet, enn oppfatningen om den «ekte kvinnen» som feminin, heteroseksuell og full av morsinstinkt (Moi, 2000: 28). I et patriarkalsk samfunn blir myter om kvinnen som underlegen mannen både fysisk og intellektuelt og som seksuelt passiv og best egnet i omsorgsfunksjoner, internalisert hos kvinnen selv. I essayet skriver Moi om Beauvoirs lidenskapelige og indignerte tanker om det sexistiske samfunnets dobbeltmoral. Hun trekker frem problematiseringen av abort, som på Beauvoirs tid var forbudt i Frankrike. Beauvoir kritiserer hvordan mange menn tviholder på samfunnets moral, men likevel «tvinger uten å nøle, sine egne døtre, kjærester og elskerinne til å ta abort dersom det beskytter deres egne interesser» (Moi, 2000: 21). Moi skriver at en Beauvoir-inspirert feminisme vil respektere voksne menneskers frihet til å organisere sin seksualitet slik de vil, så lenge resultatet de kommer frem til bygger på respekt for andres grunnleggende frihet (Moi, 2000: 28). Videre skriver hun at valget om å bli mor må bli like fritt som valget om å ikke bli det. Det er ikke før begge muligheter oppfattes som likeverdige, at man kan si at kvinner faktisk *velger* å få barn. Det er fortsatt mange hinder i arbeidsmarkedet som må overvinnes før menn og kvinner har den samme friheten til å velge et familieliv, slik at belastningen ved å få barn ikke er større hos kvinner enn hos menn. Samtidig skriver Moi, i

sin tolkning av Beauvoir, at vi må jobbe for å avkrefte de myter og ideologier som finnes om «kvinnelighet», og særlig tankene om at en «ekte» kvinne absolutt skal være mor (Moi, 2000: 29).

HISTORISK KONTEKST

1.2 Å oversette feminisme

De norske utgavene av *Kvinne kjenn din kropp* er oversettelser av de danske. Verkets opphav er et globalt prosjekt med opprinnelse i det amerikanske kvinnekollektivet Boston Women's Health Book Collective (BWHBC), og deres publikasjon *Our Bodies, Ourselves* (1973). Prosjektets ferd fra USA, gjennom Danmark til Norge, gjør det nødvendig å klargjøre hva det vil si å oversette feministiske verk. Ida Hove Solberg skriver i sin prøveforelesning, «Translating feminism in Norway: the role of Pax publishing house» (2018), om nettopp denne problematikken. Å oversette feminisme kan referere til flere ulike praksiser, og Solbergs hoveddefinisjon bygger på selve handlingen og tradisjonen med å oversette og utgi feministiske verk. Å oversette feminisme kan dreie seg om å oversette verk som anses for å være feministiske, og på den måten overføre de feministiske ideene som presenteres i det aktuelle verket fra en kultur til en annen. Det kan også dreie seg om *måten* vi oversetter på, at vi undersøker verket på jakt etter feministiske tanker, ideer, begreper eller handlingsmønstre. En feministisk oversettelse kan være en oversettelse i videre forstand, en adaptasjon av ideer fra ett språk til et annet, heller enn en direkte oversettelse. Solberg skiller mellom det å *oversette feminisme* og en *feministisk oversettelse*. De to definisjonene overlapper hverandre, og refererer begge til det «å oversette feministiske tanker, bøker eller ideer». Hva det å oversette feminisme innebærer, vil variere fra kultur til kultur og mellom ulike tidspunkter i historien. Det vil også variere mellom ulike former for feminisme, eller mellom forskjellige oversettere, selv om de lever i samme kultur til samme tid. Definisjonen *feministisk oversettelse* skiller seg likevel fra det å oversette feminisme, ved at man også kan oversette ikke-feministiske verk. Målet kan i dette tilfellet være å vise hvor ikke-feministisk et verk er, for å fremprovosere en reaksjon. Som feministisk oversetter kan man også ønske å undergrave og endre teksten, for å gjøre den mindre ikke-feministisk, og på den måten moderere innholdet (Solberg, upublisert manuskript, 2018). Ved å ta et bevisst valg om å utgi den feministiske kvinnehelseboken *Our Bodies, Ourselves* på dansk, overførte kvinnekollektivet K. Vinders fond feministiske tanker og ideer fra en kultur til en annen. Solbergs definisjon av å oversette feminisme er aktuell for min analyse ettersom både de danske og norske utgavene av *Kvinne kjenn din kropp* har en uttalt feministisk agenda. Forlagene og kvinnekollektivene i begge land har handlet bevisst for å sørge for sirkulering av feministiske ideer, på tvers av kulturelle og språklige grenser. Utformingen og

gjennomføringen av prosjektet varierer mellom de to landene og de ni utgavene, i tråd med Solbergs påstand om at oversettelsen av feministiske ideer og verk vil variere mellom kulturer, tidspunkt i historien og fra oversetter til oversetter.

1.3 Our Bodies, Ourselves

I Norge hadde den største feministorganisasjonen Kvinnefronten på sitt meste 3500 medlemmer i 1973. Nyfeministene, Lesbisk Bevegelse og Brød og Roser var også blant sentrale kvinneorganisasjoner som ble etablert i løpet av 1970-årene (Danielsen, 2017: 166). Sammenliknet med kvinnebevegelsen i USA og Storbritannia var den norske kvinnebevegelsen likevel som Holst påpeker «verken spesielt stor, spesielt aktiv eller spesielt militant» (2017: 64). I USA på 1960-tallet jobbet feministiske bevisstgjøringsgrupper for større åpenhet og bredere informasjon om kvinnehelse. I mai 1969 var 12 kvinner i alderen 23–39 år samlet på en konferanse om kvinnefrigjøring på Emmanuel College i Boston. Det ble arrangert en workshop med tema «Women and Their Bodies», hvor kvinner kunne dele og diskutere erfaringer om kropp og helse både med hverandre og med helsepersonell. Initiativtakerne til prosjektet ble senere kjent som Boston Women's Health Book Collective (BWHBC). Notatene fra seminaret ble samlet i et hefte på 193 sider, og utgitt som essays i 1970, med tittelen *WOMEN and THEIR BODIES a course* (Ourbodiesourselves.org «Our Story» 2019). Hftet ble starten på en rekke bøker om kvinnehelse, under tittelen *Our Bodies, Ourselves*. Den første kommersielle utgaven ble publisert i 1973, og i løpet av 1970-tallet hadde prosjektet spredt seg til de fleste vesteuropeiske land, samt Japan og Taiwan. Dette var en del av OBOS Global Initiative (OBOGI), som grunnleggerne startet i forlengelsen av *OBOS*. Programmet skulle fungere som støtte for internasjonale kvinnegrupper som ønsket å adaptere prosjektet til sitt land (Ourbodiesourselves.org «Global Network & Partners» 2019). I tiårene som fulgte beveget prosjektet seg videre til Midtøsten, hvor det ble utgitt versjoner på hebraisk og arabisk, samt til India, Russland, franskspråklige afrikanske land, store deler av Øst-Europa, Armenia, Kina, Thailand og Sør-Korea (Davis, 2007: 5). Ifølge *OBOS* sine nettsider finnes det 27 bearbeidelser av prosjektet. Noen ganger til samme land på forskjellige språk og andre ganger på fransk, spansk eller engelsk, til land utenfor vesten. I boken *The Making of OBOS: How Feminism Travels Across Borders* skriver seniorforsker Kathy Davis ved Forskningsinstitutt for historie og kultur ved Universitetet i Utrecht at det med det globale prosjektet dreier seg om tre typer oversettelse: direkte oversettelse, oversettelse og adaptasjon, og inspirerte utgaver. Det er svært få av de globale utgavene som er direkte oversettelser av *OBOS*, i stor grad dreier det seg om oversettelse og adaptasjon. I

slike tilfeller ble den originale utgaven bearbeidet og kontekstualisert i samsvar med oversetterens oppfatninger av hva som var hensiktsmessige, nyttige eller nødvendige tilpasninger til det lokale publikummet (Davis, 2007: 63–66). Davis kategoriserer *Kvindelend din krop* som en *inspirert utgave*. Den danske boken er ikke en oversettelse av det amerikanske verket *OBOS*, men en overføring av verket til dansk. Nettsiden lister også opp ti såkalt «arkiverte prosjekter», der de fleste ikke lenger trykkes i nye eksemplarer (Ourbodiesourselves.org «Archived Global Projects» 2019). Blant de arkiverte prosjektene finnes den svenske utgaven *Våra kroppar, våra liv* (1975) utgitt av Gidlunds förlag, som faller innenfor Davis' kategori for oversettelser og adaptasjoner. De svenske oversetterne syntes *OBOS* la for mye vekt på seksualitet, fordi de mente at den seksuelle revolusjonen hadde kommet til Sverige ti år før USA (Davis, 2007: 66). *Våra kroppar, våra liv* utkom på nytt i 1980, men er ikke lenger tilgjengelig fra forlaget. Det er vanskelig å vite om noen av de oversatte prosjektene er bearbeidet og utgitt på andre språk, slik tilfellet er med det danske prosjektet som er oversatt til norsk. Davis' appendiks fra 2007 viser også at det da var flere prosjekter som var i startfasen, samt kvinnegrupper som hadde begynt prosessen med å søke midler til oversettelse (Davis, 2007: Appendix Three & Four).

BWHBC ga ut *OBOS* for at kvinner skulle lære mer om egen kropp, dele erfaringer og få tilgang på informasjon om rettigheter i møte med helsevesenet, som et ledd i et større feministisk prosjekt. BWHBC ville tilby informasjon som kvinner ikke hadde tilgang på andre steder, og målet var selvutvikling, folkeopplysning og politisk endring. Produksjonen måtte være billig, og distribusjonen av det første heftet var som med flygeblader (Ourbodiesourselves.org, «Publications» 2019). Det originale heftet fra 1970 kan lastes ned som PDF-fil fra ourbodiesourselves.org, og skrives ut for å komme nærmere den materielle følelsen av det originale dokumentet. På første side står tittelen *WOMEN and THEIR BODIES a course*, skrevet med håndskrift. Prisen på 75 cent er også skrevet på med tusj. Teksten var skrevet på skrivemaskin og trykket på avisepapir. Disse faktorene synliggjør det «hjemmesnekrede» ved prosjektet. På baksiden står innholdsfortegnelsen, hvor temaene er listet opp sammen med forfatterne for hvert essay. Forfatterne var bevisste på hvordan leseren møtte verket, og bevisstheten om heftets materialitet kommer til syne i instruksjonsruten nederst på siden:

THIS PAPER HAS BEEN LAID OUT SO THAT
IT MAY BE USED EITHER AS IT IS - IN
A BOUND BOOKLETS OR AS SEPARATE
SHEETS IN A RING BINDER. FOR A
NOTEBOOK: PUNCH HOLES IN THE WIDE
MARGINS AND SLIT THE BINDING
THREAD AND THE BACK OF EACH
BOOKLET WITH A RAZOR BLADE

(Boston Women's Health Book Collective, 1970)

Det ideologiske prosjektet henger nøye sammen med verkets materialitet. Informasjonen skulle være lett tilgjengelig, både i form, språk og pris. Da det ble utgitt en inspirert utgave av *OBOs* for kvinner i Sør-Afrika under tittelen *The South African Women's Health Book* (1996), ble utgivelsen kritisert for å være for tykk. En av redaktørene anerkjente senere at «to the woman on the street, a short pamphlet would probably have gone down much better» (Davis, 2007: 69–70). For BWHBC var målet at kvinner fra alle klasser og med ulik bakgrunn skulle få nytte av opplysningene: «We have decided that health care can no longer be defined by an elite group of white, upper middle class men. It must be defined by us» (Candib, 1970: 6). *Our Bodies, Ourselves* var et revolusjonerende prosjekt i den forstand at det problematiserte kontroversielle temaer innenfor kvinnehelse og likestilling.

I *WOMEN and THEIR BODIES a course* er abort et av de viktigste temaene, og da kvinnekollektivet i Boston begynte sirkulasjonen av samtalereferatene var abort fremdeles ulovlig i USA. Selv om lovgivningen ennå varierer mellom statene, var det først med «Roe v. Wade»-saken at abort ble legalisert på nasjonalt nivå. Under pseudonymet Jane Roe søkte en ugift amerikansk kvinne om abort i Texas, og Henry Menasco Wade representerte påtalemyndighetene i saken. Under den lange rettsprosessen fortalte Roe at hun hadde blitt voldtatt, i et forsøk på å øke sjansen for å få innvilget abort. Da dommen ble avgjort i høyesterett 22. januar 1973, ble grunnlovens stadfesting av retten til personvern lagt til grunn (*Encyclopædia Britannica*, s.v. «Roe v. Wade», lest 27.02.2019). Denne retten er ikke eksplisitt formulert i grunnloven, men er en samling prinsipper som skal sikre borgere mot invasjon av privatsfæren, mot å bli forstyrret følelsesmessig eller utsatt for belastningen av å få blottlagt sitt intime liv for offentligheten (*Encyclopædia Britannica*, s.v. «Rights of privacy», lest 20. mai 2019). Flere av essayene i heftet tar opp temaer som i 1970 var omstridte, slik som kvinnen som mytisk skikkelse, kvinnelig seksualitet, og kapitalismens

innvirkning på privatsfæren (BWHBC, 1970).

Det første essayet i heftet har tittelen «Women, Medicine and Capitalism». Lucy Candib går rett til kjernen av den radikalfeministiske problemstillingen om hvordan kapitalistiske og patriarkalske strukturer gjennomsyrrer alle aspekter av kvinners privatliv, blant annet private legebesøk. Mystifisering av legeyrket og objektivering av kvinnen i medisinsk sammenheng er sentrale problemstillinger i Candibs essay. Kulturen skaper en illusjon av legen som en opphøyet, overmenneskelig skapning, som bruker pseudovitenskapelig sjargong i møte med pasienten, hvilket fører til at kvinnen fremmedgjøres fra sin egen kropp i møte med helsevesenet. Candib hevder at vi må redefinere hvordan vi skiller mellom mer eller mindre kompetente leger, «a doctor who behaves in a male chauvenist way is not competent, even if he has medical skills» (Candib, 1970: 6). Kvinner må opplyse hverandre, være bevisst på hvilke leger man oppsøker og ikke godta «Dr. A. Man». Candib skriver at vi på bakgrunn av kjønn, rase og klasse har mistet makten over våre egne medisinske valg, de styres av legemiddelindustrien og andre kapitalistiske institusjoner. Derfor har kvinner et felles ansvar, slik at vi kan få andre enn «Dr. A. Man» å henvende oss til (Candib, 1970: 6). Ideen om at kvinner bør lære av hverandre har det danske kvinnekollektivet tilpasset til sin utgave og personifisert med forfatternavnet «K. Vinder».

I heftets femte essay «Some Myths About Women» skriver Joan Ditzion om hvilke oppfatninger om kvinner i samfunnet som er blitt internalisert hos kvinnen selv. Mytene Ditzion ønsker å avkrefte er kvinnen som underlegen mannen intellektuelt og fysisk, kvinnen som seksuelt passiv, og kvinners særlige omsorgsevne (Ditzion, 1970: 38). For å avkrefte den første myten legger hun til grunn psykologiske undersøkelser utført av Philip Goldberg, som viser at kvinner har internalisert et mindreverdigdomskompleks, spesielt når det gjelder å utføre meningsfylt arbeid for samfunnet. Videre hevder hun at myten om kvinnelig seksualitet først og fremst dreier seg om en oppfatning av kvinnen som passiv og mannen som aktiv part. Jenter læres opp til å undertrykke sin egen seksualitet, og det finnes ikke rom for å definere seksualiteten sin uavhengig av mannen (Ditzion, 1970: 42). Myten om at kvinnens rettmessige plass i samfunnet er i hjemmet eller i omsorgsykker, ønsker Ditzion å avkrefte ved å hevde at kvinner har blitt fratatt motivasjonen til å definere seg selv som noe annet. Vi trenger frigjøringsmidler for denne identiteten, og her trekker Ditzion frem prevensjonsmidler som det fremste våpenet (Ditzion, 1970: 64). Hun oppsummerer med at kvinner som har internalisert disse stereotypiske oppfatningene, ikke bare dømmer seg selv, men også andre kvinner etter de samme standardene. Vi ser både oss selv og andre kvinner

med et mannlig blikk (Ditzion, 1970: 41). Frigjøringsprosjektet, og ønsket om å bryte ned de internaliserte oppfatningene kvinnen har av seg selv, som vi finner i det første amerikanske heftet, vil vi senere kunne identifisere i de danske og norske oversettelsene og adaptasjonene.

I Solbergs tidligere nevnte prøveforelesning legger hun frem en analyse av tre oversatte Pax-titler: Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn*, Gerd Brantenbergs *Egalias døtre* og *Kvinne kjenn din kropp*. Solberg påpeker at en årsak til *OBOS*-prosjektets lange levetid er at både oversettelsene og de nye utgavene er bearbeidet, og oversettelsene tilpasset leserne i de respektive landene. *OBOS* er blitt utgitt i nye utgaver i USA hvert fjerde til sjette år de siste femti årene. BWHBC involverte seg i de globale prosjektene i større eller mindre grad. De samarbeidet med lokale kvinnegrupper som bestod av feministiske aktivister, forskere på kvinnestudier og helsepersonell. BWHBC bidro med informasjon og råd om oversettelse, utgivelse og distribusjon. De hadde ikke mulighet til å støtte prosjektene økonomisk, men hjalp til med å skaffe finansiering, for eksempel ved å finne givere i USA som ønsket å støtte et spesifikt prosjekt (Davis, 2007: 61–62). Kathy Davis skriver at det amerikanske kollektivets innblanding i de internasjonale prosjektene varierte, og at de europeiske oversettelsene var spesielt autonome. BWHBC grep likevel inn hvis det var nødvendig å forsvare omstridte kapitler om emner slik som lesbisk seksualitet eller abort (Davis, 2007: 62).

I Danmark og Norge spilte henholdsvis Tiderne Skifter og Pax Forlag sentrale roller i formidlingen av det internasjonale fenomenet *OBOS* for danske og norske feminister. I Danmark var Rødstrømperne en fremtredende radikalfeministisk organisasjon, med marxistisk-inspirert idégrunnlag. De organiserte seg på samme måte som BWHBC, med bevisstgjøringsgrupper og distribuering av feministiske skrifter. Selv om organisasjonen kun var aktiv i om lag femten år (1970–1985) har deres aktiviteter satt varige spor i det danske samfunnet. Blant de viktigste sakene Rødstrømperne fikk gjennomslag for, var kampen for fri abort (danmarkshistorien.dk «Rødstrømperne og den nye kvindebevægelse» 2019). Davis poengterer at det ofte var ulikheter i abortlovverk og feministisk historie som måtte tilpasses i de utenlandske utgavene (Davis, 2007: 67). Loven om adgang til svangerskapsavbrytelse trådte i kraft i Danmark oktober 1973, etter at Folketinget hadde vedtatt loven 13. juni samme år. Alle kvinner som bodde i Danmark fikk med denne loven rett til å avbryte sitt svangerskap innen utløpet av 12. svangerskapsuke. Muligheten for å få et svangerskap lovlig avbrutt hadde vært diskutert i Danmark siden 1930-årene, og loven fra 1973 var et resultat av en lang kamp, hvor Rødstrømperne som nevnt hadde vært en viktig pådriver. Danmark var et av de første vesteuropeiske landene som innførte loven om fri abort (danmarkshistorien.dk

«Fri abort» 2019). I Norge ble svangerskapsloven vedtatt 13. juni 1975, trådte i kraft 1. januar 1976, og avløste loven om «svangerskapsavbrott i visse høve» av 11. november 1960. Abortloven av 1975 innebar at sosiale rettigheter ble tatt med i vurderingen av om kvinnen fikk innvilget abort. Kvinner i Norge oppnådde ikke rett på selvbestemt abort før 1978, men loven av 1975 var likevel et stort steg i riktig retning, og en seier for kvinnebevegelsen. Da den første norske utgaven av *Kvinne kjenn din kropp* utkom i 1976 kunne de tilby kvinner tidsmessig informasjon om rettigheter ved en abortsøknad. Kampen for fri abort og kvinners råderett over egen kropp er sentral i radikalfeministiske bevegelser.

1.4 Pax Forlag

Pax Forlag ble opprettet i 1964 og ble etter hvert tidens radikale alternativ til de etablerte forlagene, og dertil en pioner innen billigbokforleggeriet, som eneste forlag i Norge. De bidro til billigbokens gjennombrudd på 1960-tallet, hvor særlig også Gyldendal var aktive og markerte seg sterkt. Billigboken var ment å være prisdiskriminerende, men hos Pax utga man billigboken fra første opplag, og bøkene ble på den måten rimeligere og mer tilgjengelig for leserne. Kim Helsvig skriver i *Pax Forlag 1964–2014. En bedrift* (2014) at de fleste Pax-bøkene handlet om krig og fred, norsk og internasjonal politikk, religion og sex. Forlaget vokste raskt og i løpet av de første tre årene «overøste forlaget det norske bokmarkedet med nesten 150 billigbøker» (Helsvig, 2014: 45). Med en spennvidde fra biografier om norske skihoppere til oversatte franske filosofer skapte Pax «en revolusjon både i det norske bokmarkedet og i det norske debattklimaet» (Helsvig, 2014: 46). Synnøve Skarsbø Lindtner beskriver i «Norwegian «New Feminism» and the Formative Role of the PAX Paperback» Pax Forlag som en sentral faktor for den andre bølgen av feminisme i Norge og presenterer forlagets utgivelser som sentrale kilder til nye ideer, til problemstillinger som skapte debatt og som konseptuelle verktøy (Lindtner, 2018: 282). Blant forlagets mest toneangivende utgivelser i perioden Lindtner beskriver som den andre bølgen av feminisme, er Tor Bjerkmanns oversettelse av George Orwells *Animal Farm* (1964), Rønnaug Eliassens oversettelse av Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* (1979), samt Jens Bjørneboes romaner. Å ha en Pax-bok under armen ble etter hvert en identitetsmarkør som signaliserte politisk og samfunnsmessig engasjement, samt feministisk orientering, spesielt for de unge leserne. Forlaget tiltrakk seg studenter fra universitetene både som lesere, forfattere og medarbeidere. Dette gjaldt særlig studenter ved humanistiske og samfunnsfaglige studieretninger ved Universitetet i Oslo (Helsvig, 2014: 82).

Da Tor Bjerkmann opprettet forlaget i 1964, sprang prosjektet ut av borgerlige idealister og kristne, men forlaget beveget seg raskt i en retning av en mer venstreorientert politikk. På smusstittelsiden i Pax-bøkene sto det at forlagets billigbokserie hadde til hovedformål å belyse vår tids samfunn. Da det på 1970-tallet skjedde et skifte i det politiske klimaet, gikk Pax Forlag fra å være en «gutteklubb» til å bli et etablert kollektiv. En av forlagets sentrale skikkelser i denne perioden var IdaLou Larsen, som gikk fra å være forlagssekretær til å bli forlagets første kvinnelige forlagsredaktør i 1970 (Helsvig, 2014: 171). På denne tiden var politikk, ideologi og samfunnsbygging områder som i stor grad var forbeholdt menn. Larsen opplevde likevel å være en del av et dyktig, idealistisk og idérikt miljø i Pax. De ansatte i forlaget trodde på det de gjorde og på verdien av bøkene de ga ut. Fremveksten av bevisstgjøringsgrupper betydde også mye for Pax. Larsen forteller at mange hadde et tankemønster hvor man hevdet at idéene om likeverd skulle settes ut i live først etter at revolusjonen hadde funnet sted. Til dette kommenterer hun at det er viktig at «tanker må føre til gjerning, ikke bare flere ord» (NRK P2, *Kurer 363* «Pax Forlags historie» 2014). Helsvig skriver at det var venstresiden, med Pax Forlag i sentrum, som innførte den brede samfunnskritikken for alvor, fra kolonialisme til seksualitet. Forlaget var kulturradikalt, heller enn sosialistisk, og seksuell frigjøring var en viktig del av forlagets program og identitet. Forlagsnavnet representerer tydelig symbolsk kapital. En hel generasjon radikal ungdom ble til dels utdannet gjennom Pax' mange utgivelser, deriblant *Kvinne kjenn din kropp*. I dag er forlaget et av de mellomstore, uavhengige forlagene i Norge, med Bjørn Smith-Simonsen som nåværende forlagssjef. I Norge var det forlagsredaktør Irene Iversen som var ansvarlig for oversettelsen og tilretteleggingen for norske forhold. Det ble også opprettet en gruppe bestående av medisinstudenter tilknyttet Klinikk for seksuell opplysning (KSO), som bisto arbeidet. Kulturelle forskjeller mellom Danmark og Norge spilte inn når materialet skulle oversettes og bearbeides, og tilpassingen av verket for norske forhold var i tråd med visjonen BWHBC hadde for *OBOS*. Slik opphavspersonene så det var det nødvendig at boken ble tilpasset ved oversettelse, og at materialet på den måten ville gjøres mer aktuelt og tilgjengelig for kvinnene i mottakerlandet. Arbeidet med den norske førsteutgaven, og samarbeidet med KSO, førte også til ungdomsboken *Være sammen. Om ungdom og seksualitet* som ble utgitt på Pax i 1985. Boken ble utgitt med støtte fra Helsedirektoratet, og skulle tilby ungdom informasjon om kropp, seksualitet og andre problemstillinger knyttet til ungdomstiden. I forordet kommer det frem at *Være sammen* springer ut av den samme prosjektgruppen som *Kvinne kjenn din kropp*, og gruppen av medisinstudenter skriver at de er «misfornøyde med de bøkene som er utgitt for ungdom om samliv og seksualitet» (Bjune,

1985: 4). Innholdsfortegnelsen viser at boken tar for seg mange av de samme temaene som i *Kvinne kjenn din kropp*, slik som abort, prevensjon, homofili og kjønnsykdommer. Forskjellen er at *Være sammen* ikke kun retter seg mot kvinner, men alle ungdommer.

ANALYSE AV UTGAVENE

1.5 1970-tallsutgavene – kvinnehelse som radikalfeministisk prosjekt

Den første danske utgaven av *Kvinde kend din krop* ble utgitt i 1975, og året etter fulgte den norske oversettelsen (Nr. 1 og 2 i appendiks 1, og s. 1–4 i appendiks 2). Som Davis påpeker er *OBOS* blitt en kilde til inspirasjon for kvinnekollektiv over hele verden. Kvinnene bearbeidet materialet og formet nye utgaver basert på det originale prosjektets metode med diskusjonsgrupper. Denne fremgangsmåten gjaldt for den danske utgaven, hvor initiativtakerne var en gruppe kvinner som diskuterte kvinnehelse og kroppslige erfaringer, før de samlet og gjennomskrev notatene og utga dem under tittelen *Kvinde kend din krop* (Davis, 2007: 68). Kvinnekollektivet besto av 48 kvinner. På kolofonsiden nevnes det også at enkelte menn har bidratt, men de er ikke navngitt. Brita Wielopolska og Anette Petersen er oppført som redaktører. Det understrekes at «selvom vores arbejdsindsats har været af forskellig varighed, har ingen kunnet undværes» (K. Vinder, 1975: 4). Kollektivet var viktigere enn den enkelte bidragsyter. Den gjeldende bibliotekloven i Danmark i 1975 utbetalte ikke bibliotekavgift til bøker med mer enn én forfatter, og derfor ble boken registrert under pseudonymet K. Vinder. Navnet alluderer til prosjektets kollektive karakter og feministiske prosjekt, og kan knyttes til sitatet fra *OBOS* (1970) hvor doktoren omtales som «A. Man». Forordet preges også av bokens kollektive karakter. Prosessen fra idé til ferdig bok beskrives først og fremst som et ønske om mer informasjon om kvinnehelse, og ideen utviklet seg til et større prosjekt da de involverte kvinnene delte erfaringer og innså hvor lite de kunne om sin egen kropp. Det radikalfeministiske prosjektet settes i sammenheng med den enkelte kvinnes privatliv og manifesteres allerede i forordet, med oppfordring om at «du må gjøre det private offentlig så vi sammen kan hjelpe hinanden. Du vil finde ud af det er politiske problemer og ikke kun problemer for dig alene» (K. Vinder, 1975: 10). *OBOS* nevnes ikke i boken, men problemstillingene fra den amerikanske utgaven videreføres i den danske utgivelsen. For eksempel ønskes avmystifisering av kvinnen og kvinnelige helseplager. Sentralt er også beskrivelsene av det mannsdominerte helsevesenet, med oppfatningen om legen som opphøyet og utilgjengelig, «tag en seddel med de nedskrevne spørgsmål med ellers glemmer du at få svar på det hele, for lægen har jo så travlt» (K. Vinder, 1975: 9). Boken tilbyr medisinsk informasjon og veiledning, men er vel så mye en oppfordring til bevissthet om egen kropp, og om å ta ansvar for egen helse. I baksideteksten oppsummeres prosjektet slik, «[Bogen] skal simpelthen være en hjælp til selvhjælp. Den skal

gøre det lettere at tale om tingene [...] Og lettere at se det hele i en – politisk – sammenhæng» (K. Vinder, 1975). Utgaven har myke permer, en bokblokk med format 150x200 mm og et gulnet papir, som også har gulnet mer med tiden. På forsiden er det en illustrasjon av en kvinne. Omrisset av henne rommer de ulike aspektene av en kvinnes liv slik det så ut i 1975. Livet hennes rommer lykkelige barn, en ektemann i en lenestol, et besøk hos gynekolog, en vaskemaskin, en kjele, et strykejern og et pilleglass. Vi ser en kvinne på kontoret, utenfor sjefens dør, en kvinne som sykler med barnet på bagasjebrettet, en buss, boligblokker, sminke og en pengepung. Vi ser også pornoblader, aviser, et litterært magasin og et feministisk kampskrift. Det finnes en kritikk i dette omslaget, kvinnen er ikke seg selv, men et omriss av alt det samfunnet forventer av henne. Den implisitte kritikken likner den Ida H. Solberg beskriver i sin doktoravhandling, der hun trekker frem de anonyme kvinneskikkelsene på omslagene til bind 1 og 2 av de første norske oversettelsene av Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* (1970 og 1974). Anonymiseringen av skikkelsene på omslaget spiller på objektiveringen av kvinnen, som også problematiseres i teksten i Beauvoirs verk (Solberg, 2018: 142).

Kapittelet om abort er plassert etter kapittelet om prevensjon og før kapittelet om graviditet. Mellom side 116 og 127 finner vi først en innledning om abortlovgivningen i Danmark, deretter syv underkapitler om årsaker til å ønske abort, tre underkapitler om rettigheter ved utførelse av abort, og til sist fem underkapitler som beskriver selve inngrepet, samt hva som skjer med kvinnen fysisk og psykisk i forbindelse med aborten. Leseren får tilgang på ferske fakta, ettersom abortloven i Danmark trådte i kraft to år før boken ble lansert. Innledningsvis understrekes det at selv om man har rett på fri abort kan det være vanskelig å sortere tankene sine rundt avgjørelsen. De kompliserte følelsene kan være forårsaket av personlige omstendigheter, situasjonen du befinner deg i når du blir gravid eller undertrykkende sosiale strukturer. De ulike årsakene som drøftes i boken er «Boligmæssige», «Økonomiske», «Uddannelsesmæssige», «Familiære», «Arbejds-mæssige» og «Samfundsmæssige», og presenteres nøkternt etter tur sammen med råd om hva du kan gjøre hvis du likevel ønsker å beholde barnet. Hvis du trenger økonomisk hjelp til å forsørge et barn anbefales «Mødrehjælpen» som et alternativ til abort. Det understrekes at ingen kvinne behøver en bestemt grunn til å ønske abort, det er nok å simpelthen ønske det. Har du en god jobb, egen bolig og er uavhengig både personlig og økonomisk, ønsker du kanskje likevel ikke å få barn, «[D]et er jo ikke noget, man skal føle sig forpligtet til, fordi man er kvinde» (K. Vinder, 1975: 117).

Under «Samfundsmæssige årsager» stiller forfatterne spørsmålstegn ved hva politikerne egentlig legger i loven om fri abort, «hvad er det mon, de mener med, at kvinden selv må bestemme over sin krop» (K. Vinder, 1975: 118). Selv om fri abort ble innført i Danmark i 1973, er det i 1975 fortsatt ikke et tilstrekkelig godt nok tilbud for alle de abortsøkende. Situasjonen for kvinner som ønsker abort er blitt snudd på hodet, ved at sosiale forhold fører til at «kvinden 'tvinges' til abort». Når kvinnen først har rettigheten til ikke å gjennomføre et svangerskap oppfattes det som uansvarlig dersom hun beholder barnet. Spesielt gjelder dette hvis det vil få personlige, arbeidsmessige eller sosiale konsekvenser for kvinnen. På den annen side blir hun bebreidet hvis hun opptar en sykehusseng i forbindelse med aborten, og disse motsetningene skaper en umulig situasjon for den abortsøkende kvinnen. I forlengelsen av dette hevder forfatterne at lovgivningen må følges opp av sosiale foranstaltninger, for «det er tåbeligt at gjennomføre fri abort uden samtidig at sørge for, at der er pladser nok til alle de abortsøgende» (K. Vinder, 1975: 118). Med det systemet som fantes for abortsøkende i Danmark i 1975 ville kvinnen bli møtt med kritikk uansett hvilket valg hun tok. Det er et teksttungt kapittel hvor hovedvekten er årsaker til å ønske abort, samt hvilke rettigheter kvinnen har i møte med helsevesenet. Av de få illustrasjonene som finnes er det en tegning som viser fosterets utvikling i livmoren fra uke 2 til uke 12 og to tegninger av spekulum og apparatur brukt i utførelsen av abort. Alle illustrasjonene er svart-hvitt, og både tegninger og anvisninger er gjort for hånd. På denne måten viderefører det danske forlaget nærheten mellom materialitet og ideologisk prosjekt som vi finner i *OBOS* (1970). Tiderne Skifters forlagsprofil var i likhet med Pax' preget av venstreorientert politikk, spesielt marxisme og kvinnekamp. Claus Clausen startet Tiderne Skifter sammen med sin kone, Suzanne Giese, i 1973. Clausen ledet forlaget mens Giese var redaktør, samt forfatter av forlagets første utgivelse *Derfor kvindekamp* i 1973. Ikke lenge etter fulgte *Kvinde kend din krop*. Forlagets navn er viktig som paratekst, særlig i forbindelse med de tidligste utgivelsene. «Tiderne skifter» peker fremover, det dreier seg om samfunnsendring og engasjement. Selv om navnet helt eksplisitt er en konstatering av at verden er i endring, er det også en oppfordring til handling: Leserne kan, med forlagets utgivelser som drivkraft, bidra til samfunnsendring.

Innledningsvis i abort-kapittelet siteres abortlovgivningen: «Den 24. maj 1973 blev det vedtaget i folketinget, at enhver kvinde, der er bosat her i landet, kan få sit svangerskab afbrudt, når blot det sker inden udgangen af 12. svangerskabsuge» (K. Vinder, 1975: 116). Kjernen i prosjektet er at kvinnen skal ta tilbake makten over egen kropp, og oppfordringen om å stole på egen dømmekraft formidles tydelig til leserne: «følg allikevel din egen

samvittighet, det er *din* kropp» (K. Vinder, 1975: 118). I konklusjonen løfter forfatterne abortspørsmålet til et samfunnsøkonomisk nivå. De setter kapitalens styrke i sammenheng med kvinners frihet. Barnehager, helse og utdanning er områder som typisk påvirker kvinners liv, og som først rammes av innskrenkninger. Hvis samfunnet gjennomgår en krise, flyttes mer av ansvaret over på mødrene. Med denne «ret til at velge» legger samfunnet indirekte hele ansvaret for barnet over på kvinnen (K. Vinder, 1975: 131). Forfatterne kritiserer også håndteringen av abortsøkende på sykehusene, ved at de for eksempel plasseres på samme rom som kvinner som skal hindres i å abortere. En slik behandling av kvinner som har gjennomgått harde psykiske omstillinger, betraktes av forfatterne som en mangel på menneskeforståelse. Kapittelet avsluttes i klartekst, «VI MÅ KÆMPE, OGSÅ SOM KVINDER, FOR AT FÅ DISSE UMENNESKELIGE FORHOLD ÆNDRET» (K. Vinder, 1975: 131).

Forlagsredaktør Irene Iversen arbeidet med den norske oversettelsen på Pax Forlag i Oslo, sammen med en gruppe medisinstudenter fra Klinikk for seksuell opplysning (Irene Iversen, personlig kommunikasjon i e-post 4. desember 2018). I likhet med redaksjonsgruppen i Pax, jobbet KSO for informasjon om kjønnsykdommer, uønsket graviditet og for å gi ungdom et positivt syn på kropp og seksualitet. To av de sentrale personene som jobbet sammen med Irene Iversen med tilretteleggingen, var Ragna Holter og lege Ragnhild Halvorsen. Deltakende i arbeidet var også IdaLou Larsen. Hennes tid som forlagsredaktør i Pax fra 1970–1973 var starten på forlagets store satsning på feminisme og kvinnesak.¹ Larsens ønske som forlagsredaktør hadde vært å oversette feministiske verk som ikke var altfor utilgjengelig og akademisk, og derfor kun ville leses av «en liten allerede frelst elite» (Helsvig, 2014: 172). Håndboken *Kvinne kjenn din kropp* oppfylte Larsens kriterier som både opplysende og om feministiske problemstillinger og lett tilgjengelig for leserne. Birgit Bjerck mener at det ikke var helt enkelt å få tillatelse til å bearbeide materialet, men nåværende forlagssjef i Pax Bjørn Smith-Simonsen mener problemet først og fremst var av økonomisk karakter. Daværende forlagssjef i Tiderne Skifter Claus Clausen var en «tøffing når det gjaldt forhandlinger» (Elisabeth Bjelland, personlig kommunikasjon i e-post 6. mars 2019).

¹ IdaLou Larsen var blant annet den sentrale personen bak utgivelsen av Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* (1949), i 1970. Larsen og oversetter Rønnaug Eliassen ble imidlertid forskrekket over å se at Hans Fredrik Dahl ved forlaget hadde redigerte ned boken til en tredjedel av det opprinnelige omfanget. En fullstendig oversettelse ble utgitt så sent som i 2000 (Helsvig, 2014: 172).

På forsiden står tittelen i fete bokstaver, med Pax-logoen plassert like ved siden av. Logoen hadde stor symbolverdi, og for en leser med kjennskap til forlaget representerte den faglige tyngde, feministisk og venstreorientert politikk, samt en overkommelig pris. Pax-logoen er derfor en viktig paratekst i kommunikasjonskontrakten mellom forlag og leser. Under tittelen er det ni ruter fordelt på tre linjer, med ett bilde i hver rute. Fra øverst til venstre er det en grafisk skygge av en gravid kvinne, så et fotografi av et nyfødt barn, og til sist et bilde av noe som likner kroppslig bindevev. På neste linje finner vi et fotografi av en kvinne i nytelse, en tegning av kvinners indre kjønnsorgan, og et fotografi av et kvinnebryst. På den siste linjen er det et fotografi av en ung kvinne, et fotografi av en eldre kvinne og til sist en tegning av en livmor. Bildene er enten i svart-hvitt eller fargelagt med oransje, rødt, blått, grønt, gult eller rosa.

Språket i utgaven er lett tilgjengelig, folkelig og bærer preg av østlands-sosiolekt med formuleringer som «vi veit», «du sjøl» og hyppig bruk av a-endinger. Denne språkformen kalles gjerne *radikalt bokmål*. Det er en bokmålsform som ligger tettere opptil nynorsk enn *moderat bokmål*, som er nærmere riksmål. På 1970-tallet fikk radikalt bokmål en funksjon som allmennpolitisk signal for venstresidens ideologi, og språket sto i opposisjon til det standardiserte riksmålet, som blant annet ble brukt i medisinske oppslagsverk (Vikør, 2019). Den radikale bokmålsformen var et overordnet politisk prosjekt på venstresiden, der språkformen ble brukt i opposisjon mot riksmålet og dets tilhengere, som var politisk konservative. I *Kvinne kjenn din kropp* skulle informasjonen være tilgjengelig for alle kvinner, uansett bakgrunn, og da var det nødvendig å ta i bruk muntlig språk i større grad. Samtidig var den radikale formen et uttrykk for både forlagets og redaksjonsgruppens venstreorienterte og feministiske agenda. Å henvende seg til leseren i et gjenkjennelig språk, fungerer også for å gjøre den vanskelige tematikken mindre fremmed, eksempelvis i abortkapittelet hvor kvinnens psykiske reaksjon på abort kan være et «uttrykk for stress etter alle problemene omkring det å bestemme seg for å ta abort, møte nemda og få gjort sjølve inngrepet på sjukehuset» (Hodnekvam, 1976: 125). Cathrine Holst forklarer hvordan måten man uttrykker seg på har stor innvirkning på om man når ut til målgruppen: «Det er til liten nytte å ha saklig rett, om man ikke klarer å kommunisere med den man henvender seg til» (Holst, 2017: 63). Det radikale bokmålet var kjent for den radikale venstresiden, men for forlaget handlet det nok mest om å henvende seg til det brede samfunnslaget, som en del av det politiske prosjektet.

Utgivelsen av *Kvinne kjenn din kropp* i 1976 sto ikke alene som feministisk verk blant Pax' utgivelser, den feministiske ideologien ble presentert i flere andre verk tidlig på 1970-

tallet. For eksempel samarbeidet den klassekamporienterte Kvinnefronten med abortgruppen til de anti-patriarkalske Nyfeministene om utgivelse av legen Bertholdt Grünfeldts *En kvinneverett*. De to kvinnesaksforeningene holdt til, sammen med en rekke andre venstreorienterte, marxistiske og feministiske organisasjoner, i Pax-senteret i Gøteborggata 8. på Rodeløkka, som forlaget hadde etablert i 1975. Målsettingen til slike kvinnekollektiv som oppsto både i Boston, Danmark og Norge, var opplysning om kvinnens kropp og seksualitet, og det gjaldt både fysisk, følelsesmessig og politisk. I kvinnekollektiv slik som hos Tiderne Skifter og Pax, der man diskuterte på tvers av sosialistisk feminisme, liberal- eller radikalfeminisme, dreide det seg også om å utforske og hylle kvinnekroppen og den kvinnelige seksualiteten. Radikalfeministene ønsket ikke bare å bryte ned de kapitalistiske strukturene som undertrykket kvinner og arbeidere generelt, men også de patriarkalske strukturene som når helt inn i den private sfæren. En sentral oppfatning var at kvinner ble betraktet som «ofre for sin biologi» og at «deres fysiske underlegenhet og særlige sårbarhet under graviditet, som fødende og mødre, gjorde dem til den svake part i forhold til menn» (Holst, 2017: 47). Sårbarheten ville bare vedvare, hvis ikke kvinnen først tok tilbake makten over sin egen kropp, og siden sin plass i samfunnet som likeverdig med mannen sosialt og politisk. I likhet med den danske utgaven rommer illustrasjonen på forsiden flere sentrale aspekter av en kvinnes liv. Selv om oppmerksomheten ser ut til å være på det medisinske aspektet ved boken, vitner for eksempel de to fotografiene av yngre kvinner om et frigjørende prosjekt. I stedet for å vie stor plass til hvilke strukturer i samfunnet som påvirker den abortsøkende kvinnen, viet den norske utgaven plassen til hva kvinnen må gjennomgå fra hun oppdager at hun er gravid til etter at inngrepet er utført. Der hvor danskene bruker ett kort avsnitt på abortlovgivningen, vier nordmennene to hele sider, ettersom loven ennå ikke hadde trådt i kraft i Norge.

Abortloven som trådte i kraft 1. januar 1976 oppfattes ofte som abortloven med stor A, ettersom sosiale rettigheter nå også ble vektlagt i behandlingen av abortsøknaden. Loven om svangerskapsavbrudd fra 1976 bygger videre på loven fra 1960, hvor kvinner kunne få innvilget abort på medisinske, arvemessige og humanitære indikasjoner. Kvinnen måtte ha samtykke fra sin ektemann, og søknaden måtte fremsettes av en lege. I 1976 ble også sosiale kriterier innlemmet i loven. Kvinner kunne da søke om abort på grunnlag av at graviditeten, fødselen eller omsorgen for barnet kunne sette den gravide i en vanskelig situasjon. Avgjørelsen ble i siste instans tatt av en nemnd bestående av to leger. Det var ikke før i 1978 at loven om selvbestemt abort ble vedtatt, da med kun én stemmes overvekt i Stortinget. Loven ga kvinner rett til å selv bestemme om de ønsket å avbryte svangerskapet innen 12.

uke. Mellom 12. og 18. uke innvilges abort på visse vilkår, men kvinnen må søke om dette (Abortloven, §2, 1978). Da *Kvinne kjenn din kropp* utkom for første gang i Norge i 1976, bærer den preg av at kvinnebevegelsen fortsatt var i alarmberedskap når det gjaldt kravet om selvbestemt abort, spesielt er det abortnemnden som kritiseres: «Her i landet er det altså ikke kvinna sjøl som bestemmer om hun skal få svangerskapet avbrutt, men to utenforstående leger skal ta avgjørelsen i siste instans» (Hodnekvam, 1976: 116). Abortnemndene som omtales her hadde vært i virke siden abortloven fra 1960 trådte i kraft i 1964. Nemndene ved landets sykehus besto av to leger med lik bestemmelsesrett, men hvor overlegen i realiteten bestemte. Loven fra 1960 hadde ikke til hensikt å gjøre det lettere for den abortsøkende, men å få praksisen inn i «ordende former». Ellen Aanesen (red.) skriver i *Vi var mange. Kvinneaktivister fra 70-tallet forteller* (2018) om kvinner som ikke selv kunne søke om abort, men måtte få henvisning fra en lege, som sendte søknaden til abortnemnden. Kvinneaktivister i Norge på 1970-tallet arrangerte hemmelige møter for å diskutere kvinnesak og planlegge demonstrasjoner. Kvinnenes felles erfaringer la grunnlaget for aksjoner, analyser og krav (Aanesen, 2018: 9). Ragnhild Halvorsen, som er en av de sentrale bidragsyterne i utgaven fra 1976, deltok på den første abortdemonstrasjonen 4. mars 1971. Nyfeminister fra gruppen «Blid, men beinhard» demonstrerte utenfor Aker sykehus, mot overlege Per Agnar Nilsens skjema for abortsøkende. Nilsen hadde utformet et skjema med fire punkter som klargjorde risikoen ved en abort, som abortsøkende kvinner måtte underskrive. Demonstrantene, med støtte fra helsedirektør Karl Evang og professor Knut Bjørø ved Rikshospitalet, mente skjemaet virket skremmende, og at det stred mot god legeetikk. Dagen etter demonstrasjonen trakk Nilsen tilbake skjemaet (Aanesen, 2019: 51). Selv om loven fra 1976 var et stort steg i retning for selvbestemt abort, ved at det uttrykkelig står at det «skal bli lagt vekt på hvordan kvinna sjøl vurderer situasjonen sin» (Hodnekvam, 1976: 117), var det likevel opp til legene i nemnden å bestemme hvor stor vekt de ville legge på kvinnens egen vurdering. Kvinnene bak 1976-utgaven gir tydelig uttrykk for misnøye med ordningen. De argumenterer for alvorlighetsgraden av et slikt medisinsk inngrep, at ingen kvinne ville misbruke friheten til å få utført abort. Inngrepet «er og må alltid være ei nødløsning, men ei løsning som må være til stede» (Hodnekvam, 1976: 117). Ragnhild Halvorsen understreker at det ikke dreide seg om å være for eller mot abort, men om hvem som skulle bestemme – legen eller kvinnen, «Det prøvde vi å hamre inn hele tida, men det var vanskelig å få folk til å forstå det» (Aanesen, 2018: 52).

1.6 1980-tallsutgavene – aktuell i ny kontekst

Kvinde kend din krop utkom i ny og bearbejdet utgave i Danmark i 1983, og ble siden oversatt og tilpasset norske lesere i 1985 (Nr. 3 og 4 i appendiks 1, s. 5–8 i appendiks 2). Det danske arbeidskollektivet bestod av 43 kvinner, hvor Hanne Fokdal står oppført som gjennomskriver. Ansvarlig redaktør på Tiderne Skifter var Susi Frastein. Den nye redaksjonsgruppen skulle bearbejde materialet og gjøre det aktuelt for datidens kvinner, og redaksjonsgruppen for denne utgaven hadde en todelt misjon. Det første formålet var å dele erfaringer om hva som er normalt, sunt og sykt i et kvinneliv, og det andre var å «meddele lægerne vores viden og vores valg» (Fokdal, 1986: 8). Forfatterne understreker at det i denne boken er snakk om skolemedisin, selv om de er klar over at mange benytter seg av alternative behandlingsformer. Grunnen til at de forholder seg til skolemedisin er ikke nødvendigvis fordi det alltid er det beste for den enkelte, men fordi det er der pengene blir brukt, og derfor også de metodene man må forholde seg kritisk til og muligens også forandre (Fokdal, 1986: 8).

Abort-tematikken i den danske utgaven presenteres ikke som et eget kapittel, men som et underkapittel i kapitlet «Frugtbarhed», som behandler fruktbarhet med alt det innebærer fra konstatering av graviditet, kroppslige endringer, undersøkelser og sosiale rettigheter, til amming og ufrivillig barnløshet. Underkapitlet er på 15 sider og er dermed utvidet fra 1970-tallet. «Abort – provokeret abort» åpner med et kort avsnitt som redegjør for abortloven i Danmark av 1973, og følges opp med statistikk på hvor mange aborter som gjennomføres årlig. I de ti årene fra loven om abort trådte i kraft i Danmark, og frem til utgaven som ble publisert i 1983, hadde det i gjennomsnitt blitt utført mellom 23 000 og 28 000 aborter hvert år. Sammenliknet med antall graviditeter, hevdes det at nesten en tredjedel av alle svangerskap aborteres (Fokdal, 1986: 301). Tallene viser også at to av tre av alle kvinner i Danmark vil oppleve en uønsket graviditet som ender i en abort. Hyppigheten blant abortsøkende er høyest hos kvinner mellom 14 og 19 år, hos enslige kvinner, og hos dem med flere enn to barn fra før. Dette gjelder uavhengig av sosial bakgrunn. Fornuftstenkningen i samfunnet problematiseres: «[I] Danmark er vi så vant til, at alt skal og kan planlægges» (Fokdal, 1986: 302). Som en følge av dette blir en kvinne som er uønsket gravid oppfattet som ufornuftig, og forfatterne forklarer at det derfor kan være forvirrende og overrumplende når «livet, skæbnen, eller naturen viser os sit ufornuftige ansigt» (Fokdal, 1986: 302). En uønsket graviditet fremstilles i stor grad som noe som er påført kvinnen, heller enn noe hun er ansvarlig for selv. I forlengelsen av dette mener forfatterne at den kontrollerte og planlagte tilnærmingen til livet er en sær, ensidig holdning til tilværelsen.

Blant de paratekstlige elementene i underkapittelet om abort er det to håndtegnede illustrasjoner og to fotografier. Tegningene likner dem som finnes i 1970-tallsutgavene, den ene fremstiller fosterets utvikling fra uke fem til uke 14 og den andre viser bruk av spekulum i «[I]ndgreb ved hjælp af sugemetode». Begge illustrasjonene er «gengivet i naturlig størrelse» som gjør dem svært virkningsfulle. Motivene i fotografiene viser to ganske ulike situasjoner, hvor den ene er av en kvinne som ligger i en sykehusseng. Ved siden av henne står en kvinnelig sykepleier og smiler mot henne, som et bilde på tilliten som bør være til stedet i møte mellom pasient og helsevesen. Det andre fotografiet følger overskriften «Har vi reelt abort?», og viser en kvinne med barnevogn som deltar i et demonstrasjonstog for fri abort. Her gjenkjenner vi kamplysten i prosjektet. Tidligere, i 1970-tallsutgavene, handlet det i stor grad om hvilke rettigheter den abortsøkende hadde, og hvilke faktorer som var viktige i avgjørelsen om å ta abort. I denne danske utgaven er det lagt større vekt på omfattende beskrivelse av tanker i etterkant av et abortinngrep. Nå som danske kvinner hadde oppnådd juridiske rettigheter i forbindelse med abort, var det nødvendig å rette oppmerksomheten mot hvordan kvinner kunne forholde seg til prosessen. Selv om rettighetene var flere og bedre enn de tidligere hadde vært, fulgte ikke nødvendigvis kvinners tankemønster etter i samme tempo: «Ifølge gamle moralbegreper er seksualitet og moderskab ét. Det henger godt ved, selv om tiderne er skiftet» (Fokdal, 1986: 303). Gamle fordommer og utdaterte oppfatninger av kvinnerollen kan være vanskelig å riste av seg i en slik sårbar situasjon. Toril Moi spør seg i det introduserende essayet til *Det annet kjønn* (2000) om vi fremdeles har bruk for Beauvoirs frihetsfeminisme, etter at kvinner i løpet av 1960- og 70-tallet fikk fulle borgerrettigheter. Svaret på dette er ifølge Moi at vi trenger et arbeidsliv og et samfunn som er organisert slik at barn ikke er en større belastning for kvinner enn for menn. Kun da vil kvinner ha en sjanse til å oppnå frihet. Dette henger nøye sammen med myten om «kvinnelighet» som noe absolutt forbundet med det å være mor (Moi, 2000: 29). Selv om forfatterne anerkjenner de kompliserte tankene som en følge av samfunnets forventninger i forbindelse med et abortinngrep, kommer det konkluderende hovedargumentet kontant: «Det er dig, der skal tage en stor beslutning» (Fokdal, 1986: 302).

Holst skriver at feminismen, som andre bevegelser, får lettere gjennomslag hvis kravene deres kan kobles til rådende ideer og strømninger, at det kan hjelpe å spille på lag med tidsånden (Holst, 2017: 63). I denne danske utgaven dukker det opp et nytt kapittel, «Kvindemunde», med underkapitelene «Om vinbrug», «Røg», «Psykofarmaka ... angstneurose ... og mig», «Spisevægring (Anorexia nervosa)», «Ind og ud af munden (Bulimia nervosa)», og «Ubehersket chokoladeforbrug». Kapittelet innledes med premisset

om at kvinner «propper» ting i munnen, heller enn å si hva de mener. «At æde, sluge, bælle, inhalere eller fornægte indtagelse af føde er en måde at udsætte, fortrænge eller kvæle angsten i seg» (Fokdal, 1986: 394). I «Kvindemunde» beskrives kvinners «behagesygdøm» som følelsen av nederlag når man ikke strekker til, fordi man ikke oppfyller kravene for det samfunnet forventer og ønsker av en kvinne. Løsningen blir for mange destruktive hvilepauser hvor man fyller det mentale tomrommet i seg med distraksjonsmidler som alkohol, tobakk og godteri. Kapittelet består av personlige beretninger, der ulike kvinner beskriver hvordan de døyver ensomhet og angst med mat, alkohol, røyk og medikamenter, og hvordan dette skaper skyldfølelse, skam og mer angst. Den personlige beretningen om anoreksi tar tak i kontrollbehovet som er forbundet med mat: «Når jeg føler mig sulten, får jeg samtidig en følelse af kontrol» (Fokdal, 1986: 405). Fellesnevneren for de personlige beretningene i kapittelet er munnen og den kontrollen man har over hva man inntar. Denne kontrollen brukes ofte som verktøy når man opplever tap av kontroll på andre områder. Munnen blir på den måten en metafor for kvinners stemme, og mangel på selvtillit til å bruke den, både i hjemmet og i samfunnet. I kapittelet beskrives selvdestruktive handlinger som en måte å håndtere den angsten som følger hvis kvinner «afviger fra den model vores mødre, forældre og samfundet har opstillet for os» (Fokdal, 1986: 394). Kvinnen som forteller har en liste over hva hun ønsker å være: «Først og fremmest hjelpe andre, være perfekt, sy, gjøre rent, bage, lave mad ... » (Fokdal, 1986: 405). Ønskene er vel så mye forbundet med forventninger utenfra, som med kvinnens egne ønsker.

På 1980-tallet opplevde høyresiden i mange land styrket oppslutning og gjennomslag. Høyrebølgen feiet også over Norge og blir her først og fremst forbundet med Kåre Willochs regjeringstid fra 1981 til 1986. Helsvig skriver at i denne perioden ble de venstreorienterte samfunnsviterne i Pax oppfattet som en verdensfjern akademikerelite, som bidro til den verdi- og normoppløsningen som høyresiden anså som et resultat av Arbeiderpartiets politikk på 1970-tallet. Få år etter at forlaget hadde hatt sitt høyeste aktivitetsnivå, ble Pax i 1984 redusert til et «miniforlag» med bare tre ansatte, og en svært usikker fremtid (Helsvig, 2014: 143). Sigmund Hoftun, redaktør i Gyldendal, mener at den negative utviklingen hos Pax var et symptom på en internasjonal tendens, og at «bunnen hadde falt ut av markedet for den samfunnskritiske boken» (Hoftun, sitert av Helsvig, 2014: 260). Den radikale venstresiden var i tung motbakke og dette påvirket også Pax og førte til at det sosialistiske prosjektet ebbet ut, at forlaget slet økonomisk og var på randen av konkurs. I denne perioden og i dette politiske klimaet ble den norske 1985-utgaven av *Kvinne kjenn din kropp* til. I motsetning til de to foregående norske utgavene, er denne utgitt på Aschehoug Forlag. Elisabeth Bjelland

skriver i en e-post at på grunn av Pax Forlags økonomiske situasjon kan det være sannsynlig at Aschehoug bød over Pax i budrunden om oversettelsesrettighetene. Pax hadde på denne tiden ingen mulighet til å satse på den smale, radikale litteraturen, men måtte fokusere på utgivelser som kunne skaffe penger i forlagskassen (Helsvig, 2014: 263). Når Aschehoug først hadde rettighetene, kunne de også plassere den i bokklubben Dagens Bok, som på dette tidspunktet var eid av Pax og Oktober. *Kvinne kjenn din kropp* ble lansert som en såkalt ekstrasbok i Dagens Bok i september 1985. Ekstrasbøkene ble trukket frem og presentert i medlemsbladet i tillegg til hovedboken (Dagens Bok-blad, 1985: 10–12). I eksemplaret jeg har undersøkt er det oppgitt to ISBN-nummer på kolofonsiden, et for Aschehoug-utgaven og et for bokklubb-utgaven. Janneken Øverland som jobbet i bokklubben Dagens Bok da *Kvinne kjenn din kropp* ble utgitt i 1985, skriver i en e-post at boken passet godt for bokklubbens målgruppe på 1980-tallet, selv om Dagens Bok nok hadde lite å si for selve bearbeidelsen som Aschehoug gjorde av den danske utgaven. Hovedmålgruppen for Dagens Bok var kvinner med snittalder 32 år, på venstresiden i det politiske bildet og med interesse for fagbøker på det feministiske feltet (Janneken Øverland, personlig kommunikasjon i e-post 27. februar 2019). Som et tydelig signal til leseren om bokens aktualitet reklamerer forlaget med at boken er «NY. Aktuell og ajourført». Det står skrevet i svart og gult på forsiden og er plassert i en rød tekstboks, som står i kontrast til den lilla bakgrunnsfargen. Formatet likner den danske utgaven fra 1983. Aschehoug har i samsvar med Tiderne Skifter og Pax Forlag beholdt de myke permene. Tittelen står også skrevet i gult, like over et fotografi av en ung kvinne. Bildet er plassert slik at det så vidt dekker over noe av teksten, som en collage, og gir inntrykk av at det er et personlig fotografi. Kvinnen på bildet står rak i ryggen, er naken under en snekkerbukse, og holder brystene opp med hendene. Hun har kort hår, solbriller på og et selvsikkert smil. Forsiden skiller seg fra de tidligere utgavene fordi den har et humoristisk tilsnitt. Tilpasningene er i tråd med retningslinjene fra OBOS og i nær sagt alle de globale oversettelsene er både omslagsbildet og fotografiene fra den amerikanske utgaven erstattet med bilder av lokale kvinner, for at boken i større grad skal appellere til målgruppen i hvert enkelt land (Davis, 2007: 68).²

² Lokale kvinnegrupper hadde full bestemmelsesrett over oversettelse og tilpasninger, men både teksten og utformingen måtte være i tråd med BWHBCs ideologi, og ved noen anledninger anså det amerikanske kvinnekollektivet det derfor som nødvendig å bryte inn. For eksempel da et italiensk forlag plasserte en vakker modell på forsiden av *Noi e il Nostro Corpo* (1974), eller da et nederlandsk forlag valgte en glorete tegneseriefigur til omslaget på *Je Lichaam Je Leven* (1981). En av kvinnene fra BWHBC forteller at det nederlandske forlaget måtte rive av forsiden på hvert enkelt eksemplar, for siden å erstatte den med en enkel rød forside med svarte bokstaver (Davis, 2007: 59).

Det ble ikke opprettet noen egen norsk redaksjonsgruppe for utgaven fra 1985. Redaksjonsgruppen som står oppført, med Hanne Fokdal som hovedansvarlig og Pernille Kløvedal Helweg som bilderedaktør og illustratør, er den samme som for den nyskrevne danske utgaven. Den norske utgaven er oversatt av Tone Carlsen og Tjodunn Sundgot. Endringene som er gjort omfatter blant annet abortlovverket, statistikk om lovlig utførte aborter, samt kulturelle endringer for å gjøre de personlige beretningene autentiske for norske lesere. I tillegg til å oversette Hanne Fokdals danske forord, har den norske legen Ragnhild Halvorsen skrevet et eget forord rettet mot det norske publikum. Hun bidro også i arbeidet med den første norske utgaven i 1976. Forordet er kort og saklig, og løfter frem hvordan kvinners naturlige tilstander blir sykelliggjort i den mannsdominerte medisinske praksisen. Halvorsen peker på at det «nettopp i vår tid» legges stor vekt på livsstilssykdommer, men at det likevel er viet liten oppmerksomhet til at livet mange norske kvinner lever, kan være sykdomsskapende. Med dette ønsker hun å belyse at sosiale forhold som dobbeltarbeid og underbetaling, samt angsten for en usikker fremtid som disse forholdene skaper, er noe som først og fremst rammer kvinner (Halvorsen, 1985: 8). Halvorsen hevder at kvinner utsettes for både usynliggjøring og latterliggjøring i samfunnet, samt fysisk og psykisk vold, og at dette henger sammen med hvordan kvinner behandles av helsevesenet. På denne måten er *Kvinne kjenn din kropp* fortsatt et innlegg i den politiske debatten, samtidig som den er en håndbok om kvinnehelse. Halvorsen formulerer seg formelt når hun beskriver kvinners stilling i det norske samfunnet og henvender seg til leseren på en måte som skiller seg fra den norske 1970-tallsutgaven. Der var det hyppig bruk av «vi» og «du», med oppfordringer på radikalt bokmål om at «det er på tide at du sjøl finner ut av hva som er bra for kroppen din» (K. Vinder, 1976: 9). Endringen fra radikalt til moderat bokmål har ikke nødvendigvis noe med utgivelsen av en ny utgave av *Kvinne kjenn din kropp* å gjøre. Det radikale bokmålet var et uttrykk for en venstreorientert, feministisk ideologi, og var en generell tendens i samfunnet, samt en del av Pax Forlags politiske profil på 1970-tallet. Endringen i språket mellom den norske 1976- og 1985-utgaven kan derfor skyldes både det politiske skiftet til en høyreorientert regjering, og skiftet til Aschehoug, som hadde en annen profil enn Pax.

I tidsrommet fra den første norske utgaven i 1976 og frem til 1985 hadde det skjedd en viktig lovmessig endring som påvirket den nye utgaven: Loven om selvbestemt abort i Norge trådte i kraft i 1978. I den norske 1985-utgaven finner vi informasjon om abort i underkapittelet «Abort – provosert abort» under kapittelet «Fruktbarhet». Kapittelet er oversatt direkte fra den danske utgaven foruten endringer av lovbestemmelser. I Danmark måtte man være over 18 år for å kunne ta avgjørelsen om abort, mens man i Norge kunne

bestemme selv fra fylte 16 år. Hvor det i Danmark fra 1973 til 1983 ble utført mellom 23 000 og 28 000 lovlige aborter hvert år, ble det i Norge foretatt cirka 13 000–14 500 aborter i året, i perioden 1978–1985 (Fokdal, 1985: 209). Etter innledningen med lovbestemmelser og statistikk, kommer underkapittelet om hvorfor vi blir gravide uten å ønske det.

Underkapittelet tar for seg årsaker til uønsket graviditet, hvilke tanker som kan dukke opp hos kvinnen, samt de vurderinger det er viktig at man gjør før man tar valget om å utføre en abort. Viktige faktorer for at kvinnen ønsker å beholde barnet er at hun har tid til og lyst på barn, at hun har råd og plass og om hun er redd for å ikke kunne bli gravid på et senere tidspunkt.

I denne utgaven beskrives kvinnebevegelsens kamp for selvbestemt abort på 1970-tallet, og i forlengelsen av dette hevder forfatterne at «det *er* positivt at vi i Norge har rett til fri abort, men vi må ikke la det bli en sovepute» (Fokdal, 1985: 322). Som i Danmark stiller den norske utgaven spørsmål ved hvor fritt valget om abort *egentlig* er, når samfunnet ikke tilrettelegger godt nok for småbarnsmødre: «Ofte har vi ikke noe virkelig alternativ, og er valget da fritt?» (Fokdal, 1985: 323). Økonomiske spørsmål, spesielt om barnehageplass og andre barnepassordninger er viktig for å gi kvinnen frihet til å kunne arbeide og forsørge barnet. Økt frihet fører til økt ansvar, og dette manifesterer seg i et større sosialt press fra samfunnet på kvinnen for at hun skal velge «riktig». Når utfordringene for småbarnsmødre i stor grad er sosialt betinget, blir det tvilsomt å hevde at det alltid ligger et fritt valg bak en abort (Fokdal, 1985: 323). Både i den danske og norske utgaven drøftes en større bakenforliggende årsak for bruk av prevensjonsmidler og utnyttelse av abortmuligheten, i form av en fødselsstreik. I et samfunn hvor foreldrene jobber 80 timer i uken til sammen og barna blir plassert i barnehage, kombinert med en voksende arbeidsløshet og økonomiske nedskjæringer, den økende forurensningen og trusselen om krig, spør forfatterne seg om man på slike betingelser i det hele tatt ønsker å sette barn til verden.

Det er ingen vesentlige forskjeller i hovedteksten mellom den danske og den norske 80-tallsutgaven. Den norske utgaven er stort sett en oversettelse av den danske, med unntak av lovbestemmelser og reguleringer, slik at den norske utgaven samsvarer med norsk lov. Begge utgavene skiller seg derimot i større grad fra 1970-tallsutgavene. En felles endring er at abortkapittelet i 1980-talls utgavene legger større vekt på reaksjoner og følelser i forbindelse med en abort, samt statistikk på hvor mange graviditeter som ender i abort. Skiftet i oppmerksomhet i dette kapittelet er en direkte konsekvens av gjennomslaget for kampen om selvbestemt abort i Danmark og Norge i henholdsvis 1973 og 1978. Med kvinners nyvunne frihet, kom også irettesettelsene. Ved å for eksempel ha tilgang på fri abort,

måtte kvinnen i større grad forsvare valget sitt overfor samfunnet. Susan Faludi er en amerikanske feminist, journalist og forfatter, som i 1991 skrev boken *Backlash: the Undeclared War Against American Women*. I boken beskriver Faludi hvordan likestillingsarbeidet fikk en kraftig knekk på 1980-tallet, på grunn av politisk og sosial nedprioritering (Faludi, 1991: ix). Hun identifiserer en typisk tendens til å klandre offeret, ved å peke på at kvinnebevegelsen på 1980-tallet selv får skylden for mange av de samfunnsmessige problemene kvinner lider under. Hun argumenterer for at dette er en historisk trend som gjentas når kvinner har gjort betydelige fremskritt i likestillingskampen. Faludi skriver i forordet til *Backlash* om hvordan 1980-tallets mediebilde var preget av en form for skremselspropaganda om kvinner som sto på egne ben, tok utdanning, eller utsatte å bli gravid til fordel for karriere. Trenden som Faludi beskriver samsvarer med noen av påstandene i 1980-tallsutgavene av *Kvinne kjenn din kropp*, kvinnen får skylden for å velge feil enten hun velger å avbryte eller fullføre et svangerskap. Da den andre danske utgaven ble utgitt i 1983 hadde det politiske klimaet endret seg radikalt siden 1970-årene, fra den venstreorienterte bølgen, med kvinnekamp og likestilling på agendaen, til en mer høyrevendt politikk. Oljekrisene i Danmark i 1973 og 1979 forårsaket en økonomisk krise i 1980–82, som førte til et politisk skifte. En borgerlig firepartiregjering overtok etter den sosialdemokratiske regjeringen i 1982 (danmarkshistorien.dk «EF og krisetider, 1973–1989» 2019). Den aktivistiske kvinnekampen på 1970-tallet, da den andre bølgen var på sin høyde, hadde avtatt noe. Samtidig var flere av radikalfeministenes politiske fanesaker vunnet, slik som kampen for selvbestemt abort som hadde vært definerende for den feministiske aktivismen på 1970-tallet. Cathrine Holst modererer oppfatningen av 1980-tallet som en tilbakegang eller stillstandsperiode for feminismen. Hun trekker frem at tiåret var en viktig periode for likestillingspolitikken i mange vestlige land, blant annet Norge.

Forskningen på anoreksi som et spiseproblem forbundet med psyken, gjorde for alvor sitt inntog på 1980-tallet. Den eldste innførselen med emneord «anorexia nervosa» i MLA er i 1984, med Judith Van Heriks «Looking Eating, and Waiting in Simone Weil». Et søk i Nasjonalbibliotekets Ngram viser at ordene «anoreksi + anoreksia + anorexia + bulemi» skyter fart mellom 1979 og 1982. Siden er det en liten nedgang, før forekomsten igjen øker utover 1980- og 90-tallet. Det nyinnførte kapittelet «Kvindemunder» fulgte den akademiske og litterære trenden med forskning på spiseforstyrrelser på 1980-tallet. Underkapittelet til «Kvinnemunner», «Om vinbrug», er inkludert i Aschehougs utgave fra 1985, men navnene på vinene under «Om vinbruk» er imidlertid endret. Det er påfallende at «chateau Laval» blir til «Chateau de Bosc» og «Lilac Imperial» til «Médoc». Vinmarkedet i Norge på 1980-tallet

var ganske annerledes enn i dag og tilgjengeligheten var begrenset. Oversetterne har derfor valgt å endre til viner som først og fremst var tilgjengelig, men også populære i Norge. Médoc var for eksempel et sterkt navn her hjemme, og hadde i 1980 en pris på 31 kroner (Vinmonopolet ved Arnt Egil Nordlien, mailkorrespondanse 29. mars 2019). Indeksregulert pris viser oss at 31 kroner i 1980 tilsvarer 117 kroner i 2018 (Statistisk sentralbyrå «Konsumprisindeksen» 2019). Vinen var altså ikke av det billigste slaget, men likevel overkommelig. Ved å endre navnene på vinene øker oversetteren gjenkjennelsesfaktoren hos norske lesere.

1.7 1990-tallsutgavene – tilpasset nye syn på kjønn og individualisme

I 1992 utkom en ny, oppdatert og utvidet dansk utgave av *Kvinde kend din krop*, og oversettelsen til norsk kom i 1994 (Nr. 5 og 6 i appendiks 1, og s. 9–12 i appendiks 2). På tidspunktet for nyutgivelsen hadde tittelen «Kvinde kend din krop» en historie på 17 år, og boken hadde solgt over 150 000 eksemplarer i Danmark (Fokdal, 1992: 9). I forordet understrekes det at selv om det stadig kommer ny viten til, forandrer ikke grunnleggende forhold i kvinnekroppen seg drastisk på få år. Forfatterne har likevel sett behovet for å bearbeide materialet, og i denne utgaven ønsker de spesielt å sette søkelyset på tre problemstillinger: holdninger til kroppen, nye behandlingsmetoder og nye sykdomstyper. Når målet er å presentere relevant informasjon om kvinnekroppen, med dens alminnelige funksjoner, reaksjoner og sykdommer er det viktig å kunne legge frem den nyeste forskningen på feltet. Forfatterne ytrer et ønske om å «inspirere dig til at mærke din krop, lære den at kende indefra og tro på dine egne fornemmelser» (Fokdal, 1992: 9). Den danske 1992-utgaven har åtte overordnede tema, «Kend din krop – kend dig selv», «Kærlighed og seksualitet», «Kvindekroppen», «Kvindelig og frugtbarhed», «Prævention», «Gravid?», «Graviditet og fødsel», og «Kvindens sygdomme».

Under temaet «Gravid?» finner vi underkapittelet som handler om abort. Det første som stadfestes er at det er viktig å oppdage graviditeten så tidlig som mulig, uavhengig av om du ønsker å gjennomføre den eller ikke, fordi både din egen og fosterets helse avhenger av hvilke valg du tar underveis. En abort skal også skje innen de første månedene av svangerskapet, helst så tidlig som mulig. Under overskriften «De første tegn» listes det opp symptomer hos kvinnen på at hun er gravid, menstruasjonen uteblir, hun får brystspenninger, opplever kvalme, tissetrang, mer og tykkere utflod, samt en tretthet som kan være så overveldende at hun har «lyst til at sove hele dagen» (Fokdal, 1992: 294). Underkapittelet strekker seg over 14 sider. De vanligste grunnene til å bli uønsket gravid er de samme her,

som de som legges frem i de foregående utgavene, altså hvis prevensjonen svikter, hvis man er i fasen der man bytter fra et prevensjonsmiddel til et annet, eller hvis man er ung eller i overgangsalderen og derfor tror at man ikke er i stand til å bli gravid (Fokdal, 1992: 296). Forfatterne veileder leserne gjennom alle stegene av en abort, fra å vurdere situasjonen før man bestemmer seg, til sosiale rettigheter, selve inngrepet både tidlig og sent i svangerskapet, samt følger, komplikasjoner og tanker etter aborten. Leserne blir også presentert for medisinsk abort: «Måske vil vi engang i fremtiden kunne og skulle klare vore aborter selv med en lille pille» (Fokdal, 1992: 208). I 1992 var det ikke lovlig i Danmark å utføre medikamentell abort med abortpille, men det pågikk testing av metoden både i Sverige og Frankrike. Ved bruk av abortpille får den gravide kvinnen en stikkpille som føres langt inn i skjeden mot livmormunnen, slik at stoffet prostaglandin påvirker livmorhalsen. Denne metoden medfører menstruasjonsliknende kramper i livmoren, som fører til at fosteret og morkaken støtes ut (Fokdal, 1992: 308). I dag er medikamentell abort den vanligste metoden for abort i et tidlig stadium av svangerskapet (helsenorge.no «Abortmetoder» 2019).

I denne utgaven er uttrykket mer poetisk enn ved tidligere utgaver, noe som kommer til syne allerede i omslagsillustrasjonen. På forsiden er det et fargefotografi av to kvinnekropper som flyter i sjøen. De har beina samlet, armene spredt og ansiktene er ikke synlige. Bildet er rammet inn av en rosa kant, resten av omslaget er blått. Tittelen står nederst i høyre hjørne, med rosa font. Bokblokken er 140x230 mm, og utgaven har myke permer og gult papir. Det er langt flere fotografier enn tidligere i denne utgaven, samt flere tegnede ikke-medisinske illustrasjoner. Illustrasjonene i abort-kapittelet er de samme som i samtlige foregående utgaver, altså en av fosterets utvikling fra uke fem til uke 14, og en som illustrerer abortinngrep ved bruk av sugemetoden. Det finnes i tillegg to fotografier i kapittelet. Det første er et sort-hvitt bilde av en naken kvinne som står oppreist inne i et rom, uten at vi kan se ansiktet hennes. Sollyset treffer henne gjennom en persienne, og skyggen av kroppen hennes vises på veggen i rommet hun befinner seg i. Kroppsformen i skyggen er større enn kvinnens kroppsform. Fotografiet antyder valget hun står overfor, og leseren må i større grad tolke motivet i illustrasjonene for å kunne se det i sammenheng med teksten. Kanskje viser bildet oss at kvinnen står ved et veiskille, hennes slanke kropp viser oss at hun velger bort barnet, mens den noe fyldigere skyggen viser at hun velger å beholde det. Alle fotografier i den danske 1992-utgaven er gjort av Sonja Iskov. Den siste illustrasjonen i abort-kapittelet er en tegning ved siden av kapitteloverskriften. Den viser en kvinne med kort hår som sitter med beina i kryss, iført morgenkåpe. Hun er tankefull og støtter haken med hånden. Pernille Kløvedal Helweg er illustratør (Fokdal, 1992).

Under overskriften «Seksuel identitet» i den danske 1992-utgaven blir leseren minnet på at det ikke er forutbestemt hvilket kjønn den man skal innlede et seksuelt eller romantisk forhold med skal ha, men at det finnes valgmuligheter. Her uttrykkes det at det ikke finnes en entydig, sann forklaring på hva seksuell identitet er, men at det derimot er «et væld af måder at anskue den på». Mange opplever en lettelse når man endelig oppdager sin sanne, indre kjerne, og forfatterne oppfordrer til å «være sig selv – hva det så end er» (Fokdal, 1992: 103). Kapittelet «Om å være lesbisk» eller «Å leve lesbisk» finnes i alle de foregående danske og norske utgavene av *Kvinne kjenn din kropp*. Det som endrer seg med utgavene fra 1990-tallet er at spørsmålet nå i større grad handler om seksuell identitet, fremfor et skille mellom heterofil og homofil. Det er en mer åpen og inkluderende drøfting av temaet i denne danske utgaven enn vi har sett i tidligere utgaver.

Den norske 1994-utgaven er som utgaven fra 1985 å anse som en oversettelse av den danske. Den norske utgaven deler format med den danske, men skiller seg fra den ved å ha stive permer. Endringen i innbinding markerer en viktig overgang i hvordan materialiteten bærer prosjektet, og formidler en endring i hvordan verket plasserer seg politisk. Håndbokformatet har tidligere vært en viktig del av prosjektet, fordi det gjør boken både billig og lett å bære med seg. Når forlaget velger å fjerne seg fra det rimeligere billigbokformatet, kommuniserer ikke lenger prosjektet et like bevisst ønske om tilgjengelighet for et bredt publikum. Prosjektet ser ut til å dreie i retning av et medisinsk oppslagsverk, heller enn et folkeopplysende, revolusjonert prosjekt. Den norske forlagsredaktøren har hatt et særlig ansvar for å ta tak i eventuelle tilpasninger som måtte gjøres for norske lesere. Elisabeth Bjelland var redaktør hos Pax Forlag på denne tiden og skriver at konsultasjon med helsepersonell ble gjennomført på ad hoc basis (Elisabeth Bjelland, personlig kommunikasjon i e-post 6. mars 2019). På spørsmål om en eventuell veto-rett hos den danske redaksjonsgruppen, når det gjaldt større endringer av innholdet, svarer Bjelland at det ble inngått standardkontrakter for oversettelse. Passusen som ble brukt i kontraktene inneholdt formuleringer om at oversettelsen skulle være «Faithfully and accurately», med «No alterations, abbreviations», og heller ikke «additions without the proprietors written consent» (Elisabeth Bjelland, personlig kommunikasjon i e-post 6. mars 2019). Bjelland understreker at dette imidlertid er standardformuleringer som blir brukt i alle kontrakter, og som man ikke må vektlegge i for stor grad. Hvis danskene hadde bedt om veto-rett ved eventuelle endringer, hadde de lagt inn en passus i kontrakten om at de ville ha den norske oversettelsen til godkjenning. Den eksisterende passusen innebærer likevel at man er fri til å foreta konkrete og nødvendige tilpasninger, som når man for eksempel omtaler

regler for svangerskapspermisjon, systemet for oppfølging av gravide, abortlovgivning, meldeplikt for kjønnsykdommer og lignende. I den bearbeidingen som ble gjort, var det altså oversetter og redaktør som sammen var ansvarlig for eventuelle justeringer.

Språket i den norske utgaven er ofte saklig, og et eksempel på knapphet i formuleringene finner vi i abortkapittelet fra den norske utgaven. Der står det kort og greit «Abortinngrepet er gratis. Etter en abort blir du sykemeldt i en ukes tid» (Fokdal, 1994: 252). Til sammenlikning er det viet noe mer plass i utgaven fra 1985, forfatterne forklarer at «oppholdet og inngrepet er gratis. Hvis du har lønnet arbeid og har behov for å være borte fra jobben i forbindelse med aborten, har du krav på sykepenger som under annen sykdom» (Fokdal, 1985: 313). Ettersom loven om selvbestemt abort i 1994 hadde eksistert i 16 år hadde kvinner i Norge kanskje større kjennskap til prosedyren i forbindelse med en abort. En annen forklaring på knappheten i formuleringene kan være at abortkampen ikke lenger var like sentral i den aktive kvinnekampen, som den var på 1970-tallet. Kapittelet er som i den danske utgaven plassert som et underkapittel til temaet «Gravid?». I motsetning til den danske utgaven hvor «Abort», «Gravid på andre måder», «Ufrivillig barnløshed» og «Adoption» har egne kapitteloverskrifter, er underkapitlene i den norske utgaven kun markert med kursiv. Innholdet i abort-kapitlet følger den danske utgaven, som innledes med de første tegnene på at man er gravid og fortsetter med hvordan man kan stadfeste en eventuell graviditet. Hvis kvinnen har tatt flere urinprøver med negativt resultat, men likevel er overbevist om at hun er gravid, blir hun rådet til å be om en gynekologisk undersøkelse (Fokdal, 1994: 250). Kunnskap om egen kropp, og selvtilliten til å kreve undersøkelse og behandling hos legen, er grunnprinsippet i *Kvinne kjenn din kropp*. Utgaven fra 1994 er som de tidligere utgavene på denne måten en hjelp til selvhjelp.

Etter å ha vært på randen av konkurs sommeren 1984, klarte Pax Forlag å komme seg på beina igjen mot slutten av 1980-tallet. Tor Bjerkmann og Bjørn Smith-Simonsen ønsket å gjenreise Pax som et intellektuelt foregangsforlag, og i dette arbeidet var Birgit Bjerck og Elisabeth Bjelland sentrale lagspillere. Bjerck ble sjefredaktør i forlaget i 1989, og Bjelland ble samme år hentet inn fra Universitetsforlaget (Helsvig, 2014: 288). En annen viktig årsak til at forlaget kunne reise seg igjen, var samarbeidet med Forlaget Oktober om å danne bokklubben Dagens Bok i 1984, som i 1990 skulle føre til et veiskille i Pax Forlags historie. Cappelen Forlag hadde vært medeier av De norske Bokklubbene fra 1963 til 1990. De var nylig blitt tatt over av det svenske forlaget Bonnier og ville nå konkurrere med Aschehoug og Gyldendal i det norske bokklubbmarkedet. Cappelen ønsket å kjøpe Dagens Bok, og for dette skulle Pax og Oktober få mellom 12 og 16 millioner kroner. På samme tidspunkt kom

Aschehoug og Gyldendal med et tilbud til Pax og Oktober om aksjer og styreplass i De norske Bokklubbene, mot at Dagens Bok ble en del av selskapet. Dagens Bok skulle likevel drives som en selvstendig avdeling (Helsvig, 2014: 292). Valget falt på et samarbeid med Aschehoug og Gyldendal, og i 1991 var Dagens Bok innfusjonert i De norske Bokklubbene. Helsvig skriver at selv om man ikke vet hvilken økonomisk verdi et eventuelt salg av Dagens Bok til Cappelen kunne hatt for Pax, så sikret samarbeidet med Bokklubbene et årlig millionbeløp i aksjeinntekter for forlaget. Denne inntekten la grunnlaget for økonomisk vekst utover på 1990-tallet. Med større økonomisk frihet kunne Pax igjen satse på en bredere liste, og oppfylle ønsket om å bane vei for den intellektuelle og politiske litteraturen.

Individualisme blir sentralt innenfor feminismen på 1990-tallet. Likhetstanken erstattes med en forskjellsfeminisme, og kjønnsproblematikken som drøftes i de to utgavene representerer kjønns teori slik den utviklet seg i løpet av tiåret. Både den danske og norske 1990-tallsutgaven innledes av et kontekstualiserende forord og innledningskapittel som orienterer leseren om den politiske sammenhengen boken er blitt til i. Materielt sett er utgavene nokså like. Illustrasjoner og omslagsbilde er likt i begge to, og har et mer poetisk uttrykk enn tidligere utgaver. Den norske utgaven fra 1994 skiller seg likevel tydelig fra alle de foregående utgavene ved at den har stive permer. Dette er et stort steg bort fra verkets identitet som håndbok, i retning av en sterkere identitet som medisinsk oppslagsverk. Ved å løfte blikket ser vi at endringene i 1990-tallsutgavene henger sammen med en større bevegelse innen feministisk teori, hvor utgivelsen av den amerikanske filosofen og litteraturteoretikeren Judith Butlers bok *Gender Trouble* (1990) markerer et skille. Butler problematiserer de gjeldende definisjonene av kjønn, og stiller spørsmål ved kvinnelighet og hva kvinner som gruppe har til felles. Utgivelsen av *Gender Trouble* er en del av et sett nye tanker om hva feminisme skal være, hvor *individualisme* blir et dominerende begrep. Ønsket om å sette individet i sentrum for feminismen, heller enn kvinner som en gruppe, blir definerende for feministisk teori utover på 1990-tallet (Holst, 2017: 52). Mange mente at feminismen hadde blitt for akademisk og ikke lenger hadde rom for aktivisme og praktisk politikk. Innvendingene dreiet seg om at feminismen var blitt *upolitisk* eller *avpolitisert*. En tendens i denne såkalt tredje bølgen av feminisme var at fokuset på likhet ble erstattet med fokuset på forskjeller. I stedet for å kjempe for likestilling i form av likhet mellom kvinner og mellom kjønnene, ønsket man nå å løfte frem forskjellene mellom mennesker, og verdien dette hadde både for individet og samfunnet.

I samsvar med tanken om en forskjellsfeminisme formet det seg en ny retning innen academia kalt «queer-theory» som sprang ut fra et ønske om å ta et oppgjør med tradisjonelle

kategoriseringer av kjønn, seksualitet og kvinners liv (Holst, 2017: 53). Queer-teori betegner ulike tanke- og analysemetoder som utfordrer manifesterte oppfatninger om kjønn og seksualitet. Retningen oppsto i universitetsmiljøer i USA rundt 1990, men har etter hvert blitt et mer sentralt perspektiv innenfor internasjonal kjønnsforskning. For mange er queer-teori blitt en naturlig del av den feministiske kampen, fordi seksuell frihet og likhet mellom kjønn skal gjelde uansett hvordan man definerer sin kjønnsidentitet. På Skeiv ungdom sine nettsider defineres feminisme som «en politisk analyse av hvordan samfunnsstrukturene gir cismenn privilegier som undertrykker kvinner og andre kjønn» (Skeiv ungdom «Skeiv fra A–Å», 2019). En cisperson er en person som identifiserer seg med det kjønn de ble født med, og Skeiv ungdom presiserer derfor at det er *cismenn* som er privilegert i det patriarkalske samfunnet, ikke *alle* menn. De definerer også feminisme som normene knyttet til kjønnsroller, som undertrykker alle kjønn, også cismenn. Denne definisjonen av feminisme viser oss hvordan alle mennesker legges bånd på av de patriarkalske strukturene, og normene som følger med. Det er en inkluderende definisjon av feminisme, i tråd med queer-teori slik den oppsto på 1990-tallet. Innenfor academia jobbet man for at feminisme ikke skulle bygge på, men heller gjøre opprør mot, kolonialistiske strukturer og begreper som *multikulturell*, *flerkulturell* og *postkolonial* manifesterte seg i feministisk teori.³

1.8 2000-tallsutgavene – en moderne klassiker

«Siden sidste udgave er brugen af internettet for alvor slået igennem» skriver Diness i den reviderte danske utgaven av *Kvinde kend din krop* fra 2001 (Diness m.fl. 2001: 15). Den norske oversettelsen fulgte i 2004 (Nr. 7 og 8 i appendiks 1, s. 13–16 i appendiks 2). I løpet av 1990-tallet ble internett åpnet for kommersiell bruk og det ble lettere for privatpersoner å benytte seg av blant annet e-post, nyhetsformidling og handel på nett. Tilgangen til internett ga kvinner over hele verden større mulighet til å innhente informasjon om kvinnehelse og dele erfaringer med hverandre. I forordet til den danske 2001-utgaven opplyser forfatterne om at det som en forlengelse av bokprosjektet er opprettet en hjemmeside, kvindekenddinkrop.dk, «med links til mere viden» (Diness m.fl. 2001: 15). Nettsiden har

³ Det finnes en spansk oversettelse av den amerikanske *Our Bodies, Ourselves* fra 1977. Latinamerikanske kvinner mente det amerikanske originalverket var skrevet fra den hvite kvinnens dominerende verdenssyn, og at det i den spanske oversettelsen kun var bildene som var byttet ut i et forsøk på tilpasning. Kritikken mot denne utgaven var en del av en større bevegelse blant fargede feminister i USA, som mente at amerikanske feminister kun formidlet erfaringene til hvite, heteroseksuelle kvinner fra middelklassen (Davis, 2007: 65–66). Arbeidet med den nye spanske oversettelsen pågikk i over femten år og den endelige utgaven forelå i 2000 (Davis, 2007: Appendix one).

naturligvis endret seg mye siden den gang, og Sara Hornum ved K. Vinders Fond i København beskriver nettsiden ved oppstarten som «blot en enkelt side med lidt info om de forskjellige bøger» (Sara Hornum, personlig kommunikasjon i e-post, 18. april 2019). Den danske 2001-utgaven skiller seg spesielt fra de foregående av to grunner. Den er den første, og eneste, danske utgaven med stive permer. Utgaven har hvitt papir og er med sitt format på 150x230 mm den største av alle de ni utgavene. I forordet skriver forfatterne at de har lagt vekt på bokens funksjon som et oppslagsverk, samtidig som utgaven i større grad har vendt tilbake til å være en håndbok. I denne sammenheng definerer forfatterne «håndbok» som en tekst der enkelte avsnitt kan benyttes alene og at boken ikke nødvendigvis må leses fra perm til perm. Derfor understreker de også at boken vil inneholde enkelte gjentakelser (Diness m.fl. 2001: 15). I det fire sider lange forordet drøftes prosjektets historiske utvikling og forfatterne definerer den nye danske utgaven som «en fuldkommen nyskrevet og meget udvidet udgave af denne moderne klassiker» (Diness m.fl. 2001). Forfatterne skriver at man skulle tro at viten om kvinnekroppen ikke ble foreldet, og at kunnskap fra de foregående utgavene i 1975, 1983 og 1992 burde være aktuelt for lesere i 2001. Dette gjelder for noen emner, slik som kvinnens anatomi, menstruasjonssyklus og fødselsmekanismer. De aller fleste kapitler har trengt en ajourføring og selv på de nevnte emnene er det kommet ny viten til. I arbeidet med den nyskrevne utgaven er det lagt til nye kapitler om blant annet plastikk-kirurgi, ernæringslære og stress, som et uttrykk for at nye aspekter er i fokus i kvinnelivet (Diness m.fl. 2001: 14).

På omslaget er det et fotografi i farger, av en kvinne som holder et stort, hvitt laken opp foran seg. Hun står på en strand, og solnedgangen i bakgrunnen gjør at vi skimter kroppsfasongen hennes gjennom det tynne stoffet. På lakenet står tittelen, *Kvinde kend din krop*, i fuksiarosa. Fargene på illustrasjonene inni boken følger omslagets fargepalett, med hvitt, grått og rosa. Den strenge fargepaletten og enkelheten i illustrasjonene gir den helhetlige layouten og utformingen av boken et samlet og sterilt uttrykk. Eksemplaret jeg har studert av den danske utgaven fra 2001, er lånt fra Danmarks Natur- og Lægevitenskabelige Bibliotek i København. Boken er kategorisert som medisinsk litteratur. I forordet til 2001-utgaven understreker forfatterne at boken først og fremst skal være en oppslagsbok om kroppslige forhold kvinnelivet gjennom «– ikke et debatindlæg i en verserende kønsdebat» (Diness m.fl. 2001: 13). Forfatterne uttrykker en bevissthet om prosjektets historiske forankring som «rødstrømpe-manifest», men poengterer at hvis du som leser har en forventning om «at finde svar på, hvor nutidens kvinder skal hen, og hvad der skal til, for at vi opnår fuld ligestilling mellem kønnene, bliver du imidlertid skuffet» (Diness m.fl. 2001:

13). De ønsker å prioritere tre nye tema i denne utgaven, «et utvidet sykdomsbegreb, et utvidet normalitetsbegreb og et oppgør med den objektgørelse af kroppen, vi synes, der er i tiden» (Diness m.fl. 2001: 13). Helt upolitisk er utgaven altså ikke, og som en videreføring av det nye kjønnspektivet fra 1990-tallsutgavene, mener forfatterne at en kjønnsløs utgreiing av kvinnekroppen nærmest vil være umulig å gjennomføre.

Samtlige danske og norske utgaver av *Kvinne kjenn din kropp* har stikkordsregister mot slutten av boken. Lengden varierer ettersom strukturen løses på ulike måter av de nye kvinnekollektivene og nye kapitler kommer til. Ved å kikke i registeret bakerst i 2001-utgaven finner vi oppslagsord som «like løn», «ligestilling» og «kvindeligførelse», som er en del av introduksjonskapittelet «Kend din krop – ken dig selv». Kapittelet plasserer utgaven i dens historiske kontekst, og drøfter alt fra kvinnelighet og kvinnekamp til familieliv og danske kvinners helsetilstand. Intensjonen med det innledende kapittelet er å drøfte hvorfor kvinner egentlig befinner seg i et fellesskap, kun i kraft av å være kvinner, «hvori består det felles egentlig?» (Diness m.fl. 2001: 20). Har vi kvinner en egen natur som binder oss sammen, eller er den eneste fellesnevneren at vi har en skjede og ikke en penis? Forfatterne konstaterer at måten vi velger å besvare denne typen spørsmål på, har betydning for vår selvforståelse, og dermed også vår mulighet til selvtutfoldelse. Med den nyskrevne utgaven ønsker forfatterne å sette rette oppmerksomheten mot «kvindelighed, samfundsmæssige forhold med betydning for kvindeliv i dagens Danmark og til slut på den levende krop» (Diness m.fl. 2001: 20).

Redaksjonsgruppen har endret kapitteinndelingen siden forrige utgave og har organisert informasjonen under fire overordnede tema som strukturerer kapitlene. De fire temaene er «Sundhed», «Cyklus», «Frugtbarhed» og «Lidelser». Under temaet «Frugtbarhed» finner vi kapittelet om «Provokeret abort», plassert mellom kapittelet om prevensjon og kapittelet om graviditet, fødsel og barsel. Siden den forrige danske utgaven hadde det skjedd en viktig utvikling i abort-praksisen. I utgaven fra 1992 nevnes «hjemmeabort» som en valgmulighet i fremtiden, og at den utprøves i blant annet Frankrike og Sverige (Fokdal, 1992: 308). I 1997 ble abortpillen innført i Danmark og da den reviderte utgaven kom i 2001 hadde danske kvinner valgmuligheter for hvordan de ønsket å avbryte et svangerskap. Ved kirurgisk abort, som tidligere hadde vært det eneste alternativet, er det en viss risiko forbundet med bedøvelsen, enten det er lokalbedøvelse eller full narkose. Tretthet og kvalme, samt andre komplikasjoner nevnes som bivirkninger av bedøvelsen. Ved kirurgisk abort fører legen instrumenter opp i livmoren og det er derfor også en risiko for underlivsbetennelse og for å stikke hull på livmoren (Diness m.fl. 2001: 343). Ved medisinsk

abort er begge de to risikoelementene fjernet fordi man verken trenger bedøvelse eller bruker instrumenter. En medisinsk abort utføres i to steg: Kvinnen får først et anti-progesteron, som fungerer som et anti-graviditetshormon og får fostervevet til å gå til grunne. I det neste steget får man en stikkpille som får livmoren til å trekke seg sammen, og de to pillene utgjør til sammen en abort hvor kvinnen blør ut graviditeten. Risikoen ved denne typen abort er mindre enn ved kirurgisk abort, men det er likevel noen ulemper. Den største ulempen er at det tar lenger tid, ved at aborten skjer over flere dager og at kvinnen i etterkant har menstruasjonsliknende blødninger i 1–3 uker. Det kan for mange være en mer traumatisk opplevelse å skulle blø ut fosteret, men forfatterne forsikrer om at du ikke skal være nervøs for å kunne se aborten, «for ingen kan skelne blodklumper fra foster i den situation» (Diness m.fl. 2001: 346). Fordi kvinnen selv har større kontroll over situasjonen, kan en positiv konsekvens av medikamentell abort være at mange kvinner i mindre grad føler seg som pasient (Diness m.fl. 2001: 346). Kapittelet består av en hovedtekst, med korte personlige beretninger i «bobler» ved siden av teksten. I motsetning til tidligere utgaver er alle illustrasjoner gjort digitalt og ikke for hånd. Fotografiene er i svart-hvitt, noen steder farget med rosa. Boblene ved siden av teksten med personlige beretninger er eksempler på det Genette vil kategorisere som peritekst, altså en paratekst som er i direkte kontakt med teksten. Hovedteksten er en redegjørelse for medisinske og rettslige opplysninger, og de personlige beretningene mykner opp det kliniske ved formidlingen, og holder ved like det personlige uttrykket som har vært tilstede i foregående utgaver. Denne er den fjerde i rekken av danske utgaver og det er 38 år siden det ble innført fri abort i Danmark. Statistikken over abortsøkende på dette tidspunktet tilsier at cirka hver tredje danske kvinne vil oppleve å få utført en abort. Statistikken er utfyllende, og forfatterne kan opplyse om at antallet utførte aborter er lavere enn noen gang tidligere. De kan derfor konkludere med at provosert abort som prevensjonsform tilsynelatende er «en skrøne» (Diness m.fl. 2001: 351). Dette er muligens en forlengelse av kritikken fra 1980-tallsutgavene, på at kvinner ble klandret av samfunnet uansett hvilket valg de tok i forbindelse med en uønsket graviditet. Bakerst i kapittelet finner vi en oversikt under tittelen «Hvis du vil videre ...» hvor det først og fremst henvises til bokens nettside og «links til websider om emnet, debatforum, udbygget litteratur- og adresseliste» (Diness m.fl. 2001: 354). Det opplyses om bøker for videre lesning, adresser til ulike klinikker og legekantor i alle Danmarks kommuner, hvor man kan få veiledning og hjelp i forbindelse med en abort. Mødrehjelpen anbefales blant annet, slik det har blitt gjort siden den første utgaven i 1975. Forskjellen er nå at kvinner oppsøker hjelp fra dem via deres hjemmeside.

Den norske 2004-utgaven er som de foregående en oversettelse av den nyeste danske, og redaksjonsgruppen er derfor felles for begge utgavene. De uttrykker et brennende engasjement for et utvidet sykdomsbegrep, et utvidet normalitetsbegrep, samt å ta et oppgjør med tingliggjøringen av kvinnekroppen slik den framkommer i tidsånden. Innledningsvis settes ordets makt i sammenheng med undertrykking av våre medmennesker. Merkelapper slik som «kvinne», «lesbisk» eller «innvandrere» fremhever bestemte trekk ved folks personlighet og fører til undertrykking av dem som individer. Med en slik sortering glemmer vi også det viktigste, at vi alle er mennesker med evne til å elske, hate, føle glede og sorg, bli redd eller engstelig (Diness m.fl. 2004: 16). En annen slik undertrykkende merkelapp er *femininitet*. Forfatterne advarer om at både de positive og negative betydningene av begrepet feminin, eller kvinnelig, kan vise seg farlige hvis vi godtar dem uten videre refleksjon. Sagt med Beauvoir finnes det selv under patriarkalske forhold mer enn én måte å være kvinne på (Beauvoir, 2000: 15). Forfatterne går videre med å drøfte forskjellene mellom forventningene til menns og kvinners intellekt. Kvinners intellekt oppfattes ofte som intuitivt, mens menns intellekt defineres som rasjonelt og analytisk. Forfatterne trekker linjer til forskjellene mellom kjønn i arbeidsmarkedet og skriver til leserne at «Dette handler om mer enn bare å klare seg selv. Det handler mer grunnleggende om å gi oss selv flere muligheter, muligheter til å utvikle oss selv, våre evner og anlegg» (Diness m.fl. 2004: 17). De oppfordrer leserne til å se kritisk på egne oppfatninger om hva som er forskjellen på menn og kvinner, og ønsker seg en kvinnekamp der menn er kvinners allierte.

Det er få av paratekstene på omslaget som vitner om den norske 2004-utgavens tilhørighet til det opprinnelige feministiske prosjektet. I baksideteksten beskrives boken nå som «en praktisk helseguide». Prosjektets gjentakende vendinger slik som «av kvinner, for kvinner», «en moderne klassiker» og «nyskrevet, oppdatert og utvidet» er fjernet fra omslaget. Disse formuleringene har vært inkludert i ulike variasjoner på alle de foregående utgavene og er etter hvert blitt kjennetegnet på *Kvinne kjenn din kropp*. En konsekvens av dette er at en leser som ikke har kjennskap til det fra tidligere vil oppfatte verket som helt nytt. Det er først når man åpner boken og møter hovedteksten at verkets tradisjon blir synlig. I forordet, og med kapittelet «Kjenn din kropp, kjenn deg selv», presenteres leserne for verkets historiske posisjon og hvilke feministiske problemstillinger kvinner på begynnelsen av 2000-tallet møter både privat og i samfunnet. I tidligere utgaver har dette vært synlig allerede på omslaget. Baksidetekstene i de foregående utgavene har gjentakende formuleringer som både vitner om en feministisk orientering, og et slektskap til tidligere utgaver. I baksidetekstene på 1970-tallets to utgaver presenteres bokens grunnprinsipp, at

dette er «ei håndbok skrevet av kvinner for kvinner» (Hodnekvam, 1976). I den danske utgaven fra 1975 nevnes også det politiske aspektet eksplisitt når det hevdes at boken gjør det lettere «at se det hele i en – politisk – sammenheng» (K. Vinder, 1975). I både 1980- og 1990-tallsutgavene er verkets historie og håndbokidentitet tydelig representert på omslagene, hvor det beskrives i baksidetekstene som en «hjelp til selvhjelp» (Fokdal, 1985), eller «en nyskrevet, opdatert og utvidet utgave af denne moderne klassiker i dansk kvindeliteratur» (Fokdal, 1992). Den gjentakende identifikasjonen endrer seg med den norske utgaven, som nå ikke har noen synlige markører på historisk tilhørighet på omslaget.

Kolofonsiden er også knapp. Der hvor det tidligere har vært viet plass til takksigelser og beskrivelse av samarbeidet i redaksjonsgruppen, er det nå kun opplysninger om opplag, trykkeri, tegninger, ISBN og navn på forfattere. Nederst på kolofonsiden er det et merke med teksten «20 års garanti. Denne bok vil være i salg i minst 20 år etter utgivelsesåret» (Diness m.fl. 2004). Heidi Nordland som arbeidet med utgaven i sin tid forteller at stempelen ble brukt i alle Pax' utgivelser på dette tidspunktet, og at det ikke har noe å gjøre med *Kvinne kjenn din kropps* utgivelsesintervall. Garantistempelen ville heller ikke hindret Pax i å oversette og utgi den danske utgaven fra 2013 (Heidi Nordland, personlig kommunikasjon i e-post 25. april 2019). Helsvig skriver at Pax forlags profil i årene rundt årtusenskiftet nærmest var snudd på hodet siden de opprørske årene ved oppstarten på 1960-tallet. I løpet av 1990-tallet hadde Pax oppnådd en høy anseelse i det faglitterære og akademiske miljøet, i tillegg til at tilskuddene fra bokklubbaksjene førte til at Pax' resultater stabiliserte seg i løpet av tiåret. Informasjonen i boken er stort sett relevant for dagens lesere, men det finnes unntak hvor informasjonen i større eller mindre grad er utdatert.

Kapittelet om abort finner vi under det overordnede temaet «Fruktbarhet». Den norske 2004-utgaven har beholdt det danske oppsettet fra 2001, med hovedtemaene «Helse», «Syklus», «Fruktbarhet» og «Helseproblemer, sykdommer og behandlingsformer». Innholdet i kapittelet ligger tett opptil det danske, med en innledende introduksjon om rettigheter i forbindelse med en abort, beskrivelser av årsaker til å ønske abort, de to ulike metodene og tanker og følelser i etterkant av behandlingen eller inngrepet. I kapittelet har oversetter og tilrettelegger Kristin Norder Eggen flere steder valgt å moderere utsagnene, eksempelvis angående medikamentell abort, «I skrivende stund er medisinsk abort et ganske nytt tilbud i Norge» (Diness m.fl. 2004: 294). Medikamentell abort ble tatt i bruk i Norge bare et par år før den norske 2004-utgaven kom (Diness m.fl. 2004: 294). I dag har norske sykehus praktisert abortmetoden i nærmere 20 år. Videre hevdes det at Irland er det eneste europeiske landet hvor abort er ulovlig, informasjon som nylig er blitt utdatert. Abort er nå

avkriminalisert i Irland, og siden januar 2019 har irske kvinner hatt tilgang på fri abort inntil 12. svangerskapsuke (Aftenposten «Abort tillatt i Irland» 2018). Det er derimot syv andre land i Europa som ennå ikke har lovfestet selvbestemt abort: Andorra, Nord-Irland, Liechtenstein, Monaco, Malta, Polen og San Marino (Abortion-clinics «Countries where abortion is illegal» 2019). Som redaktørene av den danske utgaven skriver i forordet har internett skapt en helt ny mulighet for kvinner til å innhente informasjon om kvinnehelse og dele erfaringer. Dette er selvsagt også en viktig faktor for redaktørene av den norske oversettelsen. De har nå mulighet til å henvise leserne til kilder som oppdateres etter hvert, som et supplement til informasjonen som tilbys i *Kvinne kjenn din kropp*. Bokens 20 års garanti muliggjøres ved at kvinner på 2000-tallet hadde tilgang på informasjon fra flere ulike plattformer. Den norske utgaven følger den danske ved å inkludere referanser for videre lesning på slutten av kapittelet. Listen er vesentlig kortere i den norske utgaven enn den danske, hvor den er kuttet fra tre og en halv side i den danske til kun én bok og fire nettsadresser i den norske (Diness m.fl. 2004: 302).

Bearbeidingen for norske forhold kommenteres i bokens forord. Oversetter og tilrettelegger hos Pax, Kristin Norder Eggen, skriver at «tall og fakta er sjekket hos norske kilder» (Diness m.fl. 2004: 10). Hun presiserer forskjellen mellom lovgivning i Danmark og Norge, «særlig lovgivningen innenfor assistert befruktning» (Diness m.fl. 2004: 10). Eggen påpeker at det finnes kulturelle forskjeller mellom danske og norske lesere, og at derfor ikke alle gode råd vil passere hos nordmenn. Hun trekker frem den danske anbefalingen om et glass øl og en varm dusj mellom fødselsriene, og legger til at «akkurat det anbefaler ikke norske helsemyndigheter!» (Diness m.fl. 2004: 11). Denne norske utgaven har det mest kliniske omslaget av alle de norske utgavene. Tittelen er i likhet med den danske 2001-utgaven skrevet i fuksiarosa med store bokstaver på hvit bakgrunn. Forsidens venstre side dekkes av en naken kvinnes overkropp. Hun strekker overarmen over hodet og vi ser ikke ansiktet hennes. Forsiden gir assosiasjoner til det rent medisinske, og det politiske aspektet er ikke synlig. Utgaven er dessuten den eneste av alle de ni utgavene som ikke er illustrert, alt av fotografier og tegninger er tatt bort. Innholdet består altså av bokens hovedtekst, enkelte «bobler» med personlige fortellinger eller tips som støtter hovedteksten, samt noen diagrammer. I abort-kapittelet, som strekker seg over sidene 284–302, finnes det ti slike bobler med korte personlige historier, samt et diagram over hvordan man regner ut graviditetsuker. Hovedteksten utgjør mesteparten av kapittelet, og denne oppbyggingen gjelder for samtlige kapitler i boken. Det politiske grunnpremisset for prosjektet, slik det har vært siden 1975, kommer likevel til syne i etter hvert velkjente vendinger som: «Det er du og

ingen andre som har det siste ordet» (Diness m.fl. 2004: 285). Innholdet i hovedteksten viser oss at selv om teksten er bearbeidet og oppdatert for en ny generasjon lesere, er det grunnleggende ideologiske premisset fortsatt det samme. Dette er derimot mindre synlig i bokens materielle egenskaper. Endringene i abort-kapittelet dreier seg i hovedsak om at det har gått nesten 30 år siden det politiske gjennomslaget for selvbestemt abort, samt at medisinsk abort blir stadig mer vanlig. Ettersom feminister i Norge hadde vunnet flere av de store kampsakene var ikke nødvendigheten av det glødende kampspråket like stor. Dette har vært en jevn utvikling gjennom 1980- og 90-tallet, men i utgaven fra 2004 er den medisinske fremstillingen og det saklige språket særlig fremtredende.

Kommersialiseringen av internett i løpet av 1990-tallet førte til en forlengelse av det danske prosjektet i form av nettsiden kvindekenddinkrop.dk. Dette påvirket både den danske og norske utgaven etter årtusenskiftet. Den danske utgavens stive permer og medisinske uttrykk henger sammen med forfatterens ønske om at boken først og fremst skal favne om kroppslige forhold. Uttrykket myknes opp med det innledende kapittelet «Kend din krop – kend dig selv», hvor rammene for det kvinnelige felleskapet, samt definisjonen av kvinnelighet, problematiseres. Forordet setter også verket i en historisk kontekst, hvor den feministiske ideologien har stått sterkt. Utgaven er derfor verken upolitisk eller historieløs, selv om materialiteten først og fremst vitner om et medisinsk opplysningsprosjekt. Både Danmark og Norge hadde siden 1990-tallet innført medisinsk abort, eller «abortpillen». Utgavene fra 2001 og 2004 vier derfor plass i abort-kapittelet til å beskrive de to ulike abortprosedyrene, med både fordeler og ulemper. Det er først og fremst ved materialiteten at den norske utgaven skiller seg fra den danske, selv om oversettelsen legger seg tett opptil den danske originalen. Hovedteksten er svart hvitt og uten illustrasjoner, og selv om det finnes enkelte personlige historier og diagrammer som akkompagnerer hovedteksten, er tilstedeværelsen av paratekster i den norske utgaven begrenset.

1.9 Den danske 2013-utgaven – og prosjektet i dag

Den nyeste danske utgaven utkom i 2013 og det foreligger ennå ikke noen oversatt norsk versjon (Nr. 9 i appendiks 1, s. 17 i appendiks 2). Kjønnsperspektivet får stor plass og utgavens andre kapittel «Feminisme» gir en kort innføring i kjønn, kjønnsroller, kvinners rettigheter, makt og undertrykkelse, og hva det vil si å være feminist i dagens samfunn. Tidlig i kapitlet stiller forfatterne spørsmålstegn ved at «vores samfund er bygget op omkring forestillingen om, at der er to – og kun to – køn» (Elsberg, 2013: 18). Selv om Queer-begrepet for alvor gjorde sin inntreden i feministisk teori allerede på 1990-tallet, er det først i

denne utgaven vi finner begrepet oppført i bokens register. På sidene 504–507 i kapittelet «Køn og identitet» tematiseres queer som teori og begrep: «Queer kan brukes i akademiske, politiske og mange andre sammenhænge, og man kan gjøre det virkelig komplisert, hvis det er det, man gerne vil» (Elsberg, 2013: 507). Forfatterne sier videre at queer ikke trenger å være så komplisert, det kan simpelthen være en måte å være bevisst på i hverdagen, samt en måte å anskue sin kjønnsidentitet. Et sentralt poeng er tanken om identitetskategorier som flytende og at kjønn ikke er noe man er eller har, «køn er derimot noget, man gør» (Elsberg, 2018: 507). Denne formuleringen kan leses som en videreføring og modernisering av Simone de Beauvoirs mest kjente sitat «Man fødes ikke som kvinne, man blir det» (Beauvoir, 2000: 327). Formuleringen fra *Kvinde kend din krop* inkluderer ikke bare kvinner, men alle kjønn. Kjønnsinndelingen finnes over alt i samfunnet, fra identitetsbevis og fødselsnummer til vareutvalg i butikker og aktiviteter som retter seg spesifikt mot enten kvinner eller menn. Forfatterne spør hva inndelingen i to kjønn har å si for vår hverdag og våre liv. Påvirker det hvordan vi kan utfolde oss og hva som forventes av oss? «Det er faktisk det, feminisme og ligestilling grundlæggende handler om» (Elsberg, 2013: 18). Med den danske 2013-utgaven er vi kanskje inne i feminismens fjerde bølge. Hva innebærer i så fall dette? Holst svarer at for det første så vil inndeling av feminismen i bølger være en forenkling og i hovedsak gjelde vestlige land. For det andre er det vanskelig å konkludere med hva som betegner en periode når man er midt i den. Noen tendenser som brukes som kjennetegn på en fjerde bølge finner vi likevel igjen i 2013-utgaven. Interseksjonalitet er et begrep som kom inn i feminismen på 1990-tallet og som fortsatt er sentral, og viser til at etnisitet, klasse og kjønn spiller inn på vår identitet og på likestillingen i et samfunn. En interseksjonell definisjon på feminismen er troen på at alle mennesker skal ha like rettigheter og muligheter, uavhengig av hva slags seksuell legning, hudfarge, religion, funksjonsevne eller kjønn de er født med. I feminisme-kapitlet i den danske 2013-utgaven stadfester forfatterne at feminister alltid har hatt et kritisk blikk på roller, normer og hvordan samfunnet er innrettet, og om noen favoriseres fremfor andre på bakgrunn av «eksempelvis køn, social og økonomisk baggrund, hudfarve eller seksualitet» (Elsberg, 2013: 23). Det handler om et samspill mellom individer og sosiale konstruksjoner, og kjønn og seksualitet fremstilles som kun to av flere identitetsmarkører på hvem som undertrykkes i samfunnet. Hvem man henvender seg til og hvordan man definerer feminisme, påvirker hvordan man skriver om kvinnehelse. Den danske 2013-utgaven tar opp i seg de interseksjonelle strømningene i tiden og har et større fokus på identitet på tvers av kjønn enn tidligere utgaver. Likevel er den gjentakende formuleringen fortsatt med oss, boken er skrevet «til kvinder af kvinder» (Elsberg, 2013: 14).

Med den danske 2013-utgaven er det pustet nytt liv i prosjektet. Det har kommet til en balanse i bokens utforming og innhold, mellom håndbokidentiteten og det medisinske oppsettet, som ikke har vært like godt gjennomført i tidligere utgaver. Utgavene har enten dreiet mot det politiske, eller det medisinske, fra revolusjonær kampskrift (1975) til «en praktisk helseguide» (2004). Redaktørene for 2013-utgaven har tatt tilbake undertittelen «– en håndbog» som har vært borte fra forsiden i utgavene fra 1992, 1994, 2001 og 2004. Det er også gjort et omfattende arbeid med prosjektets helhetlige uttrykk. Liv Caroline Hotvedt Laursen og Louie Jacobsen har stått for den overordnede layouten, som gjør boken mer oversiktlig. Den tematiske inndelingen med underordnede kapitler har opplevdes vilkårlig fra utgave til utgave tidligere. I 2013-utgaven er alle kapitteloverskriftene gjentatt i hvert kapittel i en utvisket farge. Kun den gjeldende kapitteloverskriften er uthevet. Dette skaper god oversikt for leseren over hvor vi befinner oss i den større medisinske sammenhengen som boken presenterer. Oppsettet likner en såkalt *brødsmulesti* som brukes for å strukturere nettsider, for eksempel artikkelsider, temasider eller hjelpesider. Ved bruk av dette grepet har leseren oversikt over hvilke temaer som finnes på nettsiden og kan bevege seg på siden deretter. Det er hensiktsmessig å utforme den nye utgaven etter et nettoppsett, ettersom de fleste lesere i 2013 vil være kjent med denne måten å manøvrere seg rundt i teksten på. Bruk av *brødsmulesti* bevarer også håndbokoppsettet ved at det er lett å slå opp på enkelttema. Fotografiene er kurratert av et team bestående av ni fotografer, både menn og kvinner. Det er fargefotografier, stort sett i jordtoner og ofte av kvinner ute i naturen. Den danske redaksjonen består av seks kvinner ledet av Agnes Broeng Elsberg, med et stort lag av forfattere i ryggen. Etter at de norske utgavene fra 1994 og 2004, samt den danske fra 2001 har hatt stive permer, er nå de myke permene tilbake igjen. Det er lagt til en innbrett som kan fungere som bokmerke, som forsterker håndbokpreget hvor hensikten er at man skal kunne slå opp på enkelte temaer, med mulighet for å hoppe frem og tilbake mellom kapitlene.

I denne utgaven er abortkapitlet plassert etter at temaene graviditet og fødsel er ferdig behandlet. Kapitlet innledes med en konstaterende setning som fungerer som grunnpremiss for kapitlet: «Hvis du bliver gravid og ikke vil være det, har du ret til at få en abort – uanset årsagen» (Elsberg, 2013: 392). Alle kapitlene i den danske 2013-utgaven innledes med et slikt premiss, markert med uthevet skrift. Det er flere endringer som ble gjort med den danske 2001-utgaven som fortsatt henger igjen i 2013. I abortkapitlet er illustrasjonen av fosterets utvikling fra uke fem til uke 14 tatt bort. Illustrasjonen er erstattet med en mer detaljert tidslinje over graviditetsukene kun basert på tekstlige opplysninger. Tidslinjen fungerer i sammenheng med to andre opplysningsruter. Den ene viser kvinnens syklus og hvordan vi

kan forstå graviditetsukene, og den andre illustrerer sannsynligheten for spontanabort, og hvordan den øker prosentvis med alderen. Innledningsvis legger forfatterne frem eventuelle årsaker til at man ønsker abort og at dette er en mulighet for kvinnen til «at takke nei». I samsvar med tidligere utgaver vektlegger forfatterne hvordan samfunnet presser kvinnen til å ta abort, ved å på ulike måter fortelle henne at hun ikke er klar for å bli en god mor, «- både i forhold til alder, økonomi og sociale livsvilkår» (Elsberg, 2013: 392). Problematiseringen av hvorvidt kvinnen har et fritt valgt i spørsmålet om svangerskapsavbrudd, er grunnleggende i *Kvinne kjenn din kropp*. Press fra samfunnet og manglende velferdstilbud slik som barnehage og prevensjon har spesielt vært trukket frem som avgjørende faktorer for kvinners frihet. For å takle dette presset råder forfatterne kvinnen til å tørre å vurdere valgmulighetene sine og ta tak i følelsene som dukker opp i forbindelse med en abort. Selv om det virker tiltrekkende å komme frem til en rask løsning, er det viktig å tillate seg å reflektere over valgmulighetene man har. På denne måten, og gjerne i kombinasjon med samtaler med helsepersonell, vil det være lettere å håndtere egne følelser i etterkant av aborten. Det finnes ingen garanti for hvilke reaksjoner man vil ha etter en abort. Forfatterne av 2013-utgaven legger vekt på at tilgangen på informasjon om både valgmuligheter og inngrep, samt tid til å reflektere og søke hjelp hos statlige og kommunale instanser, er viktig for å få en trygg opplevelse (Elsberg, 2013: 393).

Nederst på kapittelets siste side er det lagt til en rute med tilleggsinformasjon. Her problematiserer forfatterne det at «hospitalsvæsnet er blevet kritisert, fordi nogle kvinder har oplevet at føle sig presset til at vælge den medicinske abort frem for den kirurgiske abort», og presiserer at det juridisk skal være kvinnens eget valgt om hun ønsker medisinsk behandling eller et kirurgisk inngrep (Elsberg, 2013: 403). Problemet er at legen ofte ikke fremstiller det som et reelt valg. Dette handler først og fremst om økonomiske forhold, ettersom medisinsk abort er mindre ressurskrevende fordi man får utdelt piller og utfører aborten hjemme. Den abortsøkende kvinnen har ikke krav på oppfølging etter en medisinsk abort, men kan spørre om å få det. Et kirurgisk inngrep hvor kvinnen blir innlagt på sykehuset og er under oppsyn over tid, er langt dyrere for sykehusene. Leder i Jordmorforbundet Hanne Charlotte Scheldrup sier til NRK at helsepersonell som skal forklare forløpet ved en medisinsk abort for en pasient står overfor et etisk dilemma. Selv om det er fornuftig å gi kvinner muligheten til å utføre en abort hjemme, er det «viktig at de *vet* de kommer til å få vondt» (Eriksen 2019). Kontakten med legen og helsevesenet har vært en grunnstein i *Kvinne kjenn din kropp* siden oppstarten av prosjektet og kampen mot «Dr. A. Man» i det mannsdominerte helsevesenet. Scheldrup bekrefter at sykehusene i dag er preget av å være drevet med knappe ressurser og at det derfor ofte legges opp til hjemmebehandling. Både i Danmark og Norge

har kvinner rett på tilstrekkelig informasjon om både medisinsk og kirurgisk abortpraksis. Dette gjelder også retten til å få bli værende på sykehuset under oppsyn hvis de ønsker det. Det er i formidlingen av denne informasjonen at sykehusene kritiseres for å i for stor grad påvirke kvinnen i hennes valg (Elsberg, 2013: 403).

Inntektene fra boksalget av *Kvinde kend din krop* går i dag til K. Vinders fond. Fondets formål er først og fremst å støtte initiativer som er beslektet med boken. De siste årene har fondet blant annet støttet bokprosjektet *Ung kend din krop* (2016) og aktivistiske og sexpositive prosjekter, blant annet en feministisk nettside, samt PeriodTalks som medlemmer av fondet har vært med på å utvikle (Sara Hornum, personlig kommunikasjon i e-post 18. april 2019). Et annet prosjekt som er finansiert av K. Vinders fond er *Kussomaten*. Prosjektet startet i 2011 og går ut på at kvinner kan få fotografert sine kjønnsdeler i en spesialbygget stol. Bildene blir, anonymt og med tillatelse, lastet opp på internett slik at de er fritt tilgjengelig for alle. Målet med prosjektet er å gjøre realistiske og naturlige fotografier av kvinnelige kjønnsdeler tilgjengelig for allmennheten (danmarkshistorien.dk «Kvinde kend din krop» 2019). Siden den forrige danske utgaven i 2001 har prosjektet også beveget seg til andre medier. I 2011 satt den danske teatergruppen Mungo Park for første gang opp *Kvinde kend din krop* som teaterstykke. Mungo Park har kjøpt rettighetene til å sette opp stykket, og K. Vinders Fond mottar royalties hver gang stykket settes opp. Gruppen gjorde bokens veiledninger om til monologer og vevet det sammen med personlige tanker og opplevelser fra ulike kvinners levde liv. Teaterstykket ble roset av anmelderne og fikk blant annet fem av seks stjerner av Politiken og Jyllands-Posten (mungopark.dk «Kvinde kend din krop» 2019). Høsten 2015 ble stykket redesignet med Marianne Mortensen og Henrik Prip som nytt cast. Stykket spilles 27.–31. mai 2019 på Mungo Park Teater i Allerød i Danmark. Publikum oppfordres til å «tag[e] veninderne, mor og datter med under armen til en kærlig og nuanceret hyldest til kvinder i alle aldre. Og glem ikke far og søn. For mand vil da kende sin kvindes krop» (mungopark.dk «Kvinde kend din krop» 2019). Prosjektets aktualitet gjenspeiles i publikumssuksessen Mungo Park har med den bearbejdede teksten, 44 år etter den første danske utgaven. Prosjektet har som nevnt blitt videreført i form av nettsiden kvindekenddinkrop.dk, som i dag er mer utfyllende enn den var da den ble annonsert for første gang i den danske 2001-utgaven. Nettsiden er inndelt etter temaene «Film», med instruksjonsvideoer om blant annet hvordan du innsetter en tampong, «Kropsbilleder» av ulike kroppsdelar, kapitlene «Personlige historier», «Sygdomme A–Z», «Pige kend din krop», «Overgangsalderen» og «Prævention» som i størst grad ligner boken, i tillegg til «Rådgivning» hvor det tipses om hvor man kan henvende seg enten det gjelder fysiske eller

psykiske forhold eller problemer. Til slutt finnes «Plakater» hvor man rett og slett kan laste ned høyoppløselige bilder av både bokomslag og «kusser». Sara Hornum skriver at fondet har planer om å utvikle en ny og forbedret versjon av nettsiden, som er «up to date» både i layout og innhold. Hornum skriver til sist at det også er planer om en ny utgave av *Kvinde kend din krop* før 2023, slik at utgivelsesintervallene opprettholdes (Sara Hornum, personlig kommunikasjon i e-post, 18. april 2019). Den revolusjonære ånden fra prosjektets startfase og ønsket om å skape samfunnsmessig endring, blir tatt vare på i fondets nye utgaver og prosjekter. Ønsket om endring uttrykkes i den danske 2013-utgavens første setning, og er blitt et slagord for verkets feministiske prosjekt i nyere tid: «Kære læser, vi vil ikke have en bid av kagen, vi vil ændre opskriften!» (Elsberg, 2013: 13).

OPPSUMMERENDE REFLEKSJONER

Med utgangspunkt i min egen utgave av *Kvinne kjenn din kropp* fra 1975 (som jeg har arvet av min mor) forventet jeg ved prosjektets oppstart å finne to–tre norske utgaver, som kunne egne seg som primærmateriale for min analyse. I prosessen oppdaget jeg at det finnes fem danske utgaver og fire norske oversettelser. Jeg ble overrasket over å finne ut at det dreide seg om et globalt prosjekt med oversettelser, adaptasjoner og inspirerte utgaver i nesten 30 land, og med et antall solgte eksemplarer som er fire ganger så stort som den internasjonale feministiske bestselgeren Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* (Davis, 2017: 6).

Arbeidet med den bibliografiske systematiseringen av utgavene har vært omfattende. Den 44 år lange historien har involvert en rekke forskjellige redaktører, illustratører, forfattere, bidragsytere og forlag, som har vist seg som en uoversiktlig utgivelseshistorie. Etter å ha arrangert materialet og analysert de ni utgavene, kan jeg konkludere med at *verket Kvinne kjenn din kropp* har vært tro mot tradisjonen som ble etablert i 1975 og i samsvar med det globale prosjektet gjennom hele utgivelseshistorien. Omslag, illustrasjoner, permer og paratekster har fulgt bevegelsen i politiske, akademiske og kommersielle trender og på den måten vært et godt fungerende ledd i formidlingen av verket mellom forfatterkollektivene, forlagene og leserne. Det er dermed teksten og dokumentet, altså verkets *materielle manifestasjoner*, som er utsatt for påvirkning av historisk og politisk kontekst, samt utviklingen av feministisk tenkning og teori. Kvinnene bak de ulike utgavene har endret oppskriften underveis for å tilpasse verket til nyere tider, nye lesere og til en utvidet, mer inkluderende definisjon av feminisme. Fra det radikalfeministiske utgangspunktet hvor forholdet mellom menn og kvinner både i hjemmet og i samfunnet skulle røskes opp i, har verket beveget seg gjennom faser av likhetsfeminisme, individualisme og multikulturalisme frem mot en interseksjonell orientering innen feministisk teori. Feministbibelen har overlevd i danske og norske utgaver i over fire tiår nettopp på grunn av disse tilpasningene.

Opgaven skriver seg inn i den bokhistoriske tradisjonen for litteraturforskning, ettersom jeg har undersøkt *Kvinne kjenn din kropp* både som materiell gjenstand, abstrakt størrelse og som ulike variasjoner av en tekst. I arbeidet med primærmaterialet har jeg etter hvert identifisert en sirkelbevegelse i prosjektet. Sirkelbevegelsen går ut på at verkets materielle og paratekstlige egenskaper i 2013 nærmer seg prosjektets politiske utgangspunkt, noe som kommer til syne både i form, appell og fremgangsmåte. Redaktørene for 2013-utgaven ser til 1970-tallets aktivisme og kollektive arbeidsmetode og dette viser seg i utgavens utforming og struktur. Som resultat av redaksjonelle valg gjort av Pax og

Aschehoug, fremstår de norske utgavene som mer sprikende enn de danske. I hver nye utgave har paratekstene virket med hovedteksten i ulike grad og på ulike måter. Den norske 1970-tallsutgaven har varierte illustrasjoner, med både svart-hvitt fotografier, tegneserier, og håndtegnede illustrasjoner. Paratekstenes samspill med hovedteksten gjør det helhetlige inntrykket informativt og gjenkjennelig, presentert på en pedagogisk måte. I utgaven fra 1985 kan de materielle endringene skyldes at verket utgis på Aschehoug og i bokklubben Dagens Bok, som ikke nødvendigvis henvender seg til samme lesergruppe som Pax. I dette tiåret påvirkes også utgivelsen av høyresidens dominans i norsk politikk. Den derimot upolitiske tendensen på 1990-tallet dreier både hovedtekst og paratekster i en mer poetisk retning, og Pax legger seg tett opp til danskenes bearbeidelse. Den norske 2004-utgaven bryter i stor grad med verkets identitet i den materielle utformingen, og har heller ingen fotografier eller illustrasjoner, men flere tabeller som forsterker formidlingen av verket som en «praktisk helseguide». I utgavens oversatte forord anerkjennes prosjektets endring over tid, og selv om det ved første øyekast er lite som tyder på at dette er samme verk som feministbibelen fra 1970-tallet, er budskapet fortsatt det samme: «Dette er fremdeles en bok skrevet av kvinner og for kvinner» (Diness m.fl. 2004: 8).

Aktivismen som kommer til syne i sirkelbevegelsen kjennetegner også det transnasjonale prosjektet, som har basert seg på grasrotbevegelser i ulike land og engasjement blant kvinnegrupper for å kunne oversette og adaptere verket. *Kvinne kjenn din kropps* utgivelsehistorie er et eksempel på hvordan et verk er dynamisk og dermed kan eksistere i ulike former, eller formidles til et publikum gjennom ulike kanaler. K. Vinders Fonds arbeid i Danmark viser hvordan det holdes liv i prosjektet ved å stadig utvikle det og oppsøke publikum på nye måter, eksempelvis med den oppdaterte nettsiden og teaterstykket i regi av Mungo Park. Med produksjonen av det første heftet i 1970 startet kvinnene i BWHBC en bevegelse som har spredd seg til kvinner over hele verden, hvor intensjonen har vært å tilgjengeliggjøre den informasjonen kvinner trenger for å kunne ta informerte valg knyttet til egen kropp og eget liv. Prosjektet har forankret seg kulturelt i de aktuelle landene som en klassiker innen kvinnehelselitteratur.

LITTERATURLISTE

1.10 Primærlitteratur (i kronologisk rekkefølge)

- Wielopolska, Brita og Anette Petersen (red.) 1975. *Kvinde kend din krop: en håndbog*. København: Tiderne skifter.
- Wielopolska, Brita og Anette Petersen (red.) 1975. «Forord». I *Kvinde kend din krop: en håndbog* redigert av Brita Wielopolska og Anette Petersen, 9–10. København: Tiderne skifter.
- Wielopolska, Brita og Anette Petersen (red.) 1976. *Kvinne kjenn din kropp – ei handbok*. Oversatt og tilrettelagt av Kristin Hodnekvam m.fl. Oslo: Pax Forlag.
- Fokdal, Hanne (red.) 1983. *Kvinde kend din krop: en håndbog*. København: Tiderne skifter
- Fokdal, Hanne (red.) 1985. *Kvinne kjenn din kropp – en håndbok*. Oversatt av Tone Carlsen og Tjodunn Sundgot. Oslo: Aschehoug.
- Halvorsen, Ragnhild. 1985. «Forord av lege Ragnhild Halvorsen». I *Kvinne kjenn din kropp – en håndbok*, redigert av Hanne Fokdal, 8–9. Oslo: Aschehoug.
- Fokdal, Hanne (red.) 1992. *Kvinde kend din krop: en håndbog*. København: Tiderne skifter
- Fokdal, Hanne. 1992. «Forord». I *Kvinde kend din krop: en håndbog*, redigert av Hanne Fokdal, 9–10. København: Tiderne Skifter.
- Fokdal, Hanne (red.) 1994. *Kvinne kjenn din kropp. En håndbok*. Oslo: Pax Forlag
- Fokdal, Hanne. 1994. «Forord». I *Kvinne kjenn din kropp. En håndbok*, redigert av Hanne Fokdal, 9–10. Oslo: Pax Forlag.
- Diness, Birgitte Rode m.fl. (red.) 2001. *Kvinde kend din krop: en håndbog*. København: Tiderne skifter
- Diness, Birgitte Rode m.fl. (red.) 2004. *Kvinne kjenn din kropp*. Oversatt og tilrettelagt av Kristin Norder Eggen. Oslo: Pax Forlag
- Eggen, Kristin Norder. 2004. «Forord». I *Kvinne kjenn din kropp. En håndbok*, redigert av Birgitte Rode Diness m.fl. (red.), 10–11. Oslo: Pax Forlag.
- Elsberg, Agnes Broeng m.fl. (red.) 2013. *Kvinde kend din krop: en håndbog*. København: Tiderne Skifter.

1.11 Sekundærlitteratur

- Aanesen, Ellen, Unni Rustad, Berit Morland og Linn Stalsberg (red.) 2018. *Vi var mange. Kvinneaktivister fra 70-tallet forteller*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Abortion-clinics.eu. 2019. «Countries where abortion is illegal». Lest 08. mai 2019.
<http://abortion-clinics.eu/abortion-europe/abortion-prohibited/>
- Beauvoir, Simone. 2000. «Myter». I *Det annet kjønn [I-II]*. Oversatt av Bente Christensen. Oslo: Pax forlag.
- Berthelsen, Sille Kirketerp. 2015. «Kvinde kend din krop ændrede 16-årige Saras kropsopfattelse for alltid». *ALT*, 16. juli 2015. (Lest 15. september 2018).
<https://www.alt.dk/artikler/kvinde-kend-din-krop-er-politiskigen>
- Bjune, Kirsti m.fl. 1985. *Være sammen. Om ungdom og seksualitet*. Oslo: Pax forlag.
- Bornstein, George. 1999. «How to read a page: Modernism and Material Textuality». I *Studies in the literary imagination*, 29–58. Georgia State University.
- Brochmann, Nina og Ellen Støkken Dahl. 2017. *Gleden med skjeden. Alt du trenger å vite om underlivet*. Oslo: Aschehoug.
- Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble*. London: Routledge.
- Danmarkshistorien.dk. 2018. «Rødstrømperne og den nye kvindebevegelse, ca. 1970–1985». Lest 10. oktober 2018. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/roedstroemperne-og-den-nye-kvindebevaegelse-ca-1970-1985/>
- Danielsen, Hilde. 2013. «Det lange 70-tallet, 1960–1990». I *Norsk likestillingshistorie*, redigert av Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Ovesen, 154–185. Bergen: Fagbokforlaget.
- Davis, Kathy. 2007. *The Making of Our Bodies, Ourselves. How Feminism Travels Across Borders*. Durham and London: Duke University Press.
- Encyclopædia Britannica*, s. v. «Roe v. Wade. Law Case», lest 4. mars 2019,
<https://www.britannica.com/event/Roe-v-Wade>
- Eriksen, Inghild. «En helt ”vanlig” abort». *NRK*, 2. april 2019. (Lest 27. april 2019).
https://www.nrk.no/troms/xl/en-helt-_vanlig_-abort-1.14445549
- Faludi, Susan. 2006. *Backlash. The Undeclared War Against American Women*. Three Rivers Press: New York.
- Genette, Gérard. 1997. *Paratexts. Thresholds of interpretation* [1987], overs. Jane E. Lewin, Cambridge.
- Haukaa, Runa. 1982. *Bak slagordene: den nye kvinnebevegelsen i Norge*. Oslo: Pax Forlag.

- Helsvig, Kim G. 2014. *PAX FORLAG 1964–2014. En bedrift*. Oslo: Pax Forlag.
- Kvindekenddinkrop.dk. 2017. <http://kvindekenddinkrop.dk> (lest 13. mars 2019).
- Lauritzen, Ellen Sofie. 2017. «Kvinne kjenn din kropp 2.0», *Morgenbladet*. (7. november 2017). <https://morgenbladet.no/boker/2017/01/kvinne-kjenn-din-kropp-20>
- Lindtner, Synnøve. 2010. «Psykoanalyse og seksualitet i det norske kvinnetidsskriftet *Sirene*». Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Lindtner, Synnøve Skarsbø. 2017. «Når det personlige blir politisk». *PROSA* 23. årgang, (5): 28–35.
- Lindtner, Synnøve Skarsbø. 2018. «Norwegian «New Feminism» and the Formative Role of the PAX Paperback». I *Gender and Translation: Understanding Agents in Transnational Reception*.
- Lovdata.no. 2019. «Lov om svangerskapsavbrudd (abortloven)». Lest 05. april 2019. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1975-06-13-50?q=svangerskapsavbrudd>
- Moi, Toril. 2002. «Å tilegne seg Bourdieu. Feministisk teori og Pierre Bourdieus kultursosiologi». I *Feministisk litteraturteori*, redigert av Irene Iversen, 252–279. Oslo: Pax Forlag.
- Moi, Toril. 2000. «Innledende essay». I *Det annet kjønn [I-II]*. Oversatt av Bente Christensen. Oslo: Pax forlag.
- Morgenbladet.no. 03. mars 2017. «Den fjerde bølgen». Lest 07. februar 2019. <https://morgenbladet.no/aktuelt/2017/03/den-fjerde-bolgen>
- Mungopark.dk. 2019. «Kvinde kend din krop». Lest 10. april 2019. <https://www.mungopark.dk/forestilling/kvinde-kend-din-krop/>
- Neraal, Anders. 2016. «De norske Bokklubbene». *Store norske leksikon*. Lest 9. desember 2018. https://snl.no/De_norske_Bokklubbene_AS
- Nielsen, Klaus. 2017. «Værkbegrebet». I *Bogen og værket*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Notaker, Hallvard. 2018. «Høyrebølgen». *Store norske leksikon*. Lest 27. mars 2019. <https://snl.no/H%C3%B8yreb%C3%B8lgen>
- Ourbodiesourselves.org. PDF av hefte fra 1970. Lest 7. mars 2019. <https://www.ourbodiesourselves.org/cms/assets/uploads/2014/04/Women-and-Their-Bodies-1970.pdf>
- Plannedparenthoodaction.org. 2019. «Roe v. Wade: The Constitutional Right to Access Safe, Legal Abortion». Lest 26. februar 2019. <https://www.plannedparenthoodaction.org/issues/abortion/roe-v-wade>

- Rem, Tore. 2008. «Materialiteten», i Kristin Asdahl m.fl., *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*, Oslo.
- Ryste, Marte. 2018. «Kvinne kjenn din kropp». *Kampdager.no*. Lest 9. desember 2018.
<http://www.kampdager.no/tilbakeblikk/seksualitet.html>
- Skeiv ungdom. 2019. «Skeiv fra A–Å». Lest 03. april 2019. <https://skeivungdom.no/skeiv-a-a/>
- Smith-Simonsen, Bjørn. 2014. «Pax Forlag 50 år». *NRK. Kurer 365*. 11. desember 2014 (hørt som podcast 6. november 2018).
- Solberg, Ida Hove. 2017. «Traveling Feminism. Simone de Beauvoir and Le deuxième sexe in Norwegian Translation and Reception». Doktoravhandling, Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, Universitetet i Oslo.
- Solberg, Ida Hove. 2018. «Translating Feminism». Upublisert manuskript. Prøveforelesning, Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, Universitetet i Oslo.
- Statistisk sentralbyrå. 2019. «Konsumprisindeksen». Lest 08. mai 2019.
<https://www.ssb.no/kpi?fane=tabell>
- Tyulenev, Sergey. 2013. «Social systems and translation». I *Handbook of Translation Studies* vol. 4, redigert av Yves Gambier og Luc van Doorslaer, 160–165. Amsterdam: John Benjamins B.V
- Vikør, Lars S. 2019. «Radikalt bokmål – ei tapt sak?». *Språkrådet*. Lest 08. mai 2019.
https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Spraaknytt_1997/Spraaknytt_1997_1/Radikalt_bokmaal_ei_tapt_sak/

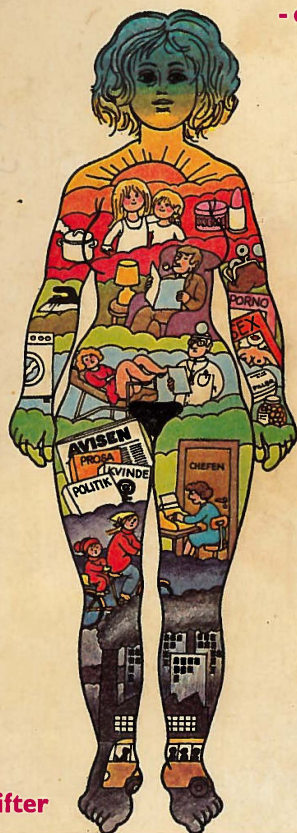
Appendiks 1: Bibliografisk oversikt over danske og norske utgaver 1975–2013

Nr	År	Tittel	Redaktør/gjennomskriver	Oversettere	Sted	Utgiver	Permer
1	1975	Kvinde kend din krop - en håndbog	K. Vinder (Forfatter) Wielopolska, Brita og Anette Petersen (red.)		København	Tidernes Skifter	Myke
2	1976	Kvinne kjenn din kropp - en håndbok	Wielopolska, Brita og Anette Petersen (red.)	Hodnekvam, Kristin og Ragnhild Halvorsen, Ragna Holter, Asta Magni Lykkjen, Marianne Mjaaland, Trine Prescott og Anniken Young.	Oslo	Pax Forlag	Myke
3	1983	Kvinde kend din krop - en håndbog	Fokdal, Hanne (Red.)		København	Tidernes Skifter	Myke
4	1985	Kvinne kjenn din kropp. En håndbok	Fokdal, Hanne (Red.)	Carlsen, Tone og Tjodunn Sundgot.	Oslo	Aschehoug Forlag	Myke
5	1992	Kvinde kend din krop. En håndbog	Fokdal, Hanne (Red.)		København	Tidernes Skifter	Myke
6	1994	Kvinne kjenn din kropp. En håndbok	Fokdal, Hanne (Red.)	Ikke oppgitt	Oslo	Pax Forlag	Stive
7	2001	Kvinde kend din krop. En håndbog	Diness, Birgitte Rode og Louise Isager Rabøl, Luise Damgaard Gallegos og Christina Wenneberg (Red.)		København	Tidernes Skifter	Stive
8	2004	Kvinne kjenn din kropp. En håndbok	Diness, Birgitte Rode og Louise Isager Rabøl, Luise Damgaard gallegos og Christina Wenneberg (Red.)	Eggen, Kristin Norder.	Oslo	Pax Forlag	Stive
9	2013	Kvinde kend din krop - En håndbog	Elsberg, Agnes Broeng og Caroline Aasted Due, Charlotte Lund Dideriksen, Christine Dreyer Alexandersen, Marie Louise Melgaard og Sara Hornum Inanloo (Red.)		København	Tidernes Skifter	Myke

Appendiks 2: Forside, kolofonside og innholdsfortegnelse danske og norske utgaver 1975–2013

Kvinde kend din krop

- en håndbog

Tiderne skifter

KVINDE, KEND DIN KROP
© 1975 Tiderne skifter/forfatterne, København

Tryk: Lakner bogtryk a/s. København

Om bogen

»Kvinde, kend din krop« er skrevet, tegnet, fotograferet og kritiseret af en stor gruppe kvinder og enkelte mænd. Nogle afsnit er skrevet af forskellige kvindegrupper, andre af enkeltpersoner. Selvom vores arbejdsindsats har været af forskellig varighed, har ingen kunnet undværes. Arbejdskollektivet består af: Merete Engberg, Karin L. Petersen, Else Christensen, Kirsten Andersen, Laila Hodell, Margrethe Berg, Bo Engberg, Annalise Kongstad, Sidsel Larsen, Nell Rasmussen, Gitte Carstensen, Anette Petersen, April Young, Brita Wielopolska, Elisabeth Plum, Grete Plesner, Lone Backe, Leni Schou, Lotte Schulringer, Gitte H. Andersen, Anne-Grete Hermansen, Birgitte Bechgaard, Bettina Poulsen, Lise Bernsted, Jytte Johansen, Jim Loft, Bente Schwartz, Merete Hovind, Mogens Kløvedal, Pia Funder, Randi Eriksen, Ellen Knude, Birte Marker, Catherine Iversen, Marja Bergström, Bente Nielsen, Suzanne Giese, Elsebet S. Hansen, Anne-Marie Lomborg, Karen-Margrethe D. Petersen, Annette Vinding, Helena G. Nielsen, Patricia Baker, Anne Lester, Nina Aae, Lone Fuhr, Merete Heidahl og Helene Mortensen.

Bogen er redigeret af: Brita Wielopolska og Anette Petersen.

Forfatteren er: K. Vinder.

Ifølge den gældende bibliotekslov udbetales der ikke biblioteksafgift for bøger med mere end én forfatter. Fordi vi synes, det er urimeligt, at samarbejde ligefrem straffes økonomisk, udsender vi bogen under pseudonym. Så bliver den registreret som skrevet af én forfatter.

Indhold

Forord 9

Kvinder og sygdom 11

Kvindens anatomi 16
De ydre kønsorganer 16 · De indre kønsorganer 16

Kvindens kønshormoner 21
Hvad er hormoner og hvor dannes de? 21 · Hypofysens rolle 21 · Samspejlet mellem hypofysen og æggestokkene 23 · Æggestokhormonernes virkning på livmoderslimhinden 23 · Æggestokhormonernes virkning på slimhinden i livmoderhalsen 24 · Æggestokhormonernes virkning på slimhinden i skeden 24

Underlivssygdomme 25
Undersøgelse af de kvindelige kønsorganer 26 · Underlivsundersøgelse 26 · Vævsprøve 27 · Slimhindskræb 27 · Udskrabning 28 · Udsugning 28 · Røntgenundersøgelse af livmoderen og æggelejerne 28

Blødningsuregelmæssigheder (uregelmæssige blødninger) 29
Blødningsuregelmæssigheder omkring puberteten 30 · Blødningsuregelmæssigheder fremkaldt af sygdomme i kønsorganerne 31 · Blødningsuregelmæssigheder hos den kønsmodne kvinde 31 · Blødningsuregelmæssigheder i klimakteriet 33

Underlivsbetændelse 34
Skedebetændelse (Skedekatar eller vaginit) 35 · Trichomonas 36 · Gærsvampe 38 · Bakterier 39 · Skedebetændelse efter klimakteriet 40 · Forebyggelse af underlivsbetændelse 41 · Betændelse i livmoderhalsen 42 · Underlivsbetændelse (betændelse i livmoderen og æggelejerne) 43 · Hvordan du undgår underlivsbetændelse 45

Underlivskræft 45
Kræft på livmoderhalsen 46 · Kræft i livmoderen 48 · Kræftsvulster på æggestokkene 49 · Kræftsvulster på kønslæberne 49

Godartede svulster i underlivet 49
Polypper i livmoderhalsen 49 · Muskelknuder i livmoderen 50 · Vandsvulster på æggestokkene 50

Nedsynkning af livmoderen, blæren og endetarmen 51

Fjernelse af livmoderen 53

Menstruationssmerter 54 · Smerter ved samleje 55 · Udflod 56 · Hygiejne 56 · Sterilitet (ufrivillig barnløshed) 57 · Alternativ befrugtning 59

Kønssygdomme 60

Kvinder og kønssygdomme 60 · Mænd og kønssygdomme 62 · Forebyggelse af kønssygdomme 63 · Gonoré 65 · Syfilis 66

Brystsygdomme 68

Godartede knuder i brystet 69 · Fibroadenom 69 · Fibroadenomatos 69 · Mælkegangspolyp 69 · Brystkræft 69 · Brystundersøgelse 70

Kræft 73

Menstruation 76

Hvad sker der? 76 · Løgne om menstruation 79 · Hvem tjener på vores menstruation? 81

Prævention (forebyggende midler) 84

Hvordan vælger vi præventionsmiddel? 84 · Noget om præventionsmidlernes effektivitet 86 · Gennemgang af de forskellige præventionsmidler 88 · Kondom 88 · Pessar 90 · Sædræbende midler 94 · Spiral 95 · P-piller (Hormonale midler) 100 · Sterilisation 109 · Fremtidige præventionsmidler 113 · Aflivning af myter om svangerskabsforebyggelse 114 · Anskaffelse af præventionsmidlet 115

Abort 116

Abortlovgivningen 116 · Personlige årsager til abort 116 · Boligmæssige årsager 116 · Økonomiske årsager 116 · Uddannelsesmæssige årsager 117 · Familiære årsager 117 · Arbejds-mæssige årsager 118 · Samfundsmæssige årsager 118 · De sociale rettigheder før aborten 119 · De sociale rettigheder under aborten 120 · De sociale rettigheder efter aborten 120 · Hvordan opdager du, at du er gravid? 121 · På hospitalet 121 · Selve indgrebet 124 · Efter indgrebet 127 · Psykiske aspekter vedrørende abort 127

Graviditet 132

Konstatering af graviditet 133 · Hvornår ventes barnet 134 · Fysiske og psykiske ændringer 134 · Sygdomme i graviditeten 135 · Kroniske lidelser 135 · Medicin i graviditeten 135 · Læge- og jordemoderkonsultation 136 · Sociale rettigheder 136 · Økonomiske rettigheder – dagpenge 137 · Fødselsforberedelse 138 · Hvor skal du føde? 138 · Prøv at

undersøge hospitalets forhold 139 · Hvis du vælger at føde hjemme 140 · Hvis du vælger at føde ambulantly 141 · Klinik eller hospital? 141 · Din jordemoder 141

Fødslen 143

Tegn på at du skal føde 143 · På hospitalet/klinikken 143 · Fødselsforløbet 143 · Hvad har du brug for efter fødslen? 148 · Medicin 149 · Barnets oplevelse af fødslen 150 · Komplicerede fødsler 151 · For tidlig fødsel 152 · Efter fødslen 153 · Amning 153 · Hjemkomst 156 · Modernen 156 · Sundhedsplejersken 157 · Efterfødselskurser 157 · Barselsgymnastik 158 · Sex efter fødslen 158 · Træthed 158 · Fødselsdepressioner 159

Børn og forbrugerisme 161

Om at være lesbisk 164

Kvindens seksualitet 170

Hvad er seksualitet? 170 · Sexualitetens plads i vores tilværelse 170 · Vores liv og vores seksualitet kan ikke skilles ad 171 · Hvordan kan man skrive om seksualitet? 173 · Sexualitet og orgasme 174 · Hvad sker der ved en orgasme? 174 · Hvis du ikke kan få orgasme? 179 · Orgasme ved samleje 180 · Smerter ved samlejet 184 · Skedekrampe (vaginisme) 185 · Læger og seksuelle problemer 188 · Hvordan opstår seksuelle problemer? 189 · Sexualitet og kvinders angst 189 · Sexualitet og kvinders selvhad 193 · Kvinders rolle i mænds seksualitet 193 · Dominans og mændenes seksualitet 194 · Vores seksuelle problemer afspejler samfundets seksualitet 196 · Din mand og det, vi har skrevet 197 · Sexualitet og det, at vi kan få børn 197 · Kvindens rolle i forplantningen 198 · Mændens rolle i forplantningen 198 · Sexualitet og kultur 199 · Sexualitet og prævention 200 · Sexualitet og undertrykkelse 200 · Sexualitet, tid og træthed 204 · Hvad kan vi gøre? 204

Skønhedsindustrien 205

Overgangsalderen 212

Fra pubertetspiger i 30'erne til kvinder uden krop 212 · Overgangsalderen, klimakteriet, meno-pausen ... 219 · Hvad er kvindens »overgangsalder«? 219 · Overgangsalderen som mandlig myte 220 · Findes der en »naturlig« overgangsalder? 222 · Lægerne og hormon-behandling 223 · Hvordan menstruationerne ophører 224 · Forholdsregler ved meno-pausen 224 · Hvordan kvindekroppen fungerer 225 · Æggestokkenes køns-hormoner 226 · Menstruations-perioden 227 · Hormon-påvirkning af skeden 228 · Meno-pause og hormonerne 229 · Menstruationerne er ophørt – og hvad så? 229 · Aflagt, ubrugelig,

udenfor 230 · Hormon-behandling? 235 · Anden form for »behandling« (psyko-farmaka) 238 · Hvad du selv kan gøre 244 · Vitaminer, proteiner og sundere kostvaner 244 · Men nu da hun er fyldt 50, så ... 250

Voldtægt 256

Hvad er voldtægt? 256 · Kønsfrihed? 259 · Det var en lørdag aften 260 · Myter 262 · Hvad sker der når man anmelder en voldtægt 264 · Konklusion 265

Om pornografi 267

Selvforvar 272

Selvundersøgelse 278

Hvordan du bruger et speculum 278 · Hvad du kan se, når du undersøger dig selv med et speculum 282 · Er lægerne nu overflødige? 286 · Den almindelige situation hos lægen 286 · Vi må forandre det almindelige læge-patient-forhold 288 · Hvordan du selv kan ændre den nuværende læge-situation 290 · Lægers funktion i vores samfund 291 · Vores underliv er også politisk 293 · Er vi fysisk svage og psykisk ustabile? 293 · Vi defineres af andre 294 · Lad os fortælle hinanden, hvad vi oplever 294

Adresseliste 296

Bogliste 297

Stikordsregister 299

Kvinne kjenn din kropp

— ei håndbok

Omslag av Harald Gulli

© 1975 Tiderne skifter/fofatterne, København

Originalens tittel: Kvinde, kend din krop

Norsk utgave, Pax forlag a.s., 1976

Oversatt av Kristin Hodnekvam, Ragnhild Halvorsen Ragna Holter, Asta Magni Lykkjen, Marianne Mjaaland, Trine Prescott og Anniken Young.

ISBN 82-530-0776-0

Trykt hos Centraltrykkeriet, Sarpsborg

Om boka

Kvinne, kjenn din kropp er skrevet, tegnet, fotografert og kritisert av ei stor gruppe kvinner og enkelte menn. Noen avsnitt er skrevet av ulike kvinnegrupper, andre av enkeltpersoner. Arbeidsinnsatsen har vært av ulik varighet, men vi har ikke kunnet unnvære noen. Arbeidskollektivet besto av Merete Engberg, Karin L. Petersen, Else Christensen, Kirsten Andersen, Laila Hodell, Margrete Berg, Bo Engberg, Annalise Kongstad, Sidsel Larsen, Nell Rasmussen, Gitte Carstensen, Anette Petersen, April Young, Brita Wielopolska, Elisabeth Plum, Grete Plesner, Lone Backe, Leni Schou, Lotte Schulsinger, Gitte H. Andersen, Anne-Grete Hermansen, Birgitte Bechgaard, Bitina Poulsen, Lise Bernsted, Jytte Johansen, Jim Loft, Bente Nielsen, Suzanne Giese, Elsebet S. Hansen, Anne-Maie Lomborg, Karen Margrethe D. Petersen, Annette Vinding, Helena G. Nielsen, Patricia Baker, Anne Lester, Nina Aae, Lone Fuhr, Merete Heidahl og Helene Mortensen.

Boka er redigert av Brita Wielopolska og Anette Pedersen.

I Norge har Kristin Hodnekvam, Ragnhild Halvorsen, Ragna Holter, Asta Magni Lykkjen, Marianne Mjaaland, Trine Prescott og Anniken Young arbeidet med oversettelsen og bearbeiding for norske forhold. De har også kritisert og omarbeidet en del av boka i samarbeid med de danske redaktørene.

Innhold

Forord 9

Kvinner og sjukdom 11

Kvinnens anatomi 16

De ytre kjønnsorganene 16. De indre kjønnsorganene 16

Kvinnens kjønshormoner 21

Hva er hormoner og hvordan dannes de? 21. Hypofysens rolle 21. Samspeilet mellom hypofysen og eggstokkene 23. Eggstokkhormonenes virkning på livmorslimhinna 23. Eggstokkhormonenes innvirkning på slimet i livmorhalsen 24. Eggstokkhormonenes innvirkning på slimhinna i skjeden 24

Underlivssjukdommer 25

Undersøking av de kvinnelige kjønnsorganene 26. Prøve på vevet (vevsbiopsi) 27. Utskraping (abrasio) 27. Utsuging (vabrasio) 28. Røntgenundersøking av livmora og egglederne 28

Uregelmessige blødninger 29

Uregelmessige blødninger omkring puberteten 30. Uregelmessige blødninger framkalt av sjukdommer i kjønnsorganene 31. Uregelmessige blødninger hos kjønnsmodne kvinner 31. Uregelmessige blødninger pga. sjukdommer i kjønnsorganene 32. Uregelmessige blødninger i klimakteriet 33

Underlivsinfeksjoner 34

Skjedeinfeksjon (skjedekatarr eller vaginitt) 35. Trichomonas 36. Gjær-sopp 38. Bakterier 40. Skjedeinfeksjon etter klimakteriet 40. Forebygging av underlivsinfeksjoner 41. Infeksjon i livmorhalsen 42. Underlivsinfeksjon (infeksjon i livmora og egglederne) 44. Hvordan kan du unngå underlivsinfeksjoner 45

Underlivskreft 46

Kreft på livmorhalsen 46. Kreft i livmora 48. Kreftsvulster på eggstokkene 48. Kreftsvulster på kjønnsleppene 49

Godarta svulster i underlivet 49

Polypper i livmorhalsen 49. Muskelknuter i livmora 50. Vannsvulster på eggstokkene 50

Nedsynking av livmora, blæra og endetarmen 51

Fjerning av livmora 53. Menstruasjonsmerter 54. Smerter ved samleie 55. Utfloed 56. Sterilitet (ufriwillig barnløsheit) 57. Alternativ befruktning 58

Kjønnsjukdommer 60

Kvinner og kjønnsjukdommer 60. Menn og kjønnsjukdommer 62. Forebygging av kjønnsjukdommer 63. Gonoré 64. Syfilis 66

Sjukdommer i brystene 68

Godarta knuter i brystet 69. Fibroadenom 69. Fibroadenomatos 69. Mjølkegangspolypp 69. Brystkreft 69

Kreft (cancer) 73

Menstruasjon 76

Hva er det som skjer? 76. Løgner om menstruasjonen 79. Hvem tje-ner på menstruasjonen vår? 83

Prevensjon (befruktningshindrende midler) 84

Hvordan velger vi prevensjon? 84. Noe om prevensjonsmetodenes sikkerhet 86. Sikkerhet ved forskjellige former for prevensjon 87. Gjennomgang av de forskjellige prevensjonsmetodene 88. Kondom 88. Pessar 91. Sæddrepende midler 94. Spiral 95. P-piller 101. Sterili-tering 109. Framtidige prevensjonsmidler 113. Forsøk på å avlive noen myter om forhindring av svangerskap 114. Hvordan du skaffer prevensjonsmidler 115

Abort 116

Abortlovgivinga 116. Hvordan oppdager du at du er gravid 120. Når du skal søke om abort 120. Når du har fått innvilga abortsøknaden 121. Sjølve inngrepet 121. Etter inngrepet 124. Psykiske aspekter ved abort 125

Svangerskap 126

Svangerskapsdiagnose 127. Når ventes barnet 128. Fysiske og psykiske endringer 128. Sjukdommer under svangerskapet 129. Kroniske sjukdommer 130. Medisiner under svangerskapet 130. Svangerskapskontroll 130. Sosiale rettigheter 131. Økonomiske rettigheter, barsel-penger 131. Forbereding til fødselen 132. Hvor skal du føde? 133

Fødselen 136

På sjukehuset 136. Hvordan fødselen foregår 136. Hva har du bruk for under fødselen? 139. Medisin 142. Hvordan barnet opplever fødselen. Leboyer. 143. Vanskelige fødsler 144. For tidlig fødsel 145

Etter fødselen 146

Amming 146. Hjemkomst 149. Myten om den gode mor 149. Helse-

søster 150. Barselgymnastikk 151. Sex etter fødselen 151. Trøttheit 152. Fødselsdepresjoner 152

Barn og forbruk 154

Om å være lesbisk 157

Kvinner seksualitet 170

Hva er seksualitet? 164. Seksualitetens plass i tilværelsen vår 164. Vi kan ikke skille livet vårt og seksualiteten vår 165. Hvordan skrive om seksualitet? 167. Seksualitet og orgasme 167. Hva skjer ved en orgasme? 168. Hvis du ikke kan få orgasme 173. Orgasme ved samleie 175. Smerter ved samleie 177. Skjedekrampe 179. Hvordan overvinnes vaginisme? 180. Leger og seksuelle problemer 182. Hvordan oppstår seksuelle problemer? 183. Seksualitet og kvinners angst 184. Seksualitet og kvinners sjølhøhet 185. Kvinners rolle i menns seksualitet 188. Dominans og menns seksualitet 188. Våre seksuelle problemer avspeiler samfunnets seksualitet 190. Din mann og det vi har skrevet 190. Seksualitet og det at vi kan få barn 192. Kvinns rolle i forplantinga 192. Mannens rolle i forplantinga 193. Seksualitet og kultur 193. Seksualitet og prevensjon 194. Seksualitet og undertrykking 194. Seksualitet, tid og trøttheit 198. Hva kan vi gjøre? 198

Skjønnhetsindustrien 199

Overgangsalderen 206

Fra jenter i puberteten i 30-åra til kvinner uten kropp 206. Overgangsalderen, klimakteriet, menopause 214. Hva er kvinns «overgangsalder»? 214. Overgangsalderen — som mannlig myte 215. Fins det en «naturlig» overgangsalder? 216. Legene og hormonbehandling 218. Hvordan menstruasjonene stanser 218. Forholdsregler ved Menopause 219. Hvordan kvinnekroppen fungerer 219. Kjønnshormonene fra eggstokkene 220. Menstruasjonsperioden 222. Livmora og menstruasjonen 222. Hormonpåvirkninger av skjeden 222. Menopause og hormonene 223. Menstruasjonen har stansa — og hva så? 224. Avlagt, ubrukkelig, utenfor 226. Hormonbehandling? 230. Anna form for «behandling» 234. Hva du sjøl kan gjøre 238. Vitaminer, proteiner og sunnere kosthold 239. Men da hun fylte 50, så . . . 245

Voldtekt 251

Hva er voldtekt? 251. Kjønnsfrihet? 254. Myter 255. Hva skjer når en voldtekt blir anmeldt? 258. Til slutt (en konklusjon) 261

Om pornografi 262

Sjølforsvar 267

Sjølundarsøking 273

Vi kan undersøke underlivet vårt sjøl 273. Hvordan du bruker et spekulum 273. Hva du kan se når du undersøker deg sjøl med et spekulum 275. Hos legen 281. Hvordan du sjøl kan forandre lege-pasient forholdet 284. Legen sin funksjon i samfunnet 285. Underlivet vårt er også politikk 286. Er vi fysisk svake og psykisk ustabile? 286. Andre definerer oss 287. La oss fortelle hverandre hva vi opplever 288

Adresseliste 289

Stikkordregister 291

Forord

Denne boka er til kvinner i alle aldre som er interessert i å vite hvordan kroppen deres fungerer.

Ideen til boka skriver seg fra at vi ville lage en kort trykksak om sjølhjelp. Mens vi snakket om det, fant vi ut hvor lite vi og de fleste andre kvinner veit om kroppen vår og hvordan den fungerer. Vi ble enige om å lage ei bok som behandla litt mer enn sjølhjelp. Det var viktig at boka ikke ble for dyr. Etterhvert ble den lille boka ei stor bok som har vært vanskelig å begrense.

For å lage ei god og rettferdig fordeling, har vi skrevet mest om de emnene som det ikke er skrevet noe særlig om på forhånd. De andre avsnittene er noen ganger svært korte, men det er bokliste og adresser bak i boka om du vil vite mer.

Vi har arbeidet både aleine og i grupper med hvert emne. Det har vært spennende å arbeide sammen og lære av hverandre.

Legevitenenskapen er mennenes vitenskap. Nesten alle legebøker, også de som handler om kvinnesjukdommer, er skrevet av menn. De er dessuten skrevet på et språk som forutsetter at du er akademiker eller i hvert fall godt inne i medisinske uttrykk. Den måten bøkene er skrevet på, bærer tydelig preg av at det forfatterne skriver om, aldri har vært — eller kommer til å bli — problemer for dem sjøl.

Det er på tide at du sjøl finner ut hva som er bra for kroppen din: hvordan den fungerer når den er frisk, og hva du kan gjøre for å holde den frisk. Du skal ikke bare overlata det til legen, som om det er noe som ikke angår deg. Medisinen definerer hva som er normalt og hva som ikke er det. Derfor er det viktig at du blir med på å definere hva som er normalt.

Dersom de pillene du tar skaffer deg ubehagelige bivirkninger, så snakk med legen din om det. Ta med deg en lapp der du har skrevet ned det du vil spørre om. Ellers kan du lett glemme hva du ville spørre om, for legen har det jo så travelt. Be om å få komme til en spesialist om du ikke synes legen din veit nok om akkurat det du gjerne vil vite. Bruk boka som hjelp til sjølhjelp.

Tiderne skifter

Kvinde kend din krop

— en håndbog

Kvinde kend din krop

© 1983 Tiderne skifter og K. Vinders Fond

Sats, tryk & binding: Nørhaven Bogtrykkeri als, Viborg
ISBN 87 7445 190 1

6. oplag: © 1986

Arbejdskollektivet består af: *Barbara Adler, Kirsten Andersen, Birgit Arentoft, Bente Berg, Lillus Bisgaard, Alice Borchorst, Florence Braun, Gitte Carstensen, Else Skytte Christensen, Merete Engberg, Hanne Fokdal, Monica Fridberg, Karin Garde, Dorte Hansen, Kirsten Hervert-Petersen, Pernille Kløvedal Helweg, Else Marie Kamper, Lis Keiding, Annalise Kongstad, Birgit Johansen, Mette Kringelbach, Susanne Kroon, Sidsel Larsen, Karin Lützen, Annelise Malmgren, Kirstine Münster, Helena Nielsen, Anny Nilsson, Birgit Petersson, Elisabeth Plum, Mia Rahbek, Lene Hesse, Lotte Schulsinger, Katrine Sidenius, Annie Steen, Anse Stoltz-Andersen, Lene Thorman, Gerd Winther, Anne Marie Worm, April Lorraine Young, Chris Poole, Patricia Baker og Lone Donen*

Redigeret af: *Hanne Fokdal, Pernille Kløvedal Helweg, Karin Lützen, Helena Nielsen, Katrine Sidenius, April Lorraine Young*

Forlagets redaktør: *Susi Frastein*

Gennemskrevet af: *Hanne Fokdal*

Billedredaktør og illustratør: *Pernille Kløvedal Helweg*

Forsidefoto: *Barbara Adler*

Grafisk tilrettelægning og omslag: *Anne Houe og Tove Ulstrup Rasmussen*

Tiderne skifter
Redaktion: Skt. Peders Stræde 28 B
DK 1453 København
Telf. 01-12 42 84

UNIV. BIBL. 1. AFD
3 1 MAR. 1987
FILIAL AMAGER

FA 50935-3
ex.1

Indhold

8 Forord

11 Sundhed og sygdom

12 Sundhed er at være

15 Hvorfor bliver vi syge?

19 Kvinder og sygdom

22 Hvordan forebygger vi sygdom?

28 Når vi bliver syge

33 Selvundersøgelse

40 Lægeundersøgelse af kønsorganerne

49 Kønsopfattelse og seksualitet

55 At leve heteroseksuelt

68 At leve lesbisk

82 Orgasme

85 Seksuelle problemer

97 Kvindekroppen

98 Vores cyklus – vores månedlige rytme

101 Menstruation

114 Menstruationsbeskyttelse

118 Udflåd

123 Underlivet

127 Kussen

131 De indre kønsorganer

134 Bækkenbunden

141 Brystet

144 Knuder i brystet

149 Brystkræft

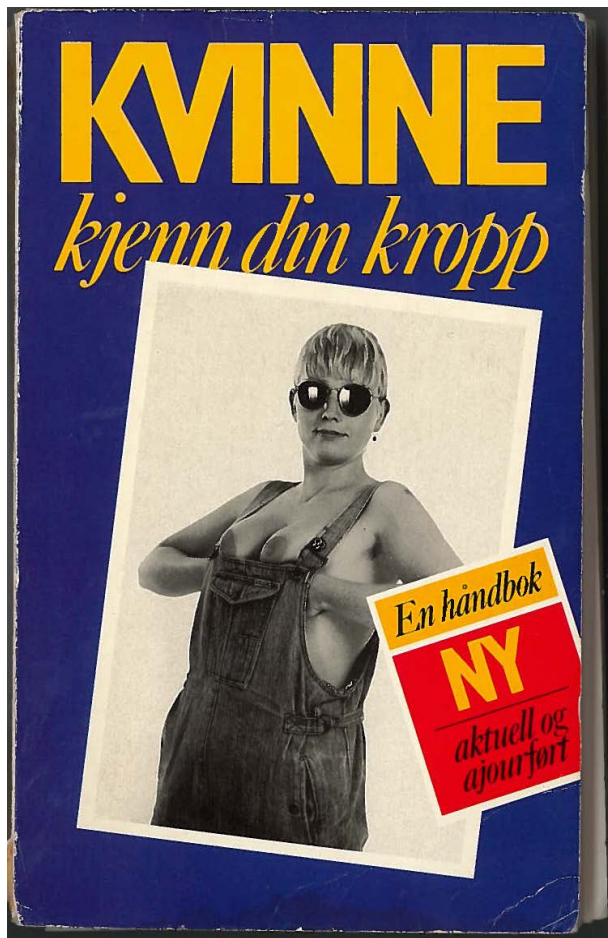
153 Æstetiske brystoperationer

157 Huden

163 Hudens funktioner og forandringer

176 Sygdomme i underlivet
178 Underlivsbetændelser
188 Seksuelt overførte sygdomme – og kønssygdomme
196 Underlivssmerter
207 Blærebetændelse
212 Ufrivillig vandladning
215 Nedsykning af underlivet
218 Sår på livmoderhalsen
219 Knuder i underlivet
222 Celleforandringer på livmoderhalsen
225 Kræft på livmoderhalsen
227 Kræft i livmoderen
228 Kræft i æggestokkene
229 Behandlinger og operationer ved kræft og andre sygdomme i underlivet
234 Kræft
245 Prævention
246 Valg af præventionsmiddel
250 Svangerskabsforebyggelse uden præventionsmiddel
253 Kondom
256 Pessar
261 Sæddræbende midler
263 Spiral
270 Hormonale præventionsmidler – p-piller
278 Sterilisation
284 Naturlig fødselskontrol
295 Frugtbarhed
297 Konstatering af graviditet
301 Abort – hvorfor bliver vi uønsket gravide?
316 Graviditet – krop og følelser
321 Undersøgelser
329 Graviditet og arbejde
336 Sociale rettigheder
340 Kroplige ændringer

345 Sygdomme og komplikationer
349 Ufrivillig abort
357 Fødselsforberedelse
361 Fødslen
371 Fødsel og fødestillinger
374 Amning
379 Ufrivillig barnløshed
393 Kvindemunde
395 Om vinbrug
397 Røg
401 Psykofarmaka ... angstneurose ... og mig
405 Spisevægring (Anorexia nervosa)
410 Ind og ud af munden (Bulimia nervosa)
414 Ubehersket chokoladeforbrug
421 Overgreb
424 Voldtægt
435 Blodskam
440 Hustruvold
448 Selvforsvar
457 Om at ældes
458 Overgangsalderen
472 At blive gammel
479 Døden
483 Lær mere om dig selv
484 Bevæg dig – hvil dig!
498 Urtekatalog
506 Litteratur
514 Adresseliste
519 Stikordsregister

Arbeidskollektivet bak «Kvinde kend din krop»: Barbara Adler, Kirsten Andersen, Birgit Arentoft, Bente Berg, Lillus Bisgaard, Alice Borchorst, Florence Braun, Gitte Carstensen, Else Skytte Christensen, Merete Engberg, Hanne Fokdal, Monica Fridberg, Karin Garde, Dorte Hansen, Kirsten Hervert-Petersen, Pernille Kløvedal Helweg, Else Marie Kamper, Lis Keiding, Annalise Kongstad, Birgit Johansen, Mette Kringelbach, Susanne Kroon, Sidsel Larsen, Karin Lützen, Annelise Malmgren, Kirstine Münster, Helena Nielsen, Anny Nilsson, Birgit Petersson, Elisabeth Plum, Mia Rahbek, Lene Hesse, Lotte Schulsinger, Katrine Sidenius, Annie Steen, Anse Stoltz-Andersen, Lene Thorman, Gerd Winther, Anne Marie Worm, April Lorraine Young

Redigert av: Hanne Fokdal, Pernille Kløvedal Helweg, Karin Lützen, Helena Nielsen, Katrine Sidenius, April Lorraine Young

Billedredaktør og illustratør: Pernille Kløvedal Helweg

Originalens tittel:
Kvinde kend din krop. En håndbok.
© 1983 Tiderne skifter og K. Vinders Fond
© 1985 H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) A/S
Satt hos Heien Fotosats, Spydeberg
Printed in Denmark
Nørhaven Bogtrykkeri AS
ISBN 82-03-15126-4
ISBN 82-7350-022-5 (Bokklubben Dagens Bok)

Innhold

FORORD	6
FORORD AV LEGE RAGNHILD HALVORSEN	8
SUNNHET OG SYKDOM	11
Sunnhet er å være	12
Kropp og sinn er ett	13
Hvorfor blir vi syke?	15
Kvinner og sykdom	19
Hva gjør vi – hvordan forebygger vi sykdom?	22
Kroppen	23
Det psykiske og det åndelige – sinnet	27
Når vi blir syke	30
Vårt møte med helsevesenet	32
Selvundersøkelse	35
Underlivsundersøkelse hos lege	42
KJØNNSSOPPFATNING OG SEKSUALITET	53
Å være et seksuelt vesen	54
Å leve heteroseksuelt	61
Å leve lesbisk	70
Orgasme	85
KVINNEKROPPEN	103
Rytmen vår – den månedlige syklus	104
Menstruasjon	107
Utflod	124
Underlivet	129
De ytre kjønnsorganene	129
De indre kjønnsorganene	136

Bekkenbunnen 138
Brystet 145
Huden 161
Sykdommer i underlivet 180
Seksuelt overførte sykdommer – kjønns-
sykdommer 193
Underlivssmerter 201
Knuter i underlivet 225
Celleforandringer på livmorhalsen 228
Behandling og operasjoner ved kreft og andre
sykdommer i underlivet 234

PREVENSJON 251
Hvorfor bruker vi prevensjon? 252
Å forebygge svangerskap uten prevensjonsmidler 257
Å forebygge svangerskap etter ubeskyttet samleie 258
Kondom 261
Pessar 263
Sæddrepende midler 269
Spiral 271
Hormonelle prevensjonsmidler – p-piller 278
Sterilisering 286
Naturlig fødselskontroll 293

FRUKTBARHET 303
Konstatering av graviditet 305
Abort – provosert abort 309
Graviditet – kropp og følelser 325
Lesbisk moderskap 328
Undersøkelser 331
Graviditet og arbeid 339
Sosiale rettigheter 347
Kroppslige forandringer 348
Ufrivillig abort – spontan abort 357
Fødselsforberedelse 366
Fødselen 370

Fødsel og fødestillinger 380
Amming 384
Ufrivillig barnløshet 389

KVINNEMUNNER 403
Om vinbruk 405
Røyk 407
Beroligende midler 411
Spisevegring (Anorexia nervosa) 415
Bulimi 420
Ubehersket sjokoladeforbruk 424

OVERGREP 431
Voldtekt 432
Blodskam 442
Konemishandling 447
Selvforsvar 454

OM Å ELDES 463
Overgangsalderen 464
Å bli gammel 478

LÆR MER OM DEG SELV 489
Beveg deg – hvil deg! 490
Urtekatolog 505
Litteratur 513
Adresser 519
Stikkordregister 522
Billedliste 535

kvinnæ rena ann krop

© 1992 K. Vinders Fond og Tiderne Skifter

3. udgave, 1. oplag

Bogen er sat med Galliard hos B-Grafik

og trykt hos Nørhaven A/S, Viborg

Billedredaktion: Hanne Fokdal og Pernille Kløvedal Helweg

Grafisk tilrettelæggelse og omslag: Anne Houe

Forlagsredaktion: Claus Clausen

Foto side 102: Ole Lindsted

Foto side 111: Nanna Reimers

Foto side 283: Henrik Saxgren

Printed in Denmark 1992

ISBN 87-7445-476-5

Forfattere og bidragydere er:

Birgit Arentoft, Tove Arnkilde, Lillus Bisgaard, Alice Borchorst,
 Karen Boysen, Florence Braun, Susanne Brommann, Gitte Carstensen,
 Merete Engberg, Hanne Fokdal, Lone Frimodt, Karin Garde,
 Dorte Hansen, Kirsten Hervert-Petersen, Lene Hesse, Birgit Johansen,
 Kirsten Kay, Lene Koch, Annalise Kongstad, Mette Kringelbach,
 Susanne Kroon, Betina Kruse, Sidsel Larsen, Lise Loft, Karin Lützen,
 Kirstine Münster, Helena Nielsen, Anny Nilsson, Elisabeth Plum,
 Lotte Schulsinger, Katrine Sidenius, Gerd Winther, Anne Marie Worm,
 April Lorraine Young og Anne Østerlind.

1. Contraception
2. Gynital diseases, female
3. Pregnancy
4. Self

Tiderne Skifter
 Skindergade 14
 1159 København K.
 Tlf. 33 12 42 84

WP 100
 K. 92

8/1-93

INDHOLD

FORORD 9

KEND DIN KROP – KEND DIG SELV 13

KROPSBILLEDE – KROPSOPFATTELSE 16

KVINDELIV OG KRISER 24

SUNDHED OG SYGDOM 29

KROPSFORNEMMELSE 36

BEVÆGELSE OG MOTION 40

MAD 48

SPISEFORSTYRRELSER 50

ALKOHOL OG ALKOHOLISME 63

OVERGREB 73

KÆRLIGHED OG SEKSUALITET 97

SEKSUEL IDENTITET 103

SEKSUALITET 113

SEKSUALITET OG KULTUR 114

ONANI 123

ORGASME 131

SEKSUELLE FORHOLD 137

UDFORSKNING AF SEKSUALITETEN 141

SEKSUELLE PROBLEMER 149

KVINDEKROPPEN 155

DE YDRE KØNSORGANER I BÆKKENET 157

DE INDRE KØNSORGANER 166

BÆKKENBUNDEN 170
BRYSTET 178
HUDEN 183

KVINDELIV OG FRUGTBARHED 201

CYKLUS - DEN MÅNEDLIGE RYTME 206
ÆGLØSNING 210
MENSTRUATION 213
UDFLÅD 225
OVERGANGSALDER 229
HVAD SKER DER FYSIOLOGISK OG HORMONELT? 233
HORMONTILSKUD 238

PRÆVENTION 243

PRÆVENTION OG SEXSYGDOMME 249
PRÆVENTION UDEN PRÆVENTIONSMIDLER 254
KONDOM 257
PESSAR 261
FEMIDOM 264
SÆDDRÆBENDE MIDLER 265
SPIRAL 267
P-PILLER 273
STERILISATION 287

GRAVID: 293

ABORT 296
GRAVID PÅ ANDRE MÅDER 310
UFRIVILLIG BARNLØSHED 324
ADOPTION 341

GRAVIDITET OG FØDSEL 343

GRAVIDITETSUNDERSGELSER 345
GRAVIDITET OG ARBEJDE 357
UFRIVILLIG ABORT 363
SOCIALE RETTIGHEDER 371

GRAVIDITETEN - KROPPENS FORANDRINGER 375
FØDSELSFORBEREDELSE 388
FØDSELEN 391
EFTER-FØDSEL 405
AMNING 407

KVINDENS SYGDOMME 413

UNDERSØGELSER AF UNDERLIVET 415
SEKSUELT OVERFØRTE SYGDOMME 428
AIDS - HIV OG KVINDER 439
ALMINDELIGE UNDERLIVSSYGDOMME 447
GODARTEDE TILSTANDE I BRYSTET 480
KRÆFT/CANCER 489
FOREBYGGELSE 492
VALG AF BEHANDLING 496
KRÆFT I UNDERLIVET 503
SÆRLIGE BEHANDLINGER OG OPERATIONER I
UNDERLIVET 506
BRYSTKRÆFT 513
HUDKRÆFT 520

ADRESSELISTE 525

LITTERATUR 532

STIKORDSREGISTER 545

KVINNE KJENN DIN KROPP

Originalens tittel: *Kvinde kend din krop*
© 1992 K. Vinders Fond og Tiderne Skifter
© Første norske utgave, Pax Forlag 1976
© Denne utgave, Pax Forlag 1994
Omslag: Mette Tronsen
Sats: OZ fotosats Drammen A/S
Trykk: Nørhaven A/S, Viborg
Billedredaksjon: Hanne Fokdal og Pernille Kløvedal Helweg
Tegninger: Pernille Kløvedal Helweg
Foto: Sonja Iskov
Foto s. 90 Ole Lindsted
Foto s. 97 Nanna Reimers
Foto s. 242 Henrik Saxgren
Printed in Denmark

ISBN 82-530-1669-7

Forfattere og bidragsyttere er:

Birgit Arentoft, Tove Arnkilde, Lillus Bisgaard, Alice Borchorst,
Karen Boysen, Florence Braun, Susanne Brommann, Gitte Carstensen,
Merete Engberg, Hanne Fokdal, Lone Frimodt, Karin Garde,
Dorte Hansen, Kirsten Hervert-Petersen, Lene Hesse, Birgit Johansen,
Kirsten Kay, Lene Koch, Annalise Kongstad, Mette Kringelbach,
Susanne Kroon, Betina Kruse, Sidsel Larsen, Lise Loft, Karin Lützen,
Kirstine Münster, Helena Nielsen, Anny Nilsson, Elisabeth Plum,
Lotte Schulsinger, Katrine Sidenius, Gerd Winther, Anne Marie Worm,
April Lorraine Young og Anne Østerlind.

INNHold

FORORD 9

KJENN DIN KROPP - KJENN DEG SELV 11

Kroppsbilde - kroppsoppfatning 13
Kvinneliv og kriser 21
Sunnhet og sykdom 25
Kroppsfornemmelse 31
Bevegelse og mosjon 35
Mat 42
Spiseforstyrrelser 44
Alkohol og alkoholisme 55
Overgrep 64

KJÆRLIGHET OG SEKSUALITET 86

Seksuell identitet 90
Seksualitet 98
Onani 107
Orgasme 115
Seksuelle forhold 120
Utforskning av seksualiteten 124
Seksuelle problemer 131

KVINNEKROPPEN 136

De ytre kjønnsorganene i bekkenet 137
De indre kjønnsorganene 145
Bekkenbunnen 149
Brystet 155
Huden 160

INNHOOLD

KVINNELIV OG FRUKTBARHET 174

Syklus - den månedlige rytmen 176
 Eggløsning 180
 Menstruasjon 182
 Utflod 194
 Overgangsalder 196
 Hva skjer fysiologisk og hormonelt? 200
 Hormontilskudd 201

PREVENSJON 207

Prevensjon og seksuelt overførte sykdommer 212
 Prevensjon uten prevensjonsmidler 216
 Kondom 219
 Pessar 222
 Femidom 225
 Sæddrepende midler 226
 Spiral 228
 P-piller 233
 Sterilisering 245

GRAVID? 249

Abort 250
 Gravid på andre måter 262
 Ufrivillig barnløshet 272
 Adopsjon 286

SVANGERSKAP OG FØDSEL 289

Svangerskapsundersøkelser 292
 Graviditet og arbeid 300
 Ufrivillig abort 306
 Sosiale rettigheter 312
 Graviditeten - forandringer i kroppen 315
 Svangerskapskurs 327
 Fødselen 330
 Barseltd 343
 Amming 345

KVINNESYKDOMMER 349

Underlivsundersøkelser 350
 Seksuelt overførte sykdommer 360
 AIDS - HIV og kvinner 370

6

INNHOOLD

Vanlige underlivssykdommer 376
 Godartede tilstander i brystet 405
 Kreft/Cancer 412
 Forebygging 415
 Valg av behandling 418
 Kreft i underlivet 425
 Spesielle behandlinger og operasjoner i underlivet 428
 Brystkreft 432
 Hudkreft 439

Stikkordregister 443

Adresseliste 452

Litteratur 454

Kvinde kend din krop
 © 2001 K. Vinders Fond og Tidene Skifter
 4. udgave, 1. oplag
 Tryk: Nørhaven Book
 Printed in Denmark 2001
 ISBN 87-7445-942-2

Forlagsredaktion: Claus Clausen
 Grafisk design og omslag: Michala Clante Bendixen
 Fotografier og forsidefoto: Anna Aagaard & Marie Gerdsdatter Lund
 Bortset fra side 14, 15: Diverse, v/Kate Helweg / Side 72: Lisbeth Holten /
 Side 16, 49, 148, 155, 348, 395, 396, 537, 563: Sonja Isskov /
 Side 85, 270: Polfoto / Side 90: Lars G. Säström/BAM / Side 109: Peter Hujar /
 Side 69, 173, 381, 399: John Nielsen / Side 453: Per Sundström /
 Side 467: Fertilitetsklinikken, RH / Side 568: Freddy Tornberg

Tegninger: Lotte Clewin & Michala Clante Bendixen

Forfattere og bidragydere er:
 Susanne Bakhoj, Barbara Borre, Birgitte Rode Diness, Louise Damgaard Gallegos,
 Laila Hylledahl, Miriam Karpantschof, Vibe Klarup, Susanne Larsen, Louise Lindholm
 Nielsen, Katrine Nordland, Jette Balzer Petersen, Louise Isager Rabøl, Tone Marstrand
 Reersted, Christina Wenneberg, Aimee Williamson-Westerman og Ditte Aagaard.

Danmarks
 Natur- og Lægevidenskabelige
 Bibliotek
 Universitetsbiblioteket 2
 Nørre Allé 49 · 2200 København N

Indtægterne fra bogen går til K. Vinders Fond.
 Fondens formål er først og fremmest at yde støtte til initiativer,
 der er en opfølging af bogen her.

Redaktionsgruppen og K. Vinders Fond kan kontaktes på adressen:
 K. Vinders Fond
 Postbox 1030
 1007 København K
 eller på www.kvindekendindkrop.dk

Tidene Skifter
 Købmagergade 62, 1.
 1019 København K

Tlf 33 41 18 20, fax 33 41 18 21
www.tiderneskitfer.dk
tiderneskitfer@tiderneskitfer.dk

Indhold

Forord 13

Sundhed

Kend din krop – kend dig selv 20

Kvindelighed 20 • Ordets magt – og kvindefrigørelse i dag 21
Kvinde i Danmark 23 • Kampen for lige løn og lige vilkår. 24
 Familie og arbejdsliv 26 • Danske kvinders sundhedstilstand 27
 Sårbare kvindegrupper 28 • Jagten på det gode liv 30
Kend dig selv 33 • Kroppen er levende 33
 Kropsbillede og selvforståelse 35
Hvis du vil videre... 40

X Kvindekroppen 42

De ydre kønsorganer (vulva) 42 • Venusbjerget (mons pubis) og de store
 kønslæber 42 • Kønsbehåringen 43 • De små kønslæber 43 • Klitoris 44
 Urinrørsåbningen 46 • Skedens åbning 47 • Mødommen (hymen) 47
 Mellemkødet 48 • At undersøge sine ydre kønsorganer 48
De indre kønsorganer 49 • Skeden (vagina) 51 • Selvundersøgelse af
 skeden 54 • Livmoderen 55 • Æggelederne 57 • Æggestokkene
 (ovarierne) 57 • Selvundersøgelse af de indre kønsorganer 59
Bækkenbunden 59 • Belastninger af bækkenbunden 61
 Bækkenbundstræning 63 • At finde sin bækkenbund 63
 Træningsprogram 64 • Hvad kan du ellers gøre? 67
Brysterne 68 • Brysternes størrelse 68 • Brystvorterne og areola 70
 Brystvævet 71
Hvis du vil videre... 73

Seksualitet og samliv 74

Seksualitet gennem livet 75 • Seksuel personlighed 77

Samliv 79

At skille sig ud fra mængden 84 • At være lesbisk 84

Et samliv med kulturforskelle 91

Sex med sig selv 96 • Seksualitet og blufærdighed 96 • Fantasien 97 •

Onani (masturbation) 98 • At lære at onanere 100 • Følsomme steder

(erogene zoner) 101 • Orgasme 102

Udforskning af seksualiteten 105 • Lidt om mænds seksualitet 106

Samleje 110 • Den første gang 113 • Lesbisk sex 115 • Oralsex 115

Analsex 117 • S/M eller sadomasochisme 118 • Ekshibitionisme og

voyeurisme 118 • Seksuelt legetøj 120

× Seksuelle problemer 121 • Lyst og ulyst 121 • Smerter ved samleje

(dyspareuni) 124 • Nogle seksuelle problemer hos mænd 124

Seksualitet efter operation eller sygdom 126

Pornografi 127

Hvis du vil videre... 130

Sundhed 134

Motion 137 • Hvad motion gør for kroppen 137 • Sport for skønhed 139

Sundhedsfremmende motion 141

Ernæring 142 • Kostens komponenter 142 • Væskebalance 145 • Vegetar-

eller veganerkost 148 • Økologiske eller ej? 149

Vægt 150 • Undervægt 151 • Overvægt 151

Stimulanser og euforiserende midler 156 • Alkohol 156 • Alkohols

virkninger på kroppen 156 • Alkoholisme 158 • Tobak 161 • Tobaks virkning

på kroppen 162 • Passiv rygning 164 • At holde op med at ryge 165

Koffein 167 • Brug og misbrug: Illegale stoffer 167 • Misbrug eller ej? 171

Hvis du vil videre... 174

Udseende 176

Hud 178 • Bumser (akne) 179 • Appelsinhud 181 • Strækmærker 183

Sol 184 • Rynker og tør hud 185 • Modermærker og hudkræft 186

Sved 188

Kropsudsmykning 190 • Kosmetik 190 • Piercing og tatoveringer 190

Hår 192 • Hårets biologi 192 • Hårfjernelse 193 • Hårtab 194

Kosmetisk kirurgi 195 • Brystoperationer 197 • Ansigtet 200

Fedsugning og hudopstramning 202

Hvis du vil videre... 203

Frugtbarhed

Prævention 286

Valg af prævention 288

Barrieremetoder 292 • Kondom 292 • Pessar 296 • Femidom 300

Prævention med hormoner 302 • P-piller 304 • Minipiller 312

Hormonimplantat (p-stav) 313

Spiral 314 • Kobberspiral 314 • Hormonspiral 320

Sæddræbende midler 322

Sterilisation 323 • Kvindelig sterilisation 323 • Mandlig sterilisation 325

Naturlige metoder 326 • Afbrudt samleje 326 • Sikre perioder 326

Nødprævention 327 • Fortrydelsespiller (dagen-deer-piller) 328

Spiral som nødprævention 329

Hvis du vil videre... 330

Provokeret abort 332

Abort eller ej? 333 • Hvis du er ung 333 • Hvis du er voksen 335 •

Alternativer 335 • Parforholdet 336 • Økonomi 337

Beslutningen 337 • Andre årsager til provokeret abort 338

Henvielse til abort 339 • Hos lægen 339 • Dine rettigheder 340

Rådgivning 340

På hospitalet 340

De to abortmetoder 341 • Kirurgisk abort 341

Medicinsk abort/abortpiller 344

Abort efter 12. graviditetsuge 347 • Sådan foregår en sen abort 349

Tiden efter aborten 349 • Prævention 349 • Tanker efter aborten 350

Frugtbarhed 350

Fortid og nutid 351

Hvis du vil videre... 354

× Cyklus

Menstruation 206

Den månedlige cyklus 206

Hvad sker der i en menstruationscyklus? 207

Hvordan påvises en ægøsning? 210

Menstruationsblødningen 212 • Den første menstruation (menarchen)

213 • Vær opmærksom på din cyklus 215 • Kropslige og følelsesmæssige

reaktioner på menstruation 215 • Bind, trusseindlæg og tamponer 216

Alternativer 218

Menstruationsproblemer 219 • Uregelmæssige menstruationer 220

Kraftige menstruationer 221 • Behandling af uregelmæssige og kraftige

blødninger 222 • Menstruationssmerter 223 • Hovedpine 225

Pletblødninger og kontaktblødninger 225 • Udeblevne menstruationer 226 •

Findes der et præmenstruelt syndrom? 226

Udfåå 228

Hvis du vil videre... 231

× Pubertet 232

Hvornår kommer man i puberteten 233

For tidlig eller for sen pubertet 234

Hvad sker der med kroppen 235

Hormoner 236 • Bryster 237 • Kropsbehåring 238 • Højdevækst 238

Sved og bumser 239 • Menstruation 239

Hvad sker der psykisk og socialt i puberteten 240 • Forholdet til dig

selv 241 • Forholdet til jævnaldrende 242 • Afslutningen af puberteten 245

Teenage-familien 245 • Forældre til en teenager 246

Hvis du vil videre... 248

Overgangsalderen 250

Overgangsalderen – biologisk set 251 • Hvornår går du i overgangsalder?

252 • Hvad skyldes ændringerne? 252 • Uregelmæssige blødninger 254

Hedestigninger og svedeture 254 • Sovnproblemer 256 • Symptomer fra

skede og urinveje 257 • Andre gener 258 • Seksualitet 258

Hormontilskud? 260 • Forskellige former for hormonbehandling 261

Hormonbehandling til særlige grupper af kvinder 263 • Ulemper og bivirk-

ninger ved hormonbehandling 264 • Fordele ved hormonbehandling 265

Hormonbehandling og kræftisiko 265 • Skal eller skal ikke tage

hormoner? 268

Andre former for behandling af gener i overgangsalderen 268

Hjertekarsygdomme 269 • Hormontilskud og hjertekarsygdomme 270

Knogleskørhed (osteoporose) 271 • Undersøgelser 271 • Forebyggelse 272

Social overgangsalder 276

Hvis du vil videre... 282

Graviditet, fødsel og barsel 358

Graviditet 359 • Hvis du gerne vil være gravid 359 • Tidlige tegn på

graviditet 362 • Kroppens forandringer 364 • Graviditetskomplikationer 369

Psyke og parforhold under graviditeten 372 • Sociale rettigheder 376

Kost og miljø 376 • Arbejde 378 • Fosterdiagnostik 379

Fødslen 382 • Forberedelse 382 • Fødselns begyndelse 385

Vearbejdet 386 • Fremgang i fødslen 388 • Smerte og lindring 391

Fødselskomplikationer 393 • For tidlig fødsel 397 • Kejsersnit 397

Efter fødslen 398 • Lige efter fødslen 398 • Efter kejsersnit 402

Bearbejdning af fødselsoplevelsen 403 • Psyken efter fødslen 404

Fysiske behov 407 • Parforhold i en ny familie 409 • Sex efter fødslen 411

Amning 413 • Barselsorlov 418

Hvis du vil videre... 422

Frugtbarhedsproblemer 424

Spontan abort 424 • Årsager 425 • Symptomer på spontan abort 426

Behandling 428 • Efter aborten 429

Graviditet uden for livmoderen 431 • Symptomer på en graviditet

uden for livmoderen 432 • Undersøgelser 432

Ufrivillig barnløshed 433 • Nedsat frugtbarhed 434 • Hvad kan I selv

gøre for at blive gravide? 437 • Overvejelser om hjælp til befrugtning 442

Etik og lovgivning 443 • Indledende undersøgelser 445

Det videre forløb 446

Metoder til opnåelse af graviditet 451 • Stimulation af æggestokkene

til ægøsning 452 • Insemination 455 • Donorsæd 459 • Ægdonation 460

Reagensglasbefrugtning (IVF) 462 • Mikroinsemination (ICSI) 467

Metoder for kvinder der ønsker børn med kvinder 468

Metoder for kvinder uden partner 470

Gravid eller ej? 471

Barnløs 472

Adoption 473

Hvis du vil videre... 478

Lidelser

Sygdomme 484 • Sundhed og forebyggelse 486
Undersøgelser af underlivet 490 • Underlivsundersøgelse 490
Ultralydsscanning 493 • Celleprøve fra livmoderhalsen (smear) 494
Kolposkopi 496 • Vævsprøver 496 • Podning 497 • Kikkertundersøgelse af livmoderhulen (hysteroskopi) 497 • Undersøgelse af æggelederne med kontraststof (HSG) 498 • Undersøgelse af æggelederne med ultralyd (HSU) 498
Kikkertundersøgelse og -operation i bughulen (laparoskopi) 498
Seksuelt overførte sygdomme 500 • Klamydia (chlamydia) 502
Kønsvorter (kondylomer, Human Papillom Virus (HPV)) 504
Herpes Genitalis 505 • Gonorré 507 • Syfilis 508 • Trichomonas 509
HIV/AIDS 510 • Smitsomt leverbetændelse (Hepatitis B) 515 • Fladlus 515
Betændelser i underlivet 516 • Skedebetændelse 516 • Livmoderhalsbetændelse 519 • Underlivsbetændelse 521 • Bartholinitis 522
Underlivssmerter 523 • Kroniske smerter 524 • Muskelinfiltrationer i underlivet 526 • Kroniske smerter og svien i de ydre kønsorganer (vulvodyni, vulvar smerte) 529 • Skedekrampe (vaginisme) 531
Endometriose 532 • Adenomyose 534
De ydre kønsorganer (vulva) 534 • Sår eller udslæt på de ydre kønsorganer 534 • Særlige gener, hvis du er omskåret 534
Livmoderhalsen 535 • 'Sår' på livmoderhalsen (erythroplaki) 535
Polyp i livmoderhalsen eller livmoderhulen 536 • Celleforandringer på livmoderhalsen 537 • Kræft i livmoderhalsen (cancer colli uteri) 541
Livmoderen 542 • Muskelknuder i livmoderen (fibromer) 542
Kræft i livmoderen (cancer uteri, endometrie kræft) 542
Æggestokkene 544 • Polycystisk ovariesyndrom (PCOS) 544
Cyster (væskefyldte blærer) og godartede svulster på æggestokkene 545
Kræft i æggestokkene (cancer ovarii) 546
Urinvejene og vandladning 547 • Blærebetændelse (cystitis) 547
Urinrøskatar 549 • Ufrivillig vandladning (inkontinens) 549
Nedsyknning af livmoderen 554
Brysterne 557 • Brystspændinger 557 • Godartede knuder i brystet 558
Selvundersøgelse 559 • Videreundersøgelse af brystet 561 • Brystkræft 565
Tarmproblemer 571 • Irritabel tyktarm 571 • Forstoppelse 573
Hæmorider 574 • Analinkontinens (ufrivillig afgang af luft/afføring) 575
Behandlinger 577 • Almindelig eller alternativ behandling 577
Overvejelser inden du vælger behandling 580 • Operationer 581 • Frysebehandling af livmoderhalsen 583 • Laserbehandling 583 • Kegleoperation (conisatio) 583 • Fjernelse af livmoderen (hysterektomi) 584 • Fjernelse af æggestokkene (oophorektomi) 588 • Fjernelse eller afbrænding af livmoder-slimhinden (endometriresektion/-destruktion) 589 • Særlige kræftbehandlinger 590 • Behandling uden for hospitalet 591 • Alternative behandlingsformer 592

Stofskiftelidelser 593

Lav blodprocent (blodmangel, anæmi) 594
Smerter 596 • Smerstens signalværdi 597 • Smertevejen 597
Forvaltning af smerte 598 • Redskaber i arbejdet med smerter 601
Er dine smerter vedvarende? 601
Stress 604 • Hvad er stress? 604 • Hvornår bliver vi stressede? 604
Hvordan opleves stress? 605 • Hvad kan du selv gøre? 606
Krise 610 • Ændringer i livsvilkår 610 • Traumatisk krise 615
Din egen rolle 616 • Professionel hjælp 617
Angst 619 • Hvad er angst? 619 • Årsager til angst 620
Angst og misbrug 621 • Angstens udtryk 622 • Forskellige former for angst 625 • Ud af angsten 627
Depression 629 • Hvad er depression – og hvad er depression ikke? 629
Årsager til depression 629 • Er der en mening med depressionen? 630
Depression og selvmord 630 • Depression hos ældre 632 • Hvordan føles en depression? 633 • Forskellige former for depression 637
Ud af depressionen 640
Spiseforstyrrelser 643 • Hvornår er det en spiseforstyrrelse? 644
Anoreksi 644 • Bulimi 646 • Nervøs tvangsspising 646
Andre spiseforstyrrelser 647 • Følger af spiseforstyrrelser 647
Behandling 648 • Hvordan kan jeg hjælpe? 649
Medicinsk behandling af psykiske tilstande 650 • Antidepressiv medicin ('lykkepiller') 650 • Benzodiazepiner 653
Andre behandlingsmetoder ved psykiske tilstande 655
Afspænding 655 • Meditation 658 • Samtalebehandling 658
Hvis du vil videre... 664

Overgreb 672

Voldtægt 673 • Kan voldtægt forebygges? 674
Reaktioner under voldtægten 674 • Efter voldtægten 676
Vold i parforhold 682 • Hvem slår og hvorfor? 682 • Hvorfor bliver kvinder i voldelige parforhold? 683 • Reaktioner på volden 684
Børn i voldelige parforhold 684 • Ud af volden 685
Seksuelle overgreb mod børn 687 • Reaktioner på seksuelt misbrug 688
Hvis du har været udsat for et seksuelt overgreb 689
Hvis du har mistanke om, at et barn udsættes for overgreb 690
Hvis du vil videre... 692

Stikordsregister 697

Originalens tittel: *Kvinde hend din krop*
 Copyright © K. vinders Fond og Tiderne skifter (2001)
 Første norske utgave, Pax Forlag 1976
 Denne utgave: © Pax Forlag 2004
 Omslag: Egil Haraldsen / Exil Design
 Trykke: Valdres Trykkeri
 Tegninger: David Keeping
 Printed in Norway
 ISBN 82-530-2613-7

Forfattere og bidragsytere er: Susanne Bakhoj, Barbara Borre, Birgitte Rode Diness, Luitse Damgaard Gallegos, Laila Hyldedahl, Miriam Karpantschof, Vibe Klarup, Susanne Larsen, Louise Lindholm Nielsen, Katrine Nordland, Jette Balzer Petersen, Louise Isager Rabøl, Tone Marstrand Reersted, Christina Wenneberg, Aimee Williamson-Westerman og Ditte Agard.

Innhold

Forord 7

Del 1: Helse

Kjenn din kropp, kjenn deg selv 15

Kvinnelighet 15 Kvinne i Norge 18 Kjenn deg selv 26

Kvinnekroppen 32

De ytre kjønnsorganene (vulva) 33 De indre kjønnsorganene 38 Bekkenbunnen 46 Brystene 52

Sex og samliv 56

Samliv 60 Å være annerledes 65 Sex med seg selv 75 Å utforske seksualiteten 83 Seksuelle problemer 94 Pornografi 99

Helse 103

Mosjon 105 Kosthold 111 Vekt 118 Rus og stimulerende midler 124

Utseende 145

Hud 146 Kroppspynt 156 Hår 158 Kosmetisk kirurgi 161

Del 2: Syklus

Menstruasjon 171

Hva skjer i en menstruasjonssyklus? 172 Menstruasjonsblødningen 175 Menstruasjonsproblemer 181 Utflod 190

Puberteten 193

Når kommer man i puberteten? 192 Hva skjer med kroppen? 196 Sosiale og psykiske forandringer 200

Overgangsalder 208

Den biologiske overgangsalderen 209 Hormontilskudd 217 Andre behandlingsformer 225 Hjerte-karsykdommer 226 Benskjørhet (osteoporose) 227 Sosial overgangsalder 233

Del 3: Fruktbarhet

Prevensjon 243

Befrukning og prevensjon 243 Valg av prevensjon 245 Barriere-metoder 248 Prevensjon med hormoner 256 Spiral 270 Sæddrepende midler 277 Sterilisering 278 Naturlige metoder 280 Nødprevensjon 281

Abort 284

Et vanskelig valg 285 Henvisning til abort 290 På sykehuset 291 To typer abort 292 Abort etter 12. svangerskapsuke 296 Tiden etter aborten 297 Fortid og nåtid 299

Graviditet, fødsel og barsel 303

Svangerskap 304 Fødselen 326 Etter fødselen 339

Fruktbarhetsproblemer 361

Spontan abort 361 Svangerskap utenfor livmoren 368 Ufrivillig barnløshet 370 Metoder for å bli gravid 387 Gravid? 405 Barnløs 406 Adopsjon 407

Del 4: Helseproblemer, sykdommer og behandlingsformer

Sykdommer 413

Underlivet 419 Seksuelt overførbare sykdommer 429 Betennelser i underlivet 447 Underlivssmerter 454 De ytre kjønnsorganene (vulva) 465 Livmorhalsen 466 Livmoren 472 Eggstokkene 474 Urinveiene og vannlating 478 Brystene 488 Tarmproblemer 499 Behandlinger 504 Stoffskiftelidelser 520 Lav blodprosent (blodmangel, anemi) 521 Smerter 523 Stress 531 Krise 537 Angst 545 Depresjon 555 Spiseforstyrrelser 567 Medisinsk behandling av psykiske lidelser 575 Andre former for behandling av psykiske lidelser 578

Overgrep 591

Voldtekt 591 Vold i parforhold 601 Seksuelle overgrep mot barn 606

Register 621

14k009023

Kvinde kend din krop

5. udgave, 3. oplag
Copyright © 2013 K. Vinders Fond og Tidernes Skifter
ISBN 978-87-7973-625-2

Forlagsredaktion: Claus Clausen
Sats og design: Liv Caroline Hotvedt Laursen & Louise Jacobsen
Tryk: Specialtrykkeriet, Viborg
Printed in Denmark 2014

Samtlige indtægter fra *Kvinde kend din krop* går til K. Vinders Fond
Fondens formål er først og fremmest at støtte initiativer,
der er beslægtet med bogen.

TIDERNE SKIFTER
Læderstræde 5, 1
1201 København K
Tlf. 33 18 63 90
e-mail: tiderneskitter@tiderneskitter.dk
www.tiderneskitter.dk

WA 309.1 kv 14

Indhold

13	Forord	267	Prævention
17	Feminisme	291	Sexsygdomme
39	Kropsideal	307	HPV
51	Kusse	315	Graviditet
87	Bryster	333	Kemi og graviditet
117	Røv	341	Fødsel
135	Hud	367	Amning
147	Hår	383	Efterfødselsreaktioner
159	Menstruation	391	Abort
177	Overgangsalder	407	Fertilitetsbehandling
187	Blærebetændelse	429	Nære relationer
193	Vulvodyni	451	Vold
199	Kvindesygdomme?	467	Voldtægt
215	Seksualitet	481	Arbejdsliv
231	Seksualitet efter overgangsalderen	495	Køn og identitet
239	Sexguides	511	Efterskrift
259	Porno	522	Stikordsregister

Forfattere Amin Meaidi, Anna D.E.S. Køster, Annemette W. Lykkebo, Astrid Lyng Hjuler, Beate Sløk-Andersen, Bodil Kirstine Møller, Charlotte Lund Dideriksen, Chris Poole, Cicilie Senderovitz, Ditte Giese, Ditte Nana Herskind, Elisabeth Probst Lyng, Emilie Pedersen-Nielsen, Gry Stevens Senderovitz, Hanne Broeng, Johanne Mygind, Katrine Holm Larsen, Kim Agerholm Brogaard, Krista Bella Hultén, Mads Ananda Lodahl, Maria Marcus, Marie Carsten Pedersen, Marie Louise Melgaard, Mette Grimstrup, Nazila Kivi, Sara Fevre Kindberg, Sara Hornum Inanloo, Sarah Wählin-Jacobsen, Sofie Rex Iversen, Stine Roldgaard, Stine Willum Adrian og Stine Wolff

Redaktion Agnes Broeng Elsberg, Caroline Aasted Due, Charlotte Lund Dideriksen, Christine Dreyer Alexandersen, Marie Louise Melgaard og Sara Hornum Inanloo

Journalistisk konsulent Ulrikke Moustgaard

Fotografer Amalie Grove, Astrid Dalum, Casper Steffensen, Jarl Therkelsen Kaldan, Liv Caroline Hotvedt Laursen, Louise Jacobsen, Pernille Storm, Sille Arendt og Veronica Pataro

Illustratorer Caroline Aasted Due, Lisa Nissen og Snarf

Layoutere Liv Caroline Hotvedt Laursen og Louise Jacobsen

Tak til Anna Skaarup Jacobsen, Bettina Hornbøll, Gitte Holm, Gyda Heding, Ilse Vejborg, Kirstine Nylev, Lone Slagelse Pedersen, Lotte Seide Mortensen, Pernille Rübner-Petersen, Rolf Sparre Johansson, Sidsel Koordt Vognsen, Signe Lene Christensen, Trine Sejthen og www.bannerprint.dk

Alle jer, der har bidraget med private fotos og personlige historier, alle jer, der har læst uddrag af bogen og givet konstruktiv kritik undervejs.

Og alle andre, der har bidraget med gode råd, viden og positiv energi til bogen.